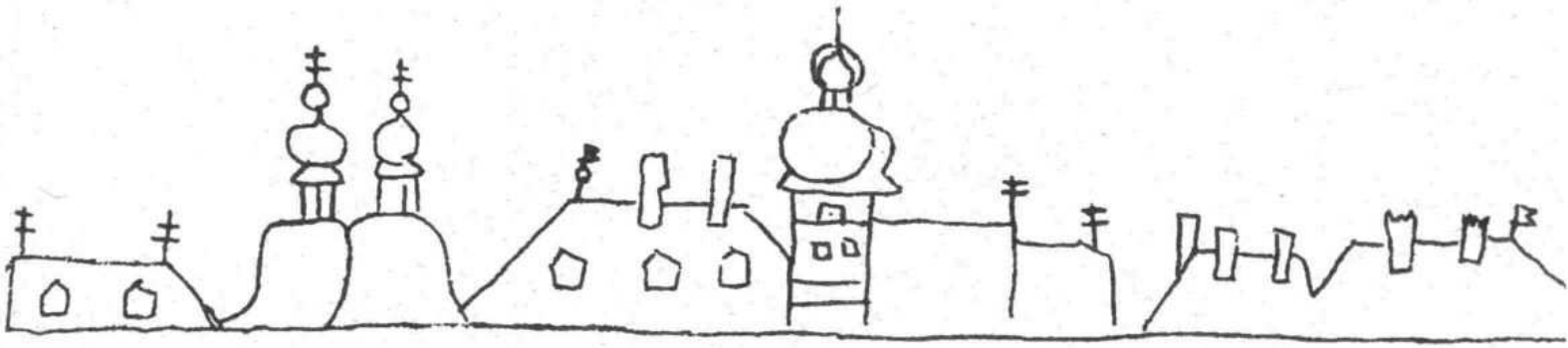

Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko v Trnave

Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4

Zborník zo seminára
konaného dňa 7. 12. 2000

Trnava 2001

OBSAH

Marlokovci v Trnave ..... str. 1–6
Mgr. Zuzana Rábiková
Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko Trnava

Stavebné premeny domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14 v Trnave od stredoveku po súčasnosť ..... str 7–18
Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc. – Ing. Milan Kazimír
Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko Trnava

Komentár k nálezovej situácii v dome na Hviezdoslavovej ulici č. 14 ..... str 19–20
Zisťovací archeologický výskum
Mgr. Jozef Urminský
Západoslovenské múzeum Trnava

Stredoveká Trnava vo svetle nových archeologických nálezov ..... str. 21–26
Mgr. Jozef Urminský
Západoslovenské múzeum Trnava

Stavebný štatút mesta Trnava ..... str. 27–34
PhDr. Anna Dunajská
Štátny okresný archív Trnava

Reštaurovanie vstupného portálu do Šľachtického konviktu ..... str. 35–40
Mgr. art. Juraj Puškár
Združenie reštaurátorov R 65–69

Kalichy trnavského zlatníka Cypriana Salera ..... str. 41–44
Mgr. Ilona Cónová
Pamiatkový ústav Bratislava

Poznámky k výskumu románskych krstiteľníc ..... str. 45–50
Neznáme i známe kamenné krstiteľnice zo západného Slovenska
PhDr. Štefan Oriško, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Napoleónske kúpele v Piešťanoch ..... str. 51–59
Konfrontácia poznatkov pamiatkového výskumu s doterajšou literatúrou
Ing. arch. Gabriela Kvetanová
Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko Trnava

Už oddávna púta pozornosť trnavčanov erb na vstupnom portále domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14. Podnetom pre jeho analýzu sa stal pamiatkový výskum objektu. Napriek tomu, že erb bol viackrát vo fotografii i kreslenej podobe publikovaný, nevenovala sa väčšia pozornosť jeho identifikácii. Na základe archívneho výskumu sme zistili, že ide o erb dosiaľ v Trnave (v literatúre) neznámej rodiny Marlokovcov. Vyvstala tak otázka kto boli a aký vzťah mali Marlokovci k mestu Trnava.

Prvým písomným dokladom o rodine Marlokovcov v Trnave je záznam v matrike prijatých mešťanov z 20. februára 1723.[1] Podľa tohto záznamu bol medzi trnavské meštianstvo prijatý Karol Marlok (Marloch), pochádzajúci z Pillensdorfu v Rakúsku, zamestnaním mäsiar. Prvé tri roky (1724-1726) nevlastnil dom, ale býval v podnájme.[2] Podľa záznamu v pozemkovej knihe mesta Trnavy kúpil Karol Marlok spolu s manželkou Máriou v roku 1726[3] dom sirôt (domus orphanorum), ležiaci v II. mestskej štvrti na dnešnej západnej strane Františkánskej ulice, pár domov od kláštora františkánov. Táto časť zástavby už dnes neexistuje. Dom bol vo vlastníctve Karola až do roku 1739. Za týchto niekoľko rokov, zaiste i vďaka príslušnosti k mäsiarskemu cechu, sa finančne tak zmohol, že si v roku 1740[4] mohol dovoliť kúpiť honosný dom v blízkosti námestia v I. mestskej štvrti na dnešnej Hlavnej ulici č. 11. Z daňových kníh vieme, že dom kúpil od mešťana Adama Kondé, ktorý ho vlastnil už niekoľko rokov predtým. Karolovo vlastníctvo tohto domu potvrdzuje i letopočet 1754, kedy došlo k jeho barokovej úprave a iniciály C M (Carolus Marlok) v klenáku vstupného portála .

Táto nová a tak atraktívna poloha domu je dokladom toho, že za necelých dvadsať rokov rodina Marlokovcov zaznamenala hospodársky vzostup a zaradila sa tak medzi popredných členov trnavského patriciátu. S týmto vzostupom a spoločenským etablovaním súvisí aj ich nobilitácia. Ako prvý z rodiny získal šľachtický titul Karolov druhorodený syn Michal a to v roku 1751. O niečo neskôr, v roku 1760 bol nobilitovaný i samotný Karol Marlok a ďalšie jeho deti.[5] S povýšením do šľachtického stavu získali Marlokovci i erb- v modrom poli na zelenej pažiti proti sebe stojaci vpravo grif a vľavo dvojchvostý lev, obaja zlatí a korunovaní, dvíhajúci v ľavici (lev v pravici) striebornú šabľu so zlatou rukoväťou a v druhej labe spoločne držiaci zlatú korunu. Spoza mrežovej prilby splývajú po stranách modro-zlaté prikrývadlá. Klenotom je zo zlatej koruny vyrastajúci lev zo štítu.[6]

Karol zomiera v Trnave v úctyhodnom veku 83 rokov - 28. marca 1769.[7] Na základe písomných prameňov vieme, že Karol mal dve manželky. Prvé manželstvo s už spomenutou Máriou Bogdániovou bolo podľa všetkého zrejme bezdetné. S druhou manželkou Annou Máriou Ujvendigyovou sa Karol zosobášil v roku 1730.[8] Zdá sa, že z tohto manželstva sa postupne narodilo 12 detí (Juraj, Ján Michal, Anna Mária, František Karol, Juliana, Anna Alžbeta, Anna Mária, Klára, Ján Imrich, Anna Barbora, Terézia a

1 - dom Karola Marloka na dnešnej Hlavnej ulici č.11. 2 - dom Michala Marloka na dnešnej Hviezdoslavovej ulici č. 14. 3 - dom Imricha Marloka, zbúraný, na Pekárskej ulici, na mieste dnešnej pošty. (mapa Trnavy z konca 19. storočia)

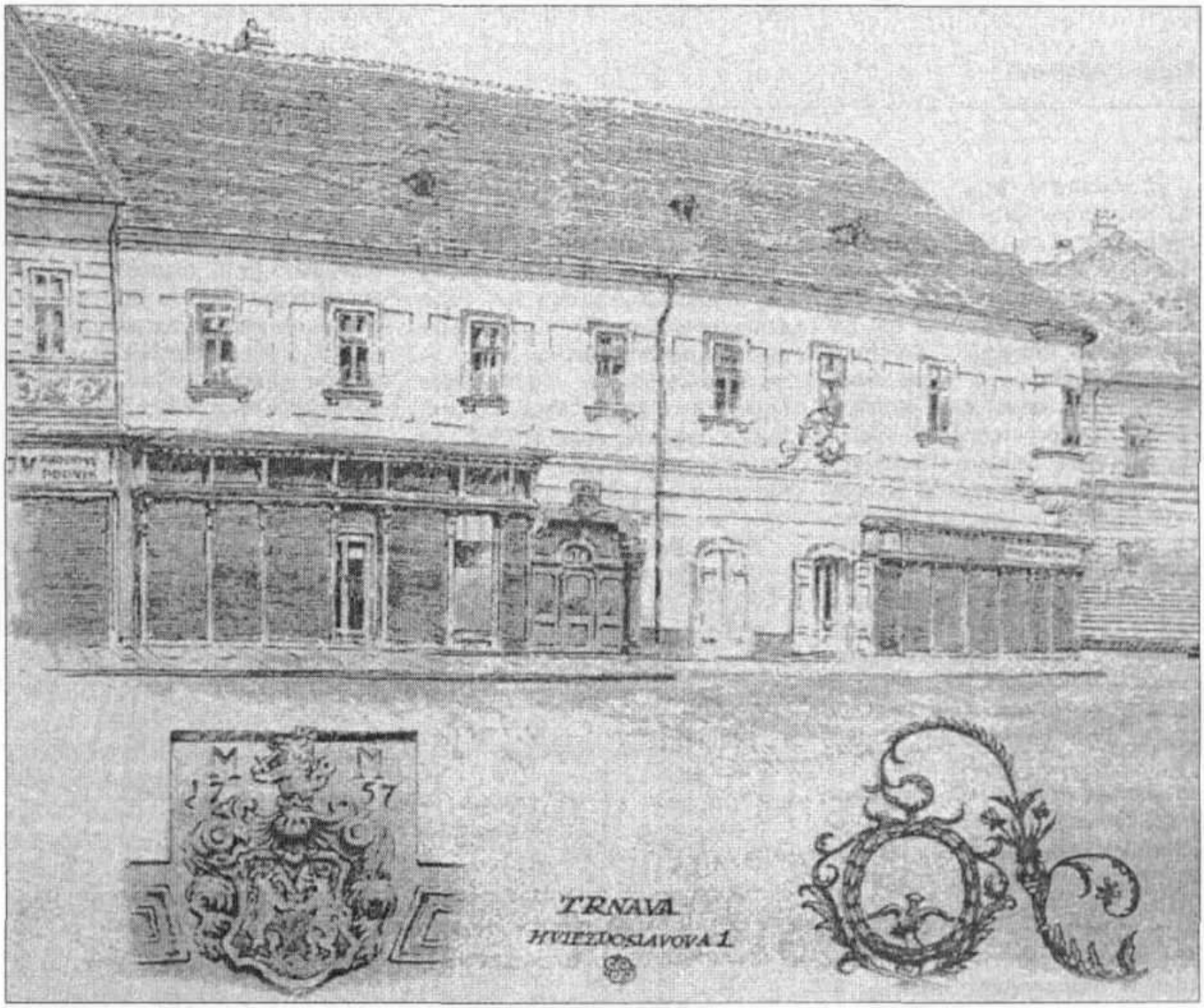

Dom Michala Marloka na dnešnej Hviezdoslavovej ulici č.14 s erbom, iniciálami M M a letopočtom 1757 na klenáku vstupného portála.(kresba K. Votlučku z r.1952)

Zuzana).[9]

V nasledujúcich riadkoch upriamime pozornosť na dvoch Karolových synov Michala a Imricha, vďaka ktorým si rodina Marlokovcov získala miesto medzi poprednými trnavskými patricijskými rodinami.

Druhorodený syn Michal (nar. 1732) bol prijatý za trnavského mešťana v roku 1755,[10] a podľa zápisu v matrike bol právnikom (causarum advocatus). Je možné, že svoje vzdelanie nadobudol na právnickej fakulte Trnavskej univerzity. V tom istom roku kúpil od Kláry Gálovej (Gaál), vdovy po Štefanovi Ladislavovi Kregárovi, honosný dom v rohu námestia v poslednej mestskej štvrti na dnešnej Hviezdoslavovej ulici č. 14.[11] Už jeho situovanie, veľkosť a kúpna suma 8 000 florénov svedčia o majetnosti i vysokom spoločenskom postavení Marlokovcov v Trnave. Jeho vlastníctvo potvrdzuje i rodinný (rodový) erb, letopočet 1757 a napokon i iniciály M M (Michael Marlok) po stranách klenotu na kamennej doske v mieste vrcholového klenáka vstupného portála. Do nového domu sa Michal nasťahoval určite aj so svojou manželkou Annou Röthovou z Komárna (de Gadócz). Pravdepodobne práve tu sa im postupne narodili štyri deti (Terézia Anna, Anton, Michal a Ján Nepomuk).[12] Sľubnú kariéru Michala Marloka, trnavského senátora a mestského vicenotára, ukončila predčasná smrť vo veku 37 rokov - 24. mája 1770.[13] Dom potom vlastnila jeho rodina až do roku 1780, potom už od roku 1781 ako vlastník domu vystupuje istý Ján Fasching (Fassingh).[15]

Posledný a najmladší syn Karola a Anny Marlokovcov - Ján Imrich (nar.1751) bol, podobne ako jeho brat Michal, senátorom. Za trnavského mešťana bol prijatý 13. 4. 1773.[16] Hneď po smrti svojho otca v r. 1770 sa stal majiteľom rodičovského domu na Hlavnej ulici a bol ním až do r. 1787.[17] Imrich si vzal za manželku Žofiu Kratochvílovú, o ich potomkoch sa nám nepodarilo nič zistiť. Z dosiaľ nevysvetliteľných príčin 1. mája 1787,[18] podľa zachovanej kúpnopredajnej zmluvy, predal rodičovský dom chirurgovi Františkovi Pranglovi za 6. 200 florénov. Imrich potom až do svojej smrti v roku 1811 vlastnil dom na Pekárskej ulici v II. mestskej štvrti (dom už dnes nejestvuje, stál na mieste dnešnej pošty).[19] Dom mal menej výhodnú polohu, a preto by sa mohlo zdať, že spoločenská prestíž Imricha Marloka v tom období poklesla. Faktom však je, že začiatkom 19. storočia plnil pre mesto dôležitú úlohu. V čase napoleónskych vojen bol spolu s iným senátorom vyslaný k permanentnej deputácii do Bratislavy (riadila vo vojenských časoch život v župe), odkiaľ pred bitkou pri Slavkove (r.1805) podával magistrátu mesta Trnavy správy o pohyboch francúzskej armády. Po porážke napoleónskych vojsk pripravoval zásobovanie ruskej armády, ktorá mala prejsť Trnavou, a tiež informoval o rokovaní troch cisárov v Holíči.[20] Bol jediný z Marlokovcov, ktorého testament sa zachoval až do dnešných čias.[21] Podľa jeho znenia chcel byť pochovaný v krypte františkánov, istú sumu peňazí odkázal na omše za

Dom Karola Marloka na Hlavnej ulici č.11 v súčasnosti

svoju dušu, ďalej na lazaret a mestskú nemocnicu. Dom zanechal svojej manželke Žofii, deti nespomenul. Zomrel 29. septembra 1811.[22]

Okrem vyššie spomenutých domov v meste a k nim patriacich majerov a záhrad vlastnili Marlokovci aj rozsiahle polia v mestskom chotári Trnavy (v Ürgehegy - Syslové a v Királyhegy - Králová).

Z vyššie uvedeného možno vidieť, že Marlokovci skoro na jedno storočie spojili svoje osudy s mestom Trnava. Napriek tomu, že rodina pochádzala z Rakúska sa v novom prostredí pomerne rýchlo udomácnila a zaradila medzi popredný trnavský patriciát. Jej členovia už v prvých desaťročiach svojho pôsobenia v Trnave sa majetkovo zmohli, nadobudli vzdelanie a boli nobilitovaní (1751, 1760) a v istom čase (od polovice 18. do začiatku 19. storočia) sa podieľali na správe tohto mesta.

Poznámky

[1]Štátny okresný archív Trnava (ďalej len ŠOKA Trnava), Magistrát mesta Trnavy (ďalej len MG), Matricula civium Tyrnaviensium 1708-1892, s. 23.

[2]ŠOKA Trnava, MG, Daňová kniha 1724 -1726, IIIb/137-139.

[3]ŠOKA Trnava, MG, Liber fundi 1717-1759, IIm/1.

[4]ŠOKA Trnava, MG, Daňová kniha 1740, IIIb/162.

[5]SIEBMACHER´S Wappenbuch, Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländer der St. Stephans- Krone. Nürnberg. 1889, s. 402; KEMPELEN, B.: Magyar nemes családok 7. Budapest 1913, s. 87, tiež ILLÉSY, J. - PETTKÓ, B.: A királyi könyvek. Budapest 1895, s. 136.

[6]Tento erb možno ešte aj dnes vidieť v portáli nad vstupom do prejazdu už spomínaného domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14. v Trnave.

[7]Štátny oblastný archív Bratislava (ďalej len ŠOBA Bratislava), Zbierka cirkevných matrík - Rímsko-katolícky farský úrad Trnava (ďalej len Zbierka matrík - Trnava), č.2438 Matrika zomrelých 1748-1780, sign. filmu 857.

[8]ŠOBA Bratislava, Zbierka matrík - Trnava, č. 2433 Matrika sobášených 1707-1743, sign. filmu 855.

[9]ŠOBA Bratislava, Zbierka matrík - Trnava, č. 2418, 2419 Matrika narodených 1720-1772, č. 2438 Matrika zomrelých 1748-1780. ŠOKA Trnava, MG, Liber fundi 1760-1785, IIm/2. ILLÉSY, J. - PETTKÓ, B.: A királyi könyvek. Budapest 1895, s. 136. Genealogickú tabuľku a podrobnejší prehľad o celej rodine Marlokovcov pozri: RÁBIKOVÁ, Z.: Trnavská patricijská rodina Marlokovcov a jej erb. In: Genealogicko- heraldický hlas. 1, 2001, s. 25- 33.

[10]ŠOKA Trnava, MG, Matricula civium Tyrnaviensium 1708-1892, s. 75.

[11]ŠOKA Trnava, MG, Liber fundi 1717-1759, IIm/1.

[12]ŠOBA Bratislava, Zbierka matrík - Trnava, č. 2419 Matrika narodených 1753-1772, sign. filmu 846, 847.

[13]ŠOBA Bratislava, Zbierka matrík - Trnava, č. 2438 Matrika zomrelých 1748-1780, sign. filmu 857.

[14]ŠOKA Trnava, MG, Daňové knihy 1770-1780, IIIb/ 197 - 207.

[15]ŠOKA Trnava, MG, Daňová kniha 1781, IIIb/ 208.

[16]ŠOKA Trnava, MG, Matricula civium Tyrnaviensium 1708-1892, s. 108.

[17]ŠOKA Trnava, MG, Daňové knihy 1770-1787, IIIb/197 - 219.

[18]ŠOKA Trnava, MG, Liber fundi 1786-1811, IIm/3.

[19]ŠOKA Trnava, MG, Daňové knihy 1788-1811, IIIb/220 - 245.

[20]ŠIMONČIČ, J.: Kutuzov a Trnava. In: Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia. Trnava 1998, s. 253-254.

[21]ŠOKA Trnava, MG, Testamenty kart.3, fasc. 21, no.14.

[22]ŠOBA Bratislava, Zbierka matrík - Trnava, č. 2439 Matrika zomrelých 1781-1816, sign. filmu 857.

Die Marloks in Trnava

Die jetzt in Trnava unbekannte Familie Marlok, die aus Österreich stammt, gehörte im 18. und 19 Jh. zu den führenden Patrizierfamilien in der Stadt. Ihr erstes Mitglied, Karl Marlok (Marloch) wurde 1723 in Trnava ansässig. Im Verlauf weniger Jahre war er, gewiss auch dank seiner Mitgliedschaft in der Fleischerinnung, finanziell so gut gestellt, dass er im Jahre 1740 das prächtige Haus in der Hlavná ulica (Hauptstraße) nahe dem Rathaus kaufen konnte. Die Initialbuchstaben CM (Calorus Marlok) und die Jahreszahl 1754 am Sturzstein des Eingangsportals des Hauses sind die Bestätigung für seinen Besitz.

Karl wurden in seiner zweiten Ehe nach und nach 12 Kinder geboren, von denen Michal und Imrich in der Stadt bedeutende Posten einnahmen. Sie gehörten der Trnavaer Bürgerschaft an, beide waren Senatoren. Michal war Rechtsanwalt und erfüllte die Funktion des Städtischen Vizenotars. Imrich war in den Zeiten der Napoleonischen Kriege Gesandter der Stadt bei der ständigen Abordnung in Bratislava, von wo aus er den Magistrat der Stadt über die mit der Schlacht bei Austerlitz und die nachfolgend damit zusammenhängenden Ereignisse informierte. Michal besaß ab 1755 das Haus an der Ecke Dreifaltigkeitsplatz und Hviezdoslav Straße. Sein Eigentum bezeugt ein neuzeitliches Wappen, die Jahreszahl 1757 und die Initialbuchstaben MM (Michal Marlok) auf der Steinplatte über dem Eingangsportal des Hauses. Mit dem wirtschaftlichen Eintritt und der gesellschaftlichen Etablierung der Marloks in Trnava hängt auch ihre Erhebung in den Adelsstand zusammen. Als erster erhielt 1751 Sohn Michal das Adelsprädikat, etwas später, im Jahre 1760 Karol und andere Kinder. Mit der Erhebung in den Adelsstand bekamen sie auch ein Wappen: in blauem Feld auf grünem Rasen steht rechts ein Graf, dem links ein Löwe gegenübersteht, beide sind in Gold und gekrönt, in der Linken (der Löwe in der Rechten) erheben sie einen silbernen Säbel mit goldenem Griff und halten in der anderen Hand gemeinsam eine goldene Krone. Hinter einem Gitterhelm fließen an den Seiten blau-goldene Draperien herab. Ein Kleinod ist auch der aus der goldenen Krone aufsteigende Löwe mit Wappen.

Jaroslava Žuffová - Milan Kazimír

Stavebné premeny domu na Hviezdoslavovej ulici č.14 v Trnave od stredoveku po súčasnosť

Dlhú dobu zanedbaný dom na nároží medzi Hviezdoslavovou ulicou a Trojičným námestím v Trnave sa konečne dočkal obnovy. I keď sa z pôvodného domu palácového typu podnes zachovalo iba uličné krídlo, stále je to pamiatka, ktorá má pre mesto Trnava mimoriadny význam vzhľadom na svoju dominantnú polohu na nároží najvýznamnejších trnavských priestorov a tiež pre jedinečné umelecko-historické a architektonické hodnoty. Pozostatok niekdajšieho prejazdového domu prežíva v tomto stave od 70. tych rokov 20 . stor., kedy kvôli výstavbe obchodného domu Jednota odbúrali obe hĺbkové dvorové krídla. Zároveň zmenšili aj parcelu odčlenením jej južnej -zadnej polovice pre hospodárske zázemie obchodného domu.

Výrez z mapy z roku 1901, z prílohy je zrejmý pôvodný rozsah dvorových krídel

Z literatúry je doposiaľ známa iba kresba fasády objektu od K. Votlučku zo zač. 50-tych rokov 20. stor., sprevádzaná väčším detailom samostatne zobrazeného erbu zo vstupného portálu (napr. Šimončič 1998, 102). V Súpise pamiatok sa uvádza, že objekt je barokovou stavbou, postavenou na starších základoch v polovici 18. stor. (Súpis pamiatok na Slovensku 1967, 313). Pamiatkový výskum z roku 1972, realizovaný iba ako obhliadkový predpokladal, že objekt pochádza z doby okolo roku 1500. Za stredovekú časť domu sa považoval iba jeden jeho trakt (východný trakt uličného krídla), a to podľa

Čelná fasáda orientovaná do Hviezdoslavovej ul., dnešný stav

klenby, označenej vo výskume ako "gotizujúca" (Puškár - Puškárová - Kovačovicová 1972). Trakt mal reprezentovať pôvodný celý prízemný dom s pripustením možnosti existencie poschodia. Po tejto jedinej stredovekej etape už mala nasledovať renesančná prestavba, ktorá : "obohatila tento jednoduchý objekt horizontálne aj vertikálne". Podľa interpretácie novovekého vývoja sa dom stal v pol. 17. stor. poschodovým objektom prejazdového typu, bez ďalšej dispozičnej špecifikácie a konečnú podobu mal získať v pol. 18. stor.

Aj napriek torzálnemu stavu dnešného domu sa počas nedávneho hĺbkového pamiatkového výskumu podarilo odhaliť oveľa väčší počet vývojových etáp a spresniť, na rozdiel od dovtedajšieho poznania typologické danosti stavby v jednotlivých slohových fázach (Žuffová - Kazimír 2000).[1] Najviac prekvapila bohatosť stredovekých premien a tiež fakt , že v jadre domu ešte podnes jestvujú pozostatky, siahajúce až do obdobia vzniku mesta. Za získanie týchto poznatkov vďačíme faktu, že sa všetky podstatné zmeny odohrávali v minulosti v prednej časti parcely, takže neskôr boli vtiahnuté do hmoty uličného krídla, ktoré našťastie zostalo zachované podnes.

Stručná charakteristika dnešného stavu domu

Objekt na Hviezdoslavovej ul. č. 14 uzatvára radovú zástavbu južnej strany ulice ako nárožná stavba. Z domu je zachované iba hlavné uličného krídlo, situované pozdĺž Hviezdoslavovej ul. a nepatrný zvyšok západného krídla, ležiaceho paralelne s Trojičným námestím. Hlavné uličné krídlo je obdĺžnikom, ktorý dlhšou stranou lemuje Hviezdoslavovu ulicu a vypĺňa celú šírku parcely. Prízemie je členené v priečnom smere na 5 traktov, časť krídla lemuje zo strany dvora pozdĺžny chodbový trakt . V 3. priečnom trakte od západu je situovaný prejazd. Celé prízemie je zaklenuté. Najhodnotnejšiu klenbu má krajný východný trakt, ktorá pozostáva z troch polí gotickej krížovej klenby s bočnými čelami v tvare lomeného oblúka. Polia sú od seba oddelené

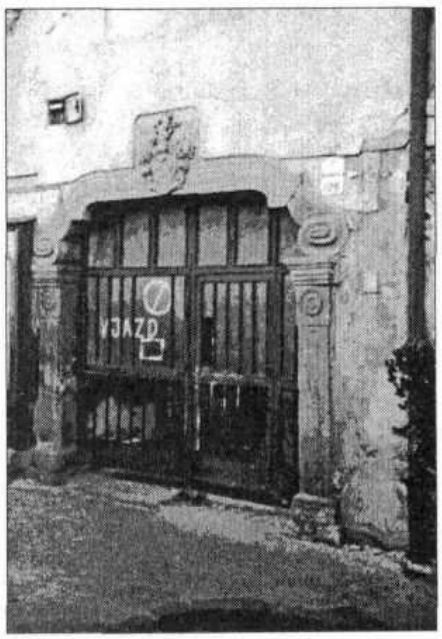

Vstupný portál na čelnej fasáde

polkruhovými klenebnými pásmi. Krajný západný trakt krídla zastropujú polia barokovej pruskej klenby a dva trakty medzi prejazdom a západným traktom sú prekryté renesančnými valenými klenbami s dvojicami styčných luniet s vytiahnutými hrebienkami. Prejazd je zaklenutý z väčšej časti gotickou valenou klenbou so stlačeným čelom. Pri vyústení prejazdu do dvora je jedno pole krížovej renesančnej klenby. Na poschodí sa nachádza klenba iba nad pozdĺžnym chodbovým traktom, a to v podobe troch polí krížovej renesančnej klenby s vytiahnutými hrebienkami s nadväzujúcim krátkym úsekom valenej klenby. Poschodie

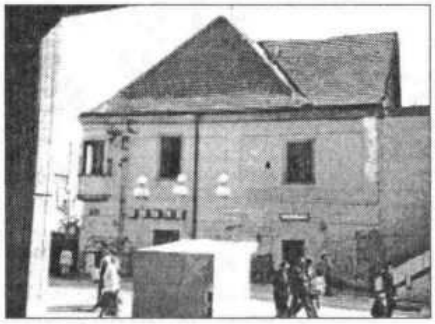

Bočná fasáda orientovaná do Trojičného námestia – dnešný stav

Pohľad do nádvoria v čase existencie dvorových krídel, prevzaté : Puškár, I. - Puškárová - Kovačovicová , B. 1972 : Umelecko-historický a historicko-architektonický výskum.

je prístupné z prejazdu dvojramenným schodišťom, situovaným pozdĺž východnej steny prejazdu a ústiacim (po pravouhlom zalomení) do chodbového traktu poschodia. Nad nástupným ramenom je valená klenba s čelom v tvare stlačeného oblúka. Fasáda do Hviezdoslavovej ul. má 8 okenných osí a dominuje jej hlavný vstupný kamenný portál, ktorý vedie do prejazdu. Portál je lištový, sedlový, s nadpražím ukončeným na oboch krajoch volútami. Čelá stojok a nadpražia dekorujú vyrypnuté zrkadlá s vykrojenými rohmi. V strede nadpražia je osadený erb s iniciálkami M M a s datovaním "1757". Plochy parteru sú po oboch stranách portálu v relatívne pravidelných rozostupoch perforované jednoduchými sedlovými barokovými kamennými portálmi, z ktorých niektoré sú dnes skryté pod utilitárnymi novodobými výkladmi. Bočná fasáda, smerujúca do námestia je dvojosová. Medzi oboma oknami sa na poschodí nachádzajú dva malé otvory v tvare kľúčovej strieľne. Obe priečelia sú členené lizénovými rámami. Podokenné profilované rímsy sú vyhotovené z kameňa a pochádzajú z baroka, zatiaľ čo viac razy odstupňované omietkové orámovanie okien je z 19. stor. Južné okno bočnej fasády, ktoré ako posledné zachováva stav zo staršej renesančno - barokovej koncepcie

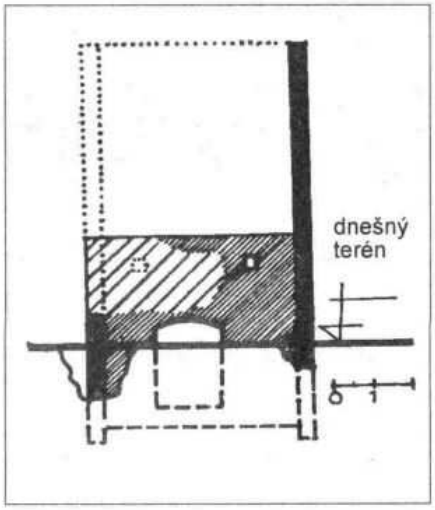

Nálezová situácia čelnej steny domu z 1. etapy, pôvodné interiérové líce
husté šrafovanie - existujúce konštrukcie
riedke šrafovanie - premurovky
čiarkovaná čiara - existujúce konštrukcie neodkryté, predpoklad
bodkovaná čiara - odstránené konštrukcie, predpoklad

sa od ostatných líši menšou výškou otvoru a typom šambrány , ktorá je jednoduchá, omietková s lištou. Poschodie oddeľuje od prízemia profilovaná omietková kordónová rímsa a horný okraj celého objektu lemuje profilovaná korunná rímsa. V nároží je na poschodí situovaný valcový arkier s kamennou mušľovou podstavou. Kamenné ostenia otvorov arkiera nesú na čelných plochách plastickú neskorobarokovú rastlinnú dekoráciu. Dvorové priečelie je 3 osové, členené po výške priebežnou kamennou podokennou rímsou. Vo východnej tretine je zachovaný rizalit, slúžiaci pôvodne ako záchod. Na poschodí chýbajú dnes dvorové steny, ktoré uzatvárali východný a západný trakt uličného krídla a boli odstránené zároveň s demoláciou dvorových krídel v 20. stor.

Stredovek

1. etapa

Najstaršiu murovanú fázu bolo možné z organizmu dnešnej jednokrídlovej stavby vizuálne vymedziť podľa špecifického povrchu neomietaných stien, ktorý je už napohľad výrazný veľkou výškou ložných škár a ich úpravou tzv. podrezávaným škárovaním. Táto úprava, ako hlavný identifikačný znak najstarších murovaných architektúr mesta Trnava radí náš nález k typu prvých meštianskych domov Trnavy, vznikajúcich od prvej pol. 13. stor. Typ prvého meštianskeho domu Trnavy je charakteristický viacerými spoločnými znakmi (Staník -Žuffová 1995, Žuffová 1997). Medzi ne patrí napr. pôdorysné a hmotové riešenie domu (pôdorys tvaru obdĺžnika situovaného dlhšími stenami kolmo k ulici, bloková hmota stavby s čiastočne zahĺbeným prvým podlažím do terénu, ktoré je prístupné z exteriéru pomocou zaklenutej chodbičky - tzv. šije). Ďalším charakteristickým znakom je umiestnenie domu na parcele a jeho poloha voči uličnej čiare (dom leží vždy pri bočnej hranici parcely a má hĺbkovú orientáciu, pričom jeho čelná stena sa nachádza buď priamo v uličnej čiare, alebo je dom odsunutý do hĺbky parcely). Typologickú charakteristiku dopĺňajú aj opakujúce sa detaily (rovnaký tvar a približne rovnaká veľkosť vstupných otvorov, tiež ich poloha, atď.). Sprievodným prvkom sú vždy aj malé niky na osvetľovacie telesá, s charakteristickým hrotitým ukončením (v tvare striešky).

Z najstaršej murovanej etapy na parcele je zachovaný v tomto prípade iba fragment pôvodného domu.[2] V nadzemí sa zachovala v plnej šírke iba jeho čelná stena, zabudovaná v dvorovej stene dnešného zachovaného uličného krídla a torzo bočnej východnej steny, ležiacej v polohe parcelnej hranice s východným susedom. Plocha pozemku, na ktorej sa dom rozprestieral je dnes nezastavaná. Pod terénom dvora bol v rámci nedávneho výkopu pre výťahovú šachtu odhalený ešte krátky úsek západnej bočnej steny. Jej celkovú pôvodnú dĺžku, ako ani polohu južnej steny, ukončujúcej v hĺbke dvora obdĺžnikový pôdorys domu, však umiestnenie výkopu neumožnilo určiť. I keď z pôdorysu domu sme mohli teda v teréne spoznať iba torzo, môžeme pre určenie jeho celkových pôdorysných rozmerov

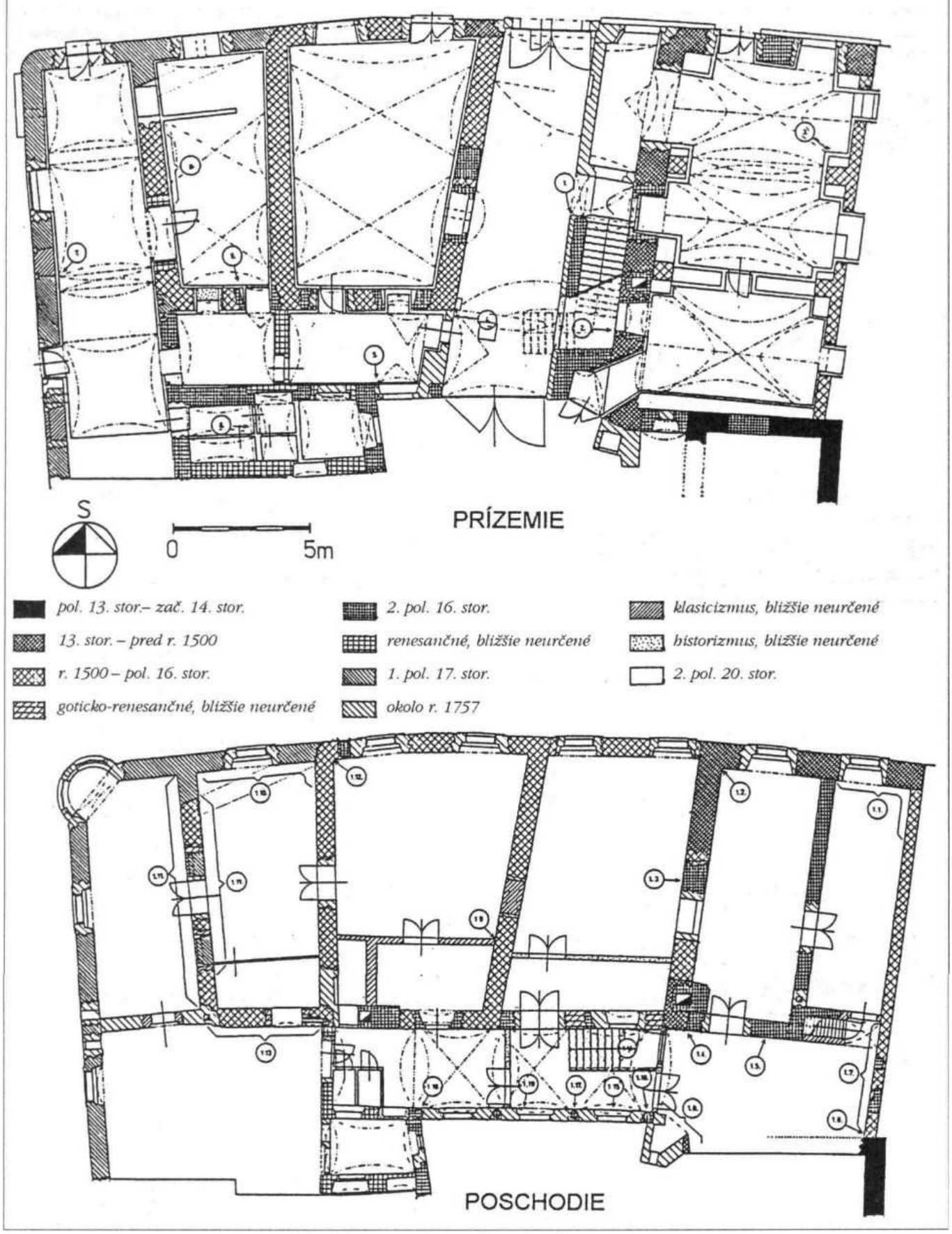

Slohová analýza , pôdorys 1. a 2. podlažia

využiť zameranie z roku 1972, keď objekt jestvoval v oveľa väčšom rozsahu než dnes (zameranie bolo použité aj v staršom pamiatkovom výskume, viď. Puškár - Puškárová 1972). I keď vtedajší pamiatkový výskum ešte najstarší dom v organizme stavby neidentifikoval, môžeme zrejme bez obáv v zameraní podchytenú pivnicu pod východným dvorovým krídlom stotožniť s prvým podlažím nami zisteného najstaršieho domu.[3] Podľa toho mal prvý dom dĺžku cca 8,5 m. Daný rozmer, prevzatý zo zamerania spolu so skutočnou šírkou stojacej čelnej steny - 5,8 m (vonkajšie rozmery), umožňujú vytvorenie predstavy o pôdorysnej veľkosti prvého domu. Najstaršie meštianske domy mávali prvé podlažie riešené vždy ako jeden nečlenený priestor, vyššie podlažia bývali jedno, dvoj, alebo trojpriestorové. Počet priestorov kvôli torzálnosti nášho domu nemôžeme určiť exaktne, avšak vzhľadom na to, že predpokladná dĺžka - 8,5 m - je charakteristická pre „jednopriestory" (Staník - Žuffová 1995), zaraďujeme náš objekt medzi meštianske domy s nečleneným druhým nadzemným podlažím. Keďže sa čelný múr pôvodného

objektu našiel zabudovaný až v zadnej - dvorovej stene dnešného uličného krídla je jasné , že pôvodný dom bol súčasťou podskupiny prvotných stavieb, ktoré nestáli v uličnej čiare, ale v hĺbke parcely. V tomto prípade bol dom vzdialený od uličnej čiary približne 14 m, čo ho radí medzi objekty s najväčšou vzdialenosťou od ulice.[4] Popri určení územných vzťahov na parcele sme si mohli utvoriť komplexnejšiu predstavu aj o vzhľade najstaršieho domu i napriek minimálnemu rozsahu jeho zachovania, Vďačíme za to existencii pôvodných prvkov v stojacej čelnej stene. Aj keď i z týchto prvkov jestvujú, resp. boli obnažené iba malé časti, skutočnosť, že sa dali stotožniť s charakteristickými prvkami, ktoré sú znak-

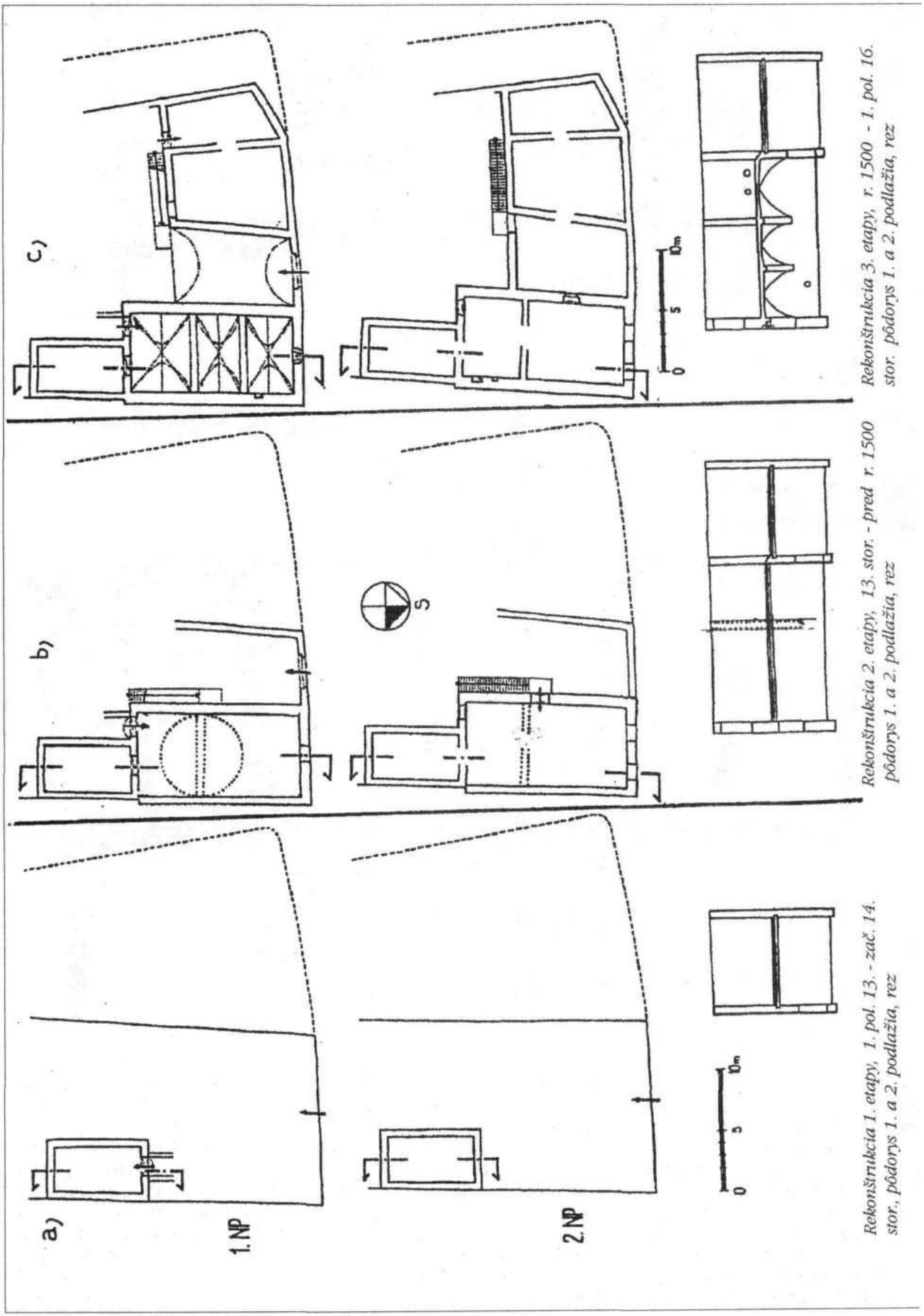

Rekonštrukcia 3. etapy, r. 1500 - 1. pol. 16. stor. pôdorys 1. a 2. podlažia, rez

Rekonštrukcia 2. etapy, 13. stor. - pred r. 1500 pôdorys 1. a 2. podlažia, rez

Rekonštrukcia 1. etapy, 1. pol. 13. - zač. 14. stor., pôdorys 1. a 2. podlažia, rez

mi typu najstaršieho meštianskeho domu Trnavy, umožnila doplniť ich na celkový stav.

Keďže v mieste pôvodného čelného múru nepotreboval investor vykonať zemnú sondu, ktorú by sme inak mohli využiť pre náš prieskum a zistiť do akej hĺbky múr siaha, museli sme sa uspokojiť s nepriamym určením úrovne podlahy prvého podlažia, a to jej odvodením od typických rozmerov a polohy objaveného primárneho vstupu. K typickým znakom prvých murovaných meštianskych domov patrila totiž poloha vstupu do prvého podlažia, ktorý sa nachádzal vždy na kratšej stene obdĺžnikového pôdorysu. Domy odsadené od uličnej čiary mali vstup vždy iba v stene smerujúcej ku ulici (na rozdiel od domov situovaných v úrovni uličnej čiary, pri ktorých sa vstupy umiestňovali rovnako často v čelnej, ako aj v zadnej, dvorovej stene). V priečelí domu odsadeného od uličnej čiary býval vstup umiestnený buď v jeho strede, častejšie však pri okraji - výlučne priamo pri bočnej parcelnej hranici.

Situovanie vstupu v tomto prípade v strede čelnej steny (orientovanej smerom ku ulici), zodpovedá doterajším poznatkom o umiestnení vstupov u objektov odsadených od uličnej čiary. Zo vstupného otvoru poznáme iba jeho hornú časť, ukončenú vo výške 60 cm nad dnešnou interiérovou podlahou záklenkom. V súlade s dobovými zvyklosťami má záklenok typický tvar segmentu a otvor je široký 150 cm. Na základe analógií je možné odvodiť jeho výšku, ktorá sa zvykne pohybovať okolo 220 cm a tiež polohu prahu, ktorý býval umiestnený v úrovni cca 50 cm nad podlahou priestoru prvého podlažia. Týmto sme sa dostali k nepriamemu stanoveniu úrovne podlahy do hĺbky - 210 cm oproti dnešnej podlahe. Doplnenie obrazu o celkovej výške prvého podlažia umožnil nález jazvy, ktorú sme predbežne vyhodnotili ako jednu z káps po pozdĺžnom tráme stropu, situovanom nad pôvodným prvým podlažím. Kapsa o rozmeroch približne 26x26 cm, objavená zo strany niekdajšieho interiérového líca čelnej steny, sa nachádza vo výške 430 cm nad stanovenou úrovňou podlahy. Tento rozmer sa zhoduje s doterajšími poznatkami o výške prvých podlaží najstarších meštianskych domov. Z mimostredovej polohy kapsy (nachádza sa vo vzdialenosti 120 cm od severovýchodného kúta) by však vyplývalo, že miestnosť musela mať, nie jeden stredový ako bývalo zvykom, ale dva postranné, pozdĺžne trámy, na ktorých ležali priečne trámy. Definitívne ozrejmenie situácie by mohol priniesť až nález káps po priečnych trámoch.

Prvé podlažia najstarších domov boli vždy čiastočne zahĺbené do terénu a ku vstupu smerovala z exteriéru nadol chodbička, tzv. šija (v šírke rovnajúcej sa približne šírke vstupného výrezu), zaklenutá valenou klenbou s klesajúcou vrcholnicou. Stopu po takejto klenbe sme zachytili na pôvodnom exteriérovom líci čelnej na steny najstaršej fázy domu. Jazva v tvare nepravidelného polkruhu lemuje segment záklenku vstupu.

Zahĺbenie prvých podlaží do terénu sa pri doposiaľ zistených trnavských domoch zvyklo pohybovať v rozpätí 150 - 250 cm, pričom exteriérovú úroveň sme však určovali vždy iba nepriamo - podľa línie rozhrania medzi upraveným a neupraveným vonkajším lícom stien. V tomto prípade sa už naskytla možnosť overenia úrovne pôvodného terénu aj vierohodnejšie - pomocou záchranného archeologického výskumu. Výskum sa však musel obmedziť iba na vyhodnotenie troch zemných sond, vykonaných stavebným dodávateľom za účelom posúdenia statiky. Tieto sondy sa žiaľ nedotkli konštrukcií, pochádzajúcich z prvej etapy našej stavby a iba v jednej z nich sa zistila stratigrafia kultúrnych vrstiev počnúc 13. storočím (jej presná poloha - viď. grafická príloha v nasledujúcom príspevku od J. Urminského). Horizont z 1. pol. 13. stor. sa našiel v hĺbke - 220 cm pod dnešnou interiérovou podlahou prízemia a vyššia terénna úroveň - z prelomu 13. a 14. stor., ležala v hĺbke -180 cm. I napriek pomerne veľkej vzdialenosti sondy od najstarších konštrukcií nášho domu (17m), rozhodli sme sa pokusne aplikovať údaje z nej na najstaršiu etapu domu. Pri porovnávaní úrovní vrstiev zo sondy s úrovňou podlahy najstaršej fázy sme však okamžite narazili na problém. Z porovnania totiž vyplynulo, že najstarší dom nemohol byť v dobe vzniku, dokonca ešte ani na prelome 13. a 14. stor., kedy už predpokladáme jeho dlhšie trvanie vôbec, resp. iba minimálne zahĺbený do terénu (keďže podlaha jeho 1. podlažia ležala v hĺbke –210 cm a najstaršia úroveň terénu v hĺbke –220cm). Takéto, voči ostatným primárnym meštianskym domom Trnavy atypické riešenie, by však zhodou okolností mohlo byť v danom prípade odôvodniteľné - obvyklému zahĺbeniu domu mohlo totiž brániť podmočenie terénu, ktoré sonda doložila. Podmočenie, zistené v hĺbke -250 cm, spôsobil blízky tok Trnávky, v tom čase pretekajúcej centrom mesta .

Exaktného určenia doby vzniku 1. etapy sme sa ani v tomto prípade, vzhľadom na nevyhovujúcu polohu zemných sond, opäť nedočkali. A tak sa naďalej musíme uspokojiť iba s nepriamymi dokladmi, podľa ktorých sa vznik prvotnej meštianskej architektúry Trnavy predpokladá v intervale 1. pol. 13. stor. - zač. 14. stor. (Staník -Žuffová 1995).

1. etapa v v širšom urbanistickom kontexte

Objekt sa nachádza na komunikácii, ktorá patrí k uličnej kostre vznikajúceho mesta Trnava v 1. pol. 13.stor. (Staník-Žuffová 1995) . Priamo na Hviezdoslavovej ulici sa našlo 5 objektov, ktoré reprezentujú typ prvotnej murovanej meštianskej architektúry. Spolu naším domom sú to 3 objekty na južnej strane Hviezdoslavovej ulice, na protiľahlej severnej strane sú to taktiež 3 domy. Poloha domov dokladá pôvodnosť dnešného priebehu uličných čiar. Objekt, susediaci od východu s naším domom, patrí tiež k typu primárnych murovaných obytných stavieb. Jeho bočná stena tvorí parcelnú hranicu s našou parcelou. V úrovni, kde končí susedný dom zadnou - dvorovou stenou, začína dispozícia nášho domu čelnou stenou, a to vo vzdialenosti, ako už bolo spomenuté, 14 m od uličnej čiary. Jeho bočná stena leží taktiež na rozhraní oboch parciel, čo znamená, že smerom do hĺbky parcely je pokračovaním bočnej steny suseda, na ktorú priamo nadväzuje. Parcela v období vzniku prvého murovaného domu bola široká 15 m, čo predstavuje typickú šírku parciel pri vzniku mesta. Z urbanistického hľadiska je zaujímavý jej vzťah voči Trojičnému námestiu. Keďže medzi ňou a dnešnou čiarou námestia sa nedoložila existencia ďalšieho murovaného domu z počiatkov mestského urbanizmu, dalo by sa predpokladať, že námestie v tom čase siahalo až po pozdĺžnu - bočnú hranicu našej parcely. Znamenalo by to však pripustiť neobvyklý jav, pri ktorom by námestie bolo na celej jednej strane (východnej) ohraničené iba oplote-

ním voľného priestoru parcely, keďže náš dom stál až pozdĺž protiľahlej hranice a orientovaný bol smerom nie k námestiu ale k Hviezdoslavovej ulici. Takéto riešenie, pri ktorom by v línii námestia nestála čelná stena domu, resp. viacerých domov, ale celú jeho stranu by tvorilo iba oplotenie voľnej plochy parcely nepokladáme za reálne. Znamenalo by negáciu hlavnej funkcia námestia ako centra spoločenského a obchodného života. Musíme preto predpokladať, že západne od parcely nášho domu jestvovala medzi ňou a líniou námestia od počiatku ešte ďalšia parcela. Jej tvar a rozmery nie sú známe, ale môžeme sa domnievať, že boli ovplyvnené tokom Trnávky. Na parcele mohla dlho prežívať netrvanlivá stavba s obvyklou orientáciou - hlavným priečelím ku námestiu. Na jej prítomnosť indikujú aj zbytky zhlukov mazaníc, archeologicky zistených v tomto mieste vo vrstve z 1. pol. 13. stor. Až oveľa neskôr - po roku 1500 sa náš dom v rámci svojej 3. stavebnej etapy rozšíril na jej plochu.

2 . etapa

Na parcele nášho domu sa neobvykle dlho udržala tradícia škárovanej technológie, keďže ešte dve etapy, nasledujúce po najstaršom dome sa vyznačovali touto archaickou úpravou povrchu stien. V oboch prípadoch sú však škáry upravené na rozdiel od staršieho typického "podrezávaného škárovania" veľmi nedbalo. Prečo sa stavebník vracal k archaickému holému povrchu stien po tom, čo už

Škára v kúte dokladá druhotnosť primurovky pochádzajúcej z medzietapy (na foto vľavo) voči omietke na pôvodne režnej - čelnej stene domu z 1. etapy

použil mladšiu technológiu omietania (viď. zachovaná omietka na čelnej stene najstaršieho domu) si nevieme presvedčivo vysvetliť.

Dostavba, situovaná naďalej pozdĺž východnej parcelnej hranice už dosiahla úroveň uličnej čiary Hviezdoslavovej ulice. Pôdorysne mala opäť tvar hĺbkovo orientovaného obdĺžnika, avšak širšieho oproti pôvodnému domu o cca 150 cm. Pri budovaní tejto etapy využili ako spoločný múr bočnú stenu staršieho, východného suseda, stojacu v polohe parcelnej hranice. Konštrukčne využili aj čelnú stenu *nášho najstaršieho domu*, ktorá sa stala deliacou priečkou medzi oboma stavebnými etapami. Zväčšenie pôdorysnej šírky dostavby oproti pôvodnému domu umožnilo vytvoriť do nej samostatný vstup priamo zo zadnej - nezastavanej plochy parcely. Totožný princíp vývoja objektovej skladby, kedy k predchodcovi (pochádzajúcemu taktiež z obdobia počiatočnej meštianskej architektúry) pristavali smerom k ulici stavbu širšiu od neho práve iba o šírku, umožňujúcu umiestniť na jej zadnú stenu samostatný vstup, sme už v minulosti v Trnave raz zaznamenali (Hlavná ul. č. 5).[6] Totožnosť vývoja zástavby na oboch parcelách by mohla byť prvým náznakom toho, že nielen najstaršie meštianske domy Trnavy, ale aj ich bezprostrední nasledovníci mohli byť umiestňovaní na parcele podľa jednotného princípu.

Objekt, ktorý vznikol ako dostavba k najstaršiemu domu je v dnešnom organizme uličného krídla pozoruhodne dobre zachovaný , a to nielen jeho základná hmota, ale aj viacero prvkov, ktoré sa pri výskume analogicky vznikajúceho domu na Hlavnej ulici č. 5 nepodarilo zistiť. Dostavba, totožná s dnešným východným traktom uličného krídla mala rozmery : 7,3 m (svetlá šírka) x 14, 5 m. Vzhľadom na veľkú dĺžku je možné predpokladať pre členenie poschodia priečkou. Výškou sa dostavba zhodovala s najstarším domom, ako môžeme súdiť podľa polohy zachovaného torza dosky, ktorá niesla priečne trámy. Zemná sonda pod podlahu dnešného prízemia priniesla poznatok o tom, že pôvodná úroveň podlahy prvého podlažia dostavby ležala oveľa nižšie než dnes - našli sme ju v hĺbke okolo -215 cm pod dnešnou podlahou, pričom celý

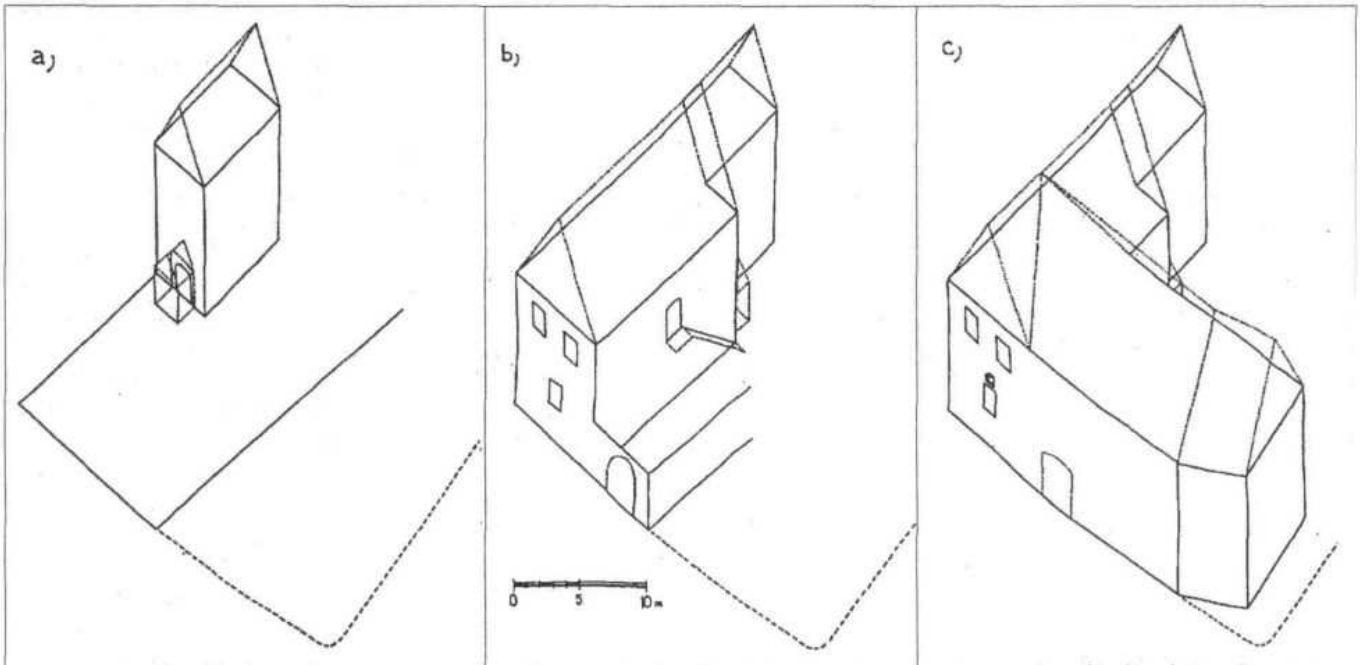

Hmotová rekonštrukcia 1. etapy, 1. pol. 13. - zač. 14. stor.

Hmotová rekonštrukcia 2. etapy, 13. stor. - pred r. 1500.

Hmotová rekonštrukcia 3. etapy, r. 1500 - 1. pol. 16. stor.

priestor je v súčasnosti až po podlahu zasypaný. Podarilo sa zachytiť tiež úroveň pôvodného stropu nad týmto prvým podlažím, resp polohu podlahy druhého podlažia (v zásype nad mladšou gotickou klenbou sa zachovalo na stene torzo omietky, ktorej spodná línia sa viaže na úroveň pôvodnej podlahy poschodia, nachádzajúcej sa o cca 87 cm nižšie oproti dnešnej podlahe poschodia). Z nálezu vyplýva, že výška 1. podlažia bola okolo 450 cm. Z tejto stavebnej etapy sú ďalej známe vstupy do prvého a druhého podlažia - obe podlažia boli prístupné naďalej priamo z exteriéru, pričom každý zo vstupov umiestnili na inej stene domu. Samostatné vonkajšie vstupy bez vzájomného komunikačného spojenia podlaží dokladajú prežívanie princípu, aký zaznamenávame v Trnave na najstarších meštianskych domoch. Vstup do 1. podlažia sa v našom dome nachádzal na kratšej (zadnej) dvorovej fasáde - pri jej severozápadnom nároží, hneď vedľa bočného múru najstaršej stavby. Zachované torzo jeho záklenku má tvar segmentu a samotný výrez bol s najväčšou pravdepodobnosťou naďalej, ako aj v 1. etape murovaný iba z tehál, bez kamenného armovania, čo je skôr typické pre najstaršie stavby mesta.[7] Jeho záklenok sa našiel vo výške cca 60 cm nad dnešnou interiérovou podlahou prízemia. Keďže pôvodný vstup do najstaršieho domu bol prekrytý dostavbou muselo vzniknúť vnútorné komunikačné spojenie oboch priestorov prvých podlaží. Jediným vstupom z exteriéru do takto spojenej dispozície sa stal nový vstup dostavby.

Na poschodí sa v strede bočnej dvorovej steny dostavby výskumom doložil dverný otvor, ktorý pokladáme za pôvodný vstup do 2. podlažia.[8] K dverám viedlo zrejme pozdĺž bočnej steny ľahké rebríkové jednoramenné schodište s nástupom zo dvora. Z dostavby sa ďalej podarilo zachytiť jeden okenný výrez, situovaný v strede čelnej fasády v úrovni prvého podlažia, ďalej výrezy dvoch pôvodných okien v čelnej fasády v 2. podlaží a tiež jednu špaletu okna, smerujúceho do dvora, umiestneného nad vstupom do 1. podlažia. Okenný otvor v prízemí má dnes charakter pivničného okna. Zo zaslepenej okennej niky, ktorá má pri interiérovom líci rozmery a tvar bežnej okennej niky vybieha smerom nahor - ku exteriéru úzky prieduch. Prieduch je pri vonkajšom líci

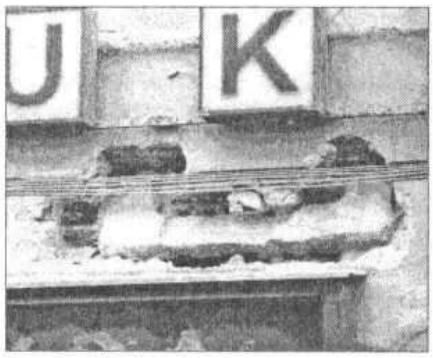

Nález kamenného ostenia stredoveké-ho okna v 1. podlaží na čelnej fasáde

ukončený pravouhlým kamenným ostením bez profilácie, ktoré leží šikmo naprieč hrúbky steny. Okná 2. podlažia mali približne štvorcový výrez a boli veľmi vysoké - ich výška sa pohybovala okolo 220 cm.[9] Nezachoval sa žiaľ ani fragment ich ostenia, takže nevieme aký malo tvar a nepoznáme ani materiál. Predpokladáme kamenné ostenie s jednoduchým, prípadne dvojitým krížom.

Z tejto stavebnej etapy sa podarilo zachytiť aj parcelný múr, ohraničujúci pozemok v línii Hviezdoslavovej ulice. Naň kolmý múr (dnes zabudovaný v západnej stene prejazdu) sme interpretovali ako pôvodný bočný parcelný múr, ktorý ohradzoval nezastavanú časť pozemku na západe.

Keďže táto etapa nenesie žiadne prvky s datovacou výpoveďou, musíme sa pri určovaní jej vzniku uspokojiť so širokým časovým intervalom od pol. 13. stor. približne po rok 1500, kedy už zaznamenávame mladší zásah, v rámci ktorého sa uplatnila krížová klenba s lomenými čelami.

Medzietapa

Okolo roku 1500[10] novo zaklenuli východný trakt uličného krídla v prízemí. Táto reprezentačná klenba, ktorá nemá dnes v Trnave analógiu, pozostáva z 3 polí krížovej klenby s lomenými oblúkmi čiel, dosadajúcich na bočné steny.

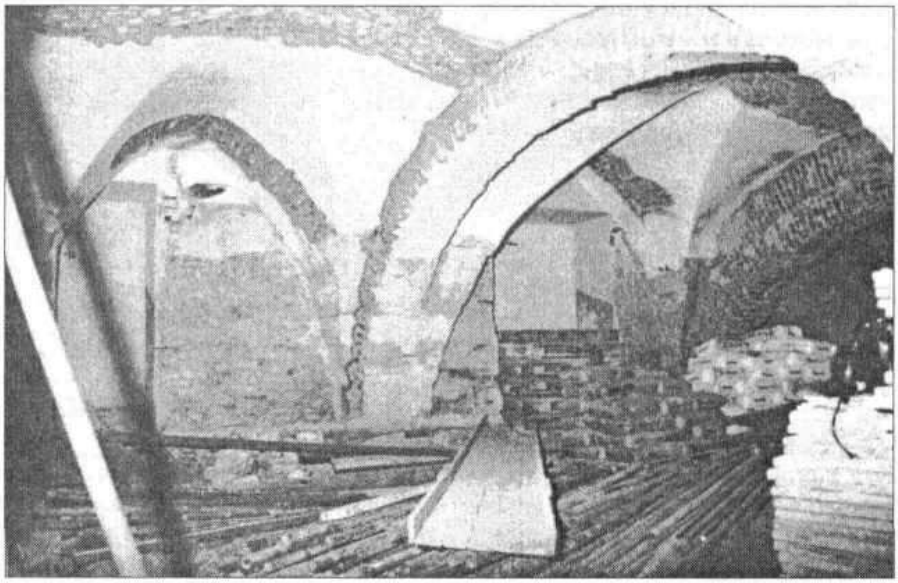

Gotická krížová klenba s lomenými bočnými čelami v prízemí východného traktu, stredoveká medzietapa, 1500

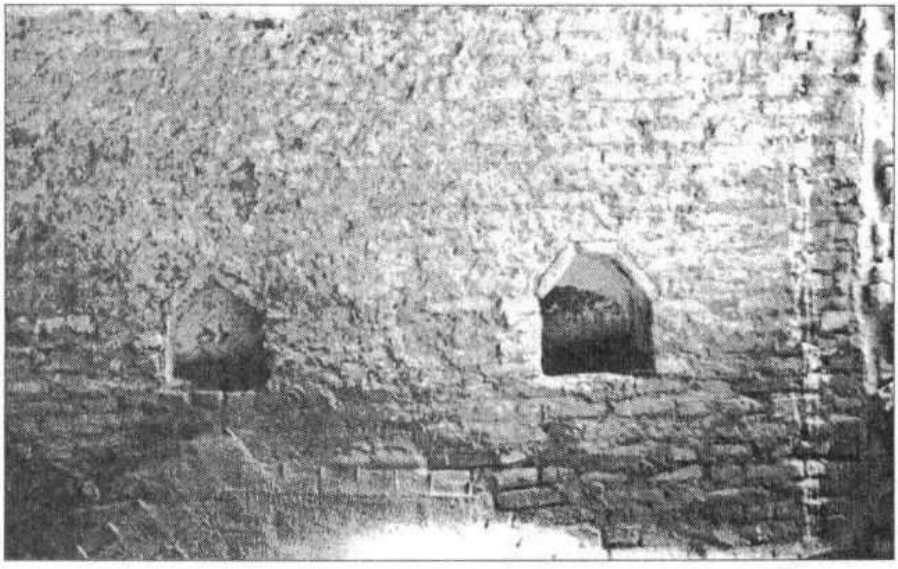

Niky na osvetľovacie telesá na poschodí východného traktu, stredoveká medzi-etapa, 1500

Medzi poliami sú polkruhové klenebné pásy. Pri jej vkladaní do priestoru pristavili k obvodovej - východnej stene priestoru (ktorá je vonkajšou stenou suseda, stojacou na parcelnej hranici) z interiéru prímurovku. V prímurovke, ktorá má tiež škárovaním (ide o tretiu škárovanú etapu na parcele) upravené líce, vybudovali malé výklenky na osvetľovacie telesá. V 1. podlaží sa podarilo odkryť jeden hrotito ukončený výklenok, v 2. podlaží je jeden výklenok ukončený hrotito, nadpražie druhého má tvar 3 - bokého polygónu. Polygonálne ukončený výklenok zabieha do hrúbky steny aj zboku a zrejme slúžil mimo osvetlenia aj na odkladanie drobných a vizuálne neexponovaných predmetov. Zaklenutý priestor mal tom čase odlišné dimenzie oproti dnešku, kedy je do polovice svojej výšky zasypaný. Jeho pôvodná veľká výška - okolo 5 m - ako aj charakter zaklenutia svedčí o jeho význame v stredovekom dome. Nad jednopriestorovým prízemím bola hĺbková dvojpriestorová dispozícia. Zbytok priečky nad južným vynášacím oblúkom klenby, sme našli už iba v zásype nad ňou.

3. etapa

V 3. stavebnej etape došlo k podstatnému nárastu pôvodnej objektovej skladby, a to dobudovaním dvojpodlažnej stavby pozdĺž uličnej čiary Hviezdoslavovej ulice k dovtedajšej zástavbe. Novostavba vyplnila voľnú časť pôvodnej parcely, z ktorej vznikol prejazdový trak a vysunula sa smerom ku námestiu - na plochu mimo svojho pôvodného územia o ďalšie dva trakty. Z klasickej parcely s rozmermi typickými pre prvotný urbanizmus mesta vznikol ojedinelo široký pozemok - 27 m - najširší v tom čase v Trnave. Bočná hranica parcely sa teda razantne vysunula smerom k námestiu, kde sme našli torzo nového bočného parcelného múru, pričom pôvodný bočný múr zabudovali do západnej steny vytvoreného prejazdu a parcelný múr pozdĺž ulice sa stal súčasťou novej uličnej steny. Dovtedajšia hĺbková zástavba pozemku sa zmenila na šírkovú a typ blokového domu na typ domu s prejazdom. Pôdorysne mal nový objekt tvar písmena "L" s uličným 4 - taktovým krídlom a s jedným hĺbkovým (východným) dvorovým krídlom, ktoré pohltilo najstaršiu stavbu, pochádzajúcu z počiatkov mestského urbanizmu. Uličné krídlo na západom konci zalomili južným smerom. Túto anomáliu v inak priamej línii Hviezdoslavovej ulice si predbežne vysvetľujeme nutnosťou prispôsobiť sa toku potoka, ktorý v tom čase ešte stále pretekal centrom mesta.

Prejazd zaklenuli valenou klenbou so stlačeným čelom. V záujme zosúladenia úrovní podláh v celom objekte zasypali východný trakt, zaklenutý krížovou klenbou, približne do polovice výšky priestoru. Jeho podlahu z tejto etapy sme už našli iba v hĺbke 50 cm pod dnešnou podlahou prízemia. V tomto čase vybudovali pod severným vynášacím oblúkom klenby priečku , ktorou rozčlenili doposiaľ pretrvávajúci jednopriestor prízemia východného traktu po hĺbke na dve miestnosti. Torzo z tejto priečky je zachované už iba pod dnešnou podlahou. Povrch stien bol zo strany interiéru pokrytý súvislým výmazom z malty, vyhreznutej zo škár pri murovaní.

Ako spomíname vyššie, podarilo sa zachytiť aj zvyšok bočného - západného - parcelného múru, ktorý viedol paralelne so severojužnou líniou námestia a vyrastal zo západného konca krídla. Z pôvodného exteriérového výzoru poznáme iba jednoduchú omietkovú úpravu steny orientovanej do námestia . Na povrch omietky aplikovali biely hladený vápenný náter, ktorý nesie stopy po hladítku. Z nasledujúcej jednotiacej koncepcie fasád sa zachovala len informácia o maľovanom svetlozelenom páse, ktorý sme objavili ako na bočnej, tak aj uličnej fasáde v polohe kordónovej rímsy.

Charakter muriva (stredoveké tehly "prstovky", typ malty , spôsob murovania, atď.), ako aj tvar klenby nad prejazdom jednoznačne kladú túto etapu ešte do stredoveku. Podľa vyhodnotenia zemnej sondy, situovanej pri deliacej stene medzi pôvodným ukončujúcim západným a vedľajším traktom uličného krídla, je táto etapa mladšia voči kultúrnej vrstve, datovanej archeologicky na 15. stor. (pri výstavbe steny patriacej k 3. etape vrstvu narušili).[11] S ohľadom na dobu vzniku predchádzajúcej fázy, tzv. medzietapy okolo roku 1500, musíme vznik 3. etapy predpokladať až po tomto čase, avšak ešte pred pol. 16. stor. kedy už prebehla renesančná úprava objektu.

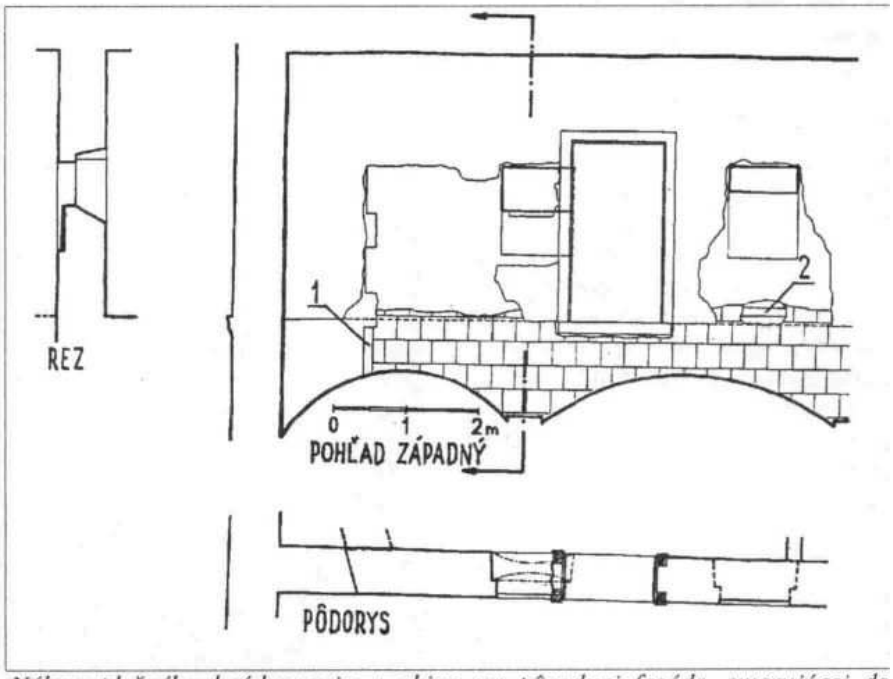

Nálezy plošného kvádrovania a okien na pôvodnej fasáde, smerujúcej do Trojičného námestia, goticko-renesančná etapa, bližšie neurč.
1 – maľovaný pás zvýrazňujúci nárožie
2 – maľovaná kordónová rímsa – svetlozelený pás

Ešte pred koncepčnú renesančnú úpravu, charakteristickú vytvorením arkádovej chodby je potrebné položiť nález výtvarnej výzdoby priečelia, smerujúceho ku námestiu. Na povrchu nehladenej omietky bez náteru (pôsobiacej iba sivopieskovou farbou svojho materiálového zloženia) bola bielymi linkami zvýraznená predrytá štvorcová sieť, pokrývajúca plošne fasádu. Súčasťou tejto dekorácie bol aj širší biely vertikálny pruh, ktorý lemoval hranu nárožia medzi Hviezdoslavovou ulicou a Trojičným námestím. Priečelie, smerujúce ku námestiu neskôr perforovali dvojicou okenných výrezov. Navzájom rovnako široké okná mali odlišnú výšku výrezu, ktorú z exteriéru

opticky zjednotili vytvorením vpadlín pod úrovňou ich parapetu. Tieto úpravy označujeme ako goticko - renesančné.

Renesancia

1. etapa

Aj keď to dnes už na pohľad nie je zrejmé , v Trnave boli v období renesancie u meštianskych domov veľmi frekventované arkádové nádvoria ako typický prvok renesančného slohu. I keď tento motív možno nájsť prezentovaný iba u 4 domov mesta, z ktorých v najcelistvejšej podobe bolo nedávno obnovené arkádové nádvorie na Halenárskej ul. č.6. Je zrejmé, že v renesančnej Trnave bolo takéto dispozično - priestorové riešenie časté. Doposiaľ poznáme viac ako 19 domov s arkádovým nádvorím. Toto tvrdenie opierame najmä o nálezy z hĺbkových pamiatkových výskumov viacerých meštianskych domov Trnavy , ku ktorým sa teraz priradil aj náš objekt. Na možnú prítomnosť arkádovej chodby ešte pred sondážou upozornila existencia kamennej priebežnej rímsy v parapetnej úrovni okien poschodia

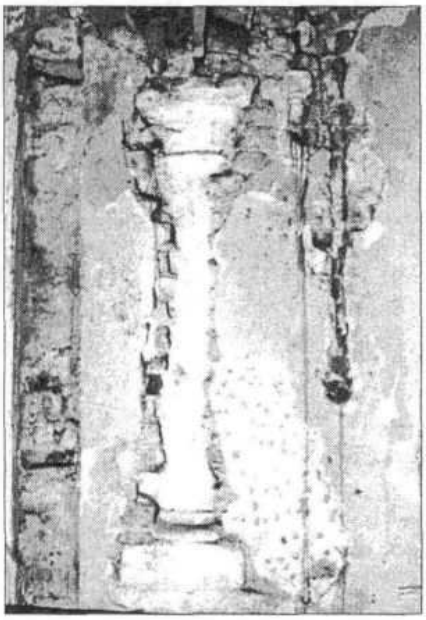

Sondážou obnažený toskánsky stĺpik arkádovej chodby poschodia, renesancia, 2. pol. 16. stor.

na dvorovom priečelí. Už prvé sondy v medziokenných poliach z interiérovej strany obnažili toskánske kamenné stĺpiky. Našli sa 4 stĺpiky, z ktorých dva stredné sú opracované zo všetkých strán. Krajné dva, opracované iba z polovice smerujúcej ku otvorenej arkáde dokladajú , že nájdený úsek reprezentuje celý pôvodný rozsah arkádovej chodby, aspoň pokiaľ ide o uličné krídlo. Stĺpiky dosadajú na kamennú parapetnú hranolovú rímsu, ktorá nie je zo strany interiéru profilovaná.

Z nálezu vyplýva, že dvorové priečelie bolo perforované 3 poliami arkádových výrezov s polkruhovým nadpražím. Keďže arkádová chodba bola aditívnym spôsobom pričlenená odzadu k pôvodnému stredovekému domu, jeho zadná stena sa dostala do interiéru novej chodby a zo strany dvora vznikla nová stena, členená arkádami. Pod chodbou poschodia vytvorili aj v prízemí komunikáciu, ktorá sa však otvárala do dvora iba jedným poľom arkády, opretým do masívneho kamenného toskánskeho stĺpa. Tento stĺp, situovaný vo vyústení prejazdu do dvora, podopieral nielen arkádu dvorovej steny, ale aj voči nej kolmú arkádu, ktorou sa vchádzalo z prejazdu do chodby. Súčasťou týchto dispozičných úprav bolo aj predĺženie prejazdu smerom do dvora. Interiér miestností obohatili renesančné valené klenby s lunetami, arkádovú chodby na poschodí zaklenuli krížovými klenbami.

V tomto období je už jednoznačne doložená aj poloha schodov, vedúcich na poschodie, ktoré sa nachádzali už v mieste dnešného schodišťa . Nástupné rameno dvojramenného schodišťa priložili ku východnej stene prejazdu. Prejazd v tomto mieste zúžili, čo malo zároveň za následok aj neorganické narušenie priebehu pôvodnej gotickej valenej klenby, ktorú nad nástupným ramenom museli zrušiť. V stene pozdĺž výstupného ramena, ktoré viedlo do arkádovej chodby sme odhalili zaujímavý a pre Trnavu doposiaľ ojedinelý nález . Vo výške stupňov je umiestnený priezor, ktorý umožňuje sledovať zo schodov, ale aj z arkádovej chodby dianie v prejazde, pri vstupnom portáli do ulice.

Exteriérové riešenie poznáme z niekoľkých nálezov na dvorovej fasáde. Pre jej slohový výraz bol charakteristický kontrast bielych hladených pruhov, lemujúcich arkády, so zámerne štruktúrovanou omietkou na pasívnych plochách. Povrch omietky nebol opatrený náterom, takže pasívne plochy

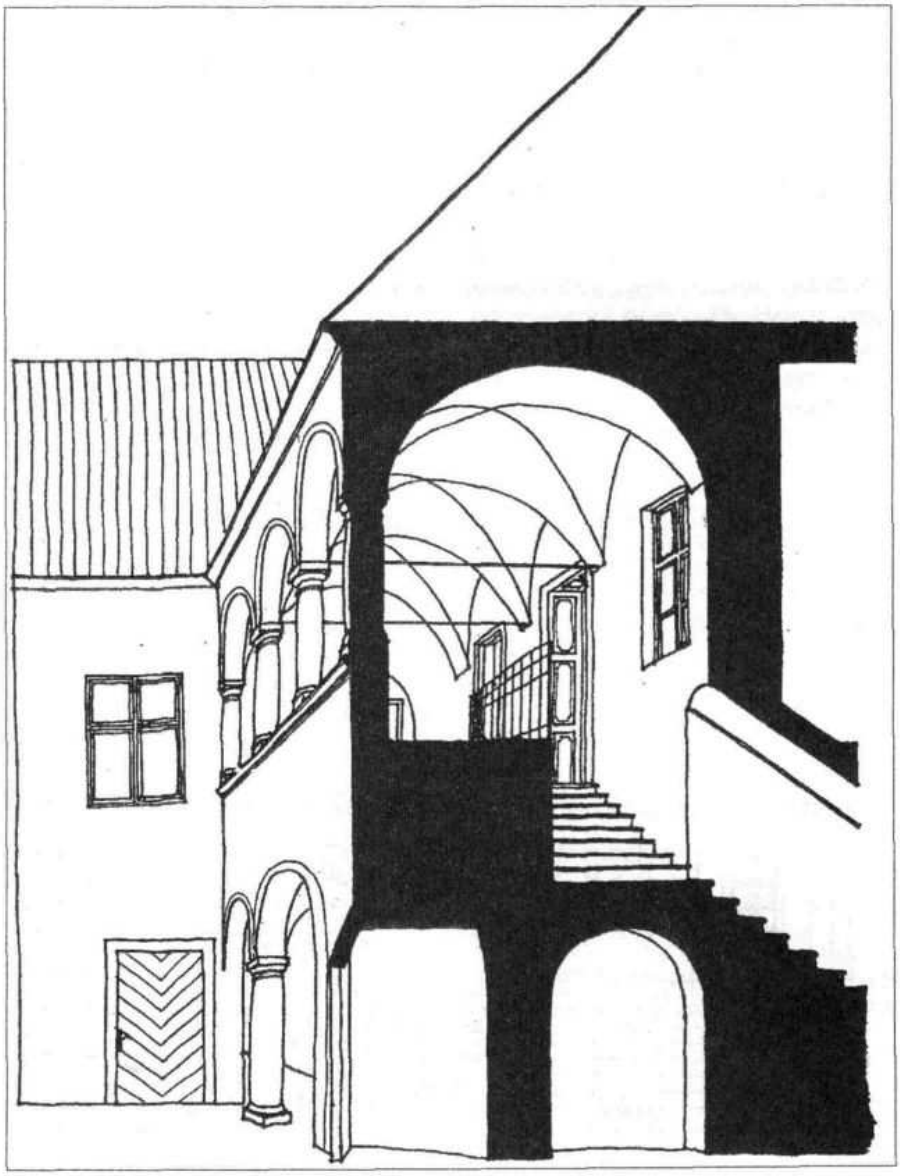

Rekonštrukcia renesančného arkádového nádvoria

pôsobili iba prírodnou sivou farebnosťou materiálu omietky.

Dnešný torzálny stav objektu už dovoľuje iba na základe dobových analógií predpokladať, že v tomto období získal dom dvorové krídla. Azda môžeme do tejto doby priradiť dnešné torzo krídla , ktoré bolo situované pozdĺž línie námestia a to podľa prítomnosti čiernej kuchyne. V prízemí krídla dodnes jestvuje tento priestor, ktorého strop tvorí klenba s otvorom pre voľný odvod dymu z otvoreného ohniska. Klenba bola nesená z troch strán obvodovými stenami kuchyne, pričom zo strany vstupu jej váhu niesol, v súlade s dobovými zvyklosťami, drevený priečny trám.

Za datovacie prvky tejto etapy, avšak so širokou datovacou výpoveďou je možno považovať typ kamenných stĺpikov (toskánske), podopierajúcich arkádové výrezy, ako aj charakter klenieb (krížové klenby, resp. valené klenby so styčnými lunetami s vytiahnutými hrebienkami). Oba prípady však v Trnave neumožňujú datovanie presnejšie než na obdobie od pol. 16 - 17. stor. Za určenie najhlbšej doby vďačíme objavu 18 strieborných mincí s dátumami od roku 1501-1544.[12] Keďže sa mince našli v primárnom zásype nad klenbou arkádovej chodby je zrejmé, že klenba, a teda aj celá vyššie popisovaná koncepčná úprava mohli vzniknúť až po roku 1544. Na základe archaickej interiérovej úpravy parapetu arkád (iba v podobe náteru na režnej stene) možno vznik tejto etapy predpokladať ešte v 16. stor.

2. etapa

V nasledujúcej stavebnej fáze dom posledný raz vystúpil za bočnú hranicu svojho pozemku smerom ku námestiu, a to pridaním traktu ku hlavnému krídlu ležiacemu pozdĺž Hviezdoslavovej ul., a tiež pozdĺžneho vonkajšieho traktu ku bočnému krídlu, smerujúcemu k námestiu.

Pôvodná bočná stena hlavného uličného krídla bola prístavbou traktu vtiahnutá do interiéru a jej okná zamurovali. Zo stredoveku prežívajúce zalomenie čelného múru zrušili a stena pozdĺž Hviezdoslavovej ulice získala v celom priebehu priamy V-Z smer. Z exteriérového výrazu tejto etapy sa podnes zachovalo jedno okno poschodia v priečelí orientovanom do námestia s pravouhlou omietkovou lištovou šambránou, ako aj dve malé okienka v tvare štylizovaných kľúčových strieľní.

Podľa tohto výtvarného motívu, známeho v Trnave z už spomínaného domu s arkádovým nádvorím na Halenárskej ul.č.6, ktorý je datovaný vročením na portáli do roku 1620, radíme dispozično - priestorové a územné úpravy nášho domu do tohto obdobia. Zodpovedal by tomu aj typ použitých tehál malých rozmerov s kolkovým označením jednoduchým krížikom, vpísaným do kruhu.

Baroko

Z umelecko-historického hľadiska jednou z najhodnotnejších etáp prešiel objekt za majiteľa Michala Marloka v roku 1757 (na erbe nad vstupným portálom je vidno vročenie, ako aj iniciálky MM).[13] Meštiansky dom získal barokovou úpravou charakter palácovej architektúry. Zmena sa však dotkla predovšetkým priečelí, ktorých slohový výraz tohto obdobia je podnes v prevažnej miere zachovaný. Akcentom hlavného priečelia, ktoré smeruje do Hviezdoslavovej ulice, je kamenný vstupný portál so sedlovým nadpražím, zdobeným volútami a erbom. Súčasťou slohového výrazu sú aj sedlové kamenné portály s „ušami", perforujúce prízemie uličných fasád. Prvkom mimoriadnej výtvarnej a architektonickej hodnoty je nárožný valcový arkier s barokovou štukovou dekoráciou. S výzdobou arkiera a portálu sú motivicky zhodne riešené okná v priečelí, smerujúcom do Hviezdoslavovej ulice, ktorých kamenné profilované podokenné rímsy nesú dvojice volútových konzol. Zároveň sa ukázalo, že okná boli nižšie a k ich zvýšeniu na dnešný stav došlo až počas 1. tretiny 19. stor. Výskum fasád potvrdil dovtedajší predpoklad, že súčasťou barokového výrazu boli aj dodnes zachované omietkové lizénové rámy a tiež plastická omietková korunná a kordónová rímsa (ku ktorej sa viaže zachované torzo pásovej rustiky, členiacej pôvodne prízemie). Už v tomto čase zamurovali arkádové výrezy a nahradili ich oknami.[14]

V interiéri zaznamenávame nové zaklenutia niektorých priestorov, z ktorých spomenieme aspoň pruské klenby nad celým prízemím pozdĺžneho západného traktu. Za zmienku stojí tiež vybudovanie záchodového prístavku vo dvore v

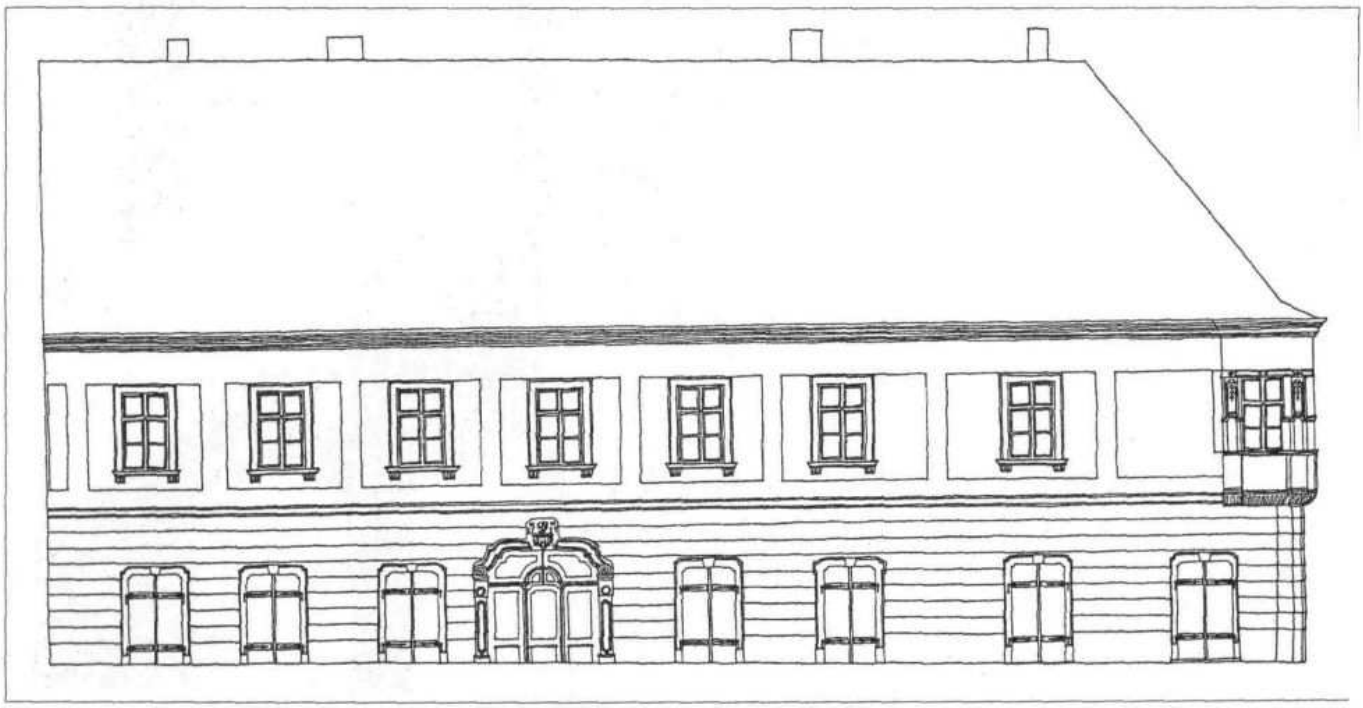

Rekonštrukcia barokového výrazu čelnej fasády

kúte, v ktorom sa napájalo východné dvorové krídlo na uličné. Jediným umelecko-historickým detailom, ktorý dnes umožňuje predstaviť si niekdajší reprezentačný charakter interiérov sú zachované dvojkrídlové kazetové dvere a torzo stropného štukového zrkadla na poschodí. Najneskôr v tomto období predpokladáme kompletné zastavanie parcely dvoma bočnými krídlami až po jej južný koniec, zaznamenané na starších mapových podkladoch.

19. stor.

Úpravy objektu v 19. stor. boli len malého rozsahu. Nepriniesli žiadnu podstatnú zmenu staršieho stavu interiéru, ale sústredili sa na úpravu niektorých otvorov a výmenu slohových prvkov, pričom sa podnes zachovala väčšina neoslohových dvier, okenných výplní, zábradlie schodov, a tiež viacero typov keramických podláh. Na rozdiel od interiéru sa toto obdobie radikálnejšie zapísalo do výzoru fasád. a to najmä zvýšením okenných výrezov poschodia. Týmto zásahom sa nadpražie okien ocitlo v rozpore s výtvarným zámerom baroka nad hornou hranou lizénového rámu, ktorého horizontálnu líniu takto porušili v mieste každého z okien.

Záver

Radikálny úbytok hmoty objektu priniesli 70. roky 20. stor., kedy v súvislosti s necitlivým zásahom do historického prostredia bez dokumentácie a adekvátnej náhrady kompletne zbúrali dvorové krídla. Dôsledkom tohto brutálneho zásahu bolo aj zrútenie niektorých klenieb v dodnes jestvujúcej časti domu. Na stavbu následne dlhodobo pôsobili poveternostné vplyvy, a to nielen zatekaním cez strechu, ale aj kvôli chýbajúcim úsekom dvorového múru, ktoré zdemolovali zároveň s krídlami.

Ako však ukázal pamiatkový výskum, i napriek týmto drastickým zásahom predstavuje zachovaný zbytok domu to najhodnotnejšie, čo ho reprezentovalo v priebehu celého vývoja.

Poznámky

[1]Podrobne o výsledkoch výskumu interiéru viď. nálezová správa pod názvom: "Meštiansky dom Hviezdoslavova ul. č. 14, Trnava, stavebno-historický prieskum, interiér", zodp. riešiteľ J. Žuffová, odborná spolupráca M. Kazimír. Správa je archivovaná na PÚ RS Trnava. Informácie v nej obsiahnuté, o ktorých sme v skrátenej podobe referovali na seminári v roku 2000 (je mu venovaný tento zborník), sme mali možnosť doplniť a zrevidovať v nasledujúcom roku 2001, a to ako počas výskumu fasád (Žuffová - Kazimír 2001), tak aj počas doplňujúceho prieskumu interiéru, realizovaného popri odbornom pamiatkovom usmerňovaní obnovy stavby. Najmä tento doplňujúci prieskum, pri ktorom bolo možno vidieť konštrukcie obnažené vo väčších plochách, priniesol množstvo nových poznatkov, ktoré nás prinútili skorigovať niektoré naše dovtedajšie názory. Na základe týchto nových zistení je predkladaný článok v porovnaní s jeho prednesenou podobou aktualizovaný. Týka sa to napr. aj informácie o závažnom objave torza stavby, pochádzajúcej z počiatkov mestského urbanizmu, o ktorom sa ešte v čase konania seminára nevedelo.

[2]V nadzemí stojí už len čelná stena pôvodného domu, ktorá je zabudovaná do dvorového múru dnešného uličného krídla, z ktorého reprezentuje, východnú časť v dĺžke 580 cm. Severovýchodné nárožie pôvodného domu je zo strany niekdajšieho exteriéru prekryté mladšou dostavbou, avšak zo strany pôvodného interiéru je zachovaný kút, v ktorom sa k čelnej stene najstaršieho domu pripája jeho pozdĺžna stena, lemujúca východnú parcelnú hranicu. Z pôvodnej celkovej dĺžky východnej steny sa zachoval iba úsek dlhý približne 3 m. V zadnej fasáde dnešného domového krídla je možno identifikovať aj opačné- severozápadné nárožie najstaršej stavby, na ktoré sa prostredníctvom vertikálnej škáry pripája taktiež ešte stredoveká stena, pokračujúca v línii najstaršej čelnej steny, ktorá však už patrí k mladšej slohovej etape.

[3]Umožňuje to fakt, že všetky 3 steny, ktoré sme z najstaršej stavby mali možnosť skutočne v teréne zamerať, ležia v polohách stien pivnice zachytenej na zameraní z roku 1972.

[4]Najväčšiu vzdialenosť-16 m - sme zaznamenali pri dome na Halenárskej ul. č. 12. Prieskum pivnice domu realizoval Pamiatkový ústav, regionálne stredisko Trnava (J. Žuffová, M. Kazimír a kol. 1996). Z výskumu je dostupná v archíve PÚ RS Trnava fotodokumentácia a zamerane pôdorysu.

[5]Viď. príspevok, nasledujúci v tomto zborníku po našom príspevku od Mgr. J. Urminského pod názvom : " K nálezom zisťovacieho archeologického výskumu v dome na Hviezdoslavovej ul. č. 14 v Trnave".

[6]Podľa J. Urminského, viď. pozn. 5.

[7]Podrobný stavebno-historický výskum vykonali počas stavebnej obnovy v rokoch 1993-94 I. Staník a J. Žuffová. Z výskumu je archivovaná na PÚ RS Trnava fotodokumentácia.

[8]Na rozdiel od nášho prípadu bol vo vývojovo porovnateľnej dostavbe domu na Hlavnej ul. č.5 aplikovaný do vstupného výrezu kamenný polkruhový portál.

[9]Pri interiérovom líci sa našla úroveň parapetu, ktorý ležal vo výške 80 cm od dnešnej podlahy, čo znamená, že bol vzdialený od pôvodnej podlahy 167 cm. Z exteriéru sme zachytili torzá, reprezentujúce nábehy segmentových záklenkov okien, ktoré sa nachádzajú približne vo výške dnešných okenných nadpraží. Z uvedených údajov bolo možné určiť výšku pôvodného okenného výrezu.

[10]Časové zaradenie klenby, podľa ktorej datujeme medzietapu (etapu medzi 2. a 3. etapou) sme prevzali z predošlého výskumu (Puškár - Puškárová 1972).

[11]viď. pozn.5.

[12]Keďže krídla zanikli bez popisu a inej dokumentácie, nevieme ich časovo lokalizovať. Zobrazujú ich až mapy z rokov 1865 a 1895.

[13]Strieborné mince boli objavené dňa 27.2.2001 dodávateľom stavby počas stavebnej obnovy. Západoslovenské múzeum v Trnave, ktorému boli odovzdané , zabezpečilo ich popis a identifikáciu u PhDr. J. Hunku, CSc., pracovníka Archeologického ústavu SAV v Nitre. Podľa neho ide o typ pražských a pruských grošov a korunných grošov a polgrošov.

[14]Erb, a teda aj majiteľa domu v pol. 18. stor., identifikovala Mgr. Z. Rábiková, pracovníčka Pamiatkového ústavu, RS Trnava, počas archívneho výskumu domu. Jej zistenia sú zhrnuté v príspevku pod názvom : "Marlokovci v Trnave", ktorý je v zborníku uverejnený pred týmto článkom.

[15]O vývojových premenách fasád viď. materiál:" Stavebno-historický prieskum fasád domu na Hviezdoslavovej ul. č. 14 v Trnave", sprac. J. Žuffová, M. Kazimír 2001. Materiál je archivovaný na PÚ RS Trnava.

Výber z literatúry

Dejiny Trnavy 1988 : / ed. J. Šimončič, J. Watzka / , Obzor Bratislava

Dragoun, Z . - Škabrada, J.- Tryml, M. 1999 : Dochované zděné šíje románských domú v Praze, Průzkumy památek 1, Památkový ústav středních Čech v Praze, s. 41 - 46

Puškár, I. - Puškárová-Kovačovicová, B. 1972 : Umelecko-historický a historicko-architektonický výskum. Nepublikovaný strojopis

Staník, I.- Žuffová, J. 1995 : Počiatky urbanizmu mesta Trnava, Archaeologia historica 20, Brno, s. 285 - 298

Šimončič , J. 1998 : Mojej Trnave, k dejinám Trnavy a okolia , B print, Trnava, s. 102

Žuffová, J. 1997 : Počiatky murovanej zástavby na parcele Domu M. Sch. Trnavského, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, zborník zo seminára ku Dňom Európskeho kultúrneho dedičstva, s. 15 - 22

Die baulichen Veränderungen des Hauses in der Hviezoslav-Straße Nr. 14 in Trnava von Mittelalter bis heute

Auch trotz des torsoartigen Zustandes des Hauses (es gibt nur den der Straße zugewendeten Flügel) ist es während der tiefgreifenden denkmalpflegerischen Untersuchung entgegen den älteren Untersuchungen gelungen, eine viel größere Anzahl von Entwicklungsetappen und die Typologie der Gegebenheiten des Baus in den einzelnen Stilphasen zu enthüllen. Am meisten überraschte der Reichtum der mittelalterlichen Entwicklung (3 Etappen, eine Zwischenetappe) und die Tatsache, dass es im Rahmen des Baus bis heute noch Überreste des Hauses gibt, die bis in die Zeit der Entstehung der Stadt reichen. Obwohl aus dieser ältesten gemauerten Etappe auf der Parzelle lediglich ein Fragment des ursprünglichen Hauses erhalten ist, ist es möglich an ihm alle Merkmale des Typs des ursprünglichen gemauerten Trnavaer Bürgerhauses, der stets in die Zeit der 1. Hälfte des 13. Jh. bis zum Beginn des 14. Jh. datiert wird, bis auf eine einzige Ausnahme zu identifizieren. Das Haus war zweigeschossig und mit der ursprünglichen Form eines tiefen Rechtecks in das Innere der Parzelle geschoben. Wegen des feuchten Untergrundes war es aber überhaupt nicht in das ursprüngliche Terrain eingelassen worden und unterscheidet sich dadurch von den anderen Häusern dieses Typs.

In den nachfolgenden mittelalterlichen Etappen erfolgte die weitere Bebauung der Parzelle entsprechend den Trnavaer Analogien nur allmählich und erreichte nach dem Jahre 1500 mit einem imposanten eingeschossigen Haus mit Durchfahrt, dem zu dieser Zeit in der Stadt am weitesten verbreiteten Typ, ihren Höhepunkt. Form und Umfang der Parzelle wurden während des gesamten Mittelalters gewiss durch den Bach Trnávka beeinflusst. In der 2. Hälfte des 16. Jh. wurde das Haus einer zahlenmäßig großen Gruppe von Renaissance-Bürgerhäusern mit Arkadenhof zugeordnet. Die repräsentativste und in beträchtlichem Ausmaß erhaltene Form erhielt das Objekt in der Mitte des 18. Jh. mit seiner Barockarchitektur des Palais-Typs. Die 70er Jahre des 20. Jh. brachten eine Degradierung der Werte und den größten Verlust an Masse für das Objekt mit sich, als alle Hofflügel abgetragen wurden, weshalb es bis heute nur in Form des der Straße zugewendeten Flügels erhalten ist, der derzeit erneuert wird.

Jozef Urminský

Komentár k nálezovej situácii v dome na Hviezdoslavovej ulici č. 14

Zisťovací archeologický výskum

Otázka osídlenia priestoru Trojičného námestia a Hviezdoslavovej ulice v Trnave v stredoveku sa za posledné desaťročia postupne spresňovala novými objavmi a situáciami, zachytenými počas stavebných úprav terénu v blízkosti pôvodného koryta Trnávky. Azda najprínosnejším bol výskum K. Mészárosovej v tesnej blízkosti rožného domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14 v rokoch 1979 a 1980, pri ktorom sa našli objekty s drevenými konštrukciami vymedzené obdobím 13.-16. storočia. Príležitosť realizovať aspoň krátkodobý výskum v roku 2 000 v interiéri domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14 bola teda prísľubom nových objavov a poznatkov o počiatkoch a vývoji osídlenia historickej Trnavy.

Využívajúc tri sondy, vykopané z dôvodu zistenia statiky objektu v interiéri spomínaného domu, realizovalo Západoslovenské múzeum v Trnave v mesiaci júl v sonde č. 2 krátkodobý archeologický výskum.

Sonda s rozmermi 70 x 140 cm situovaná na vnútornú stranu obvodového múru gotického domu bola vzdialená len 30 m od miesta výskumu z rokov 1979/80 a z pohľadu pôvodného vodného toku sa nachádzala na jeho ľavom brehu, resp. v mierne vyvýšenom močaristom teréne medzi hlavným tokom a jed-

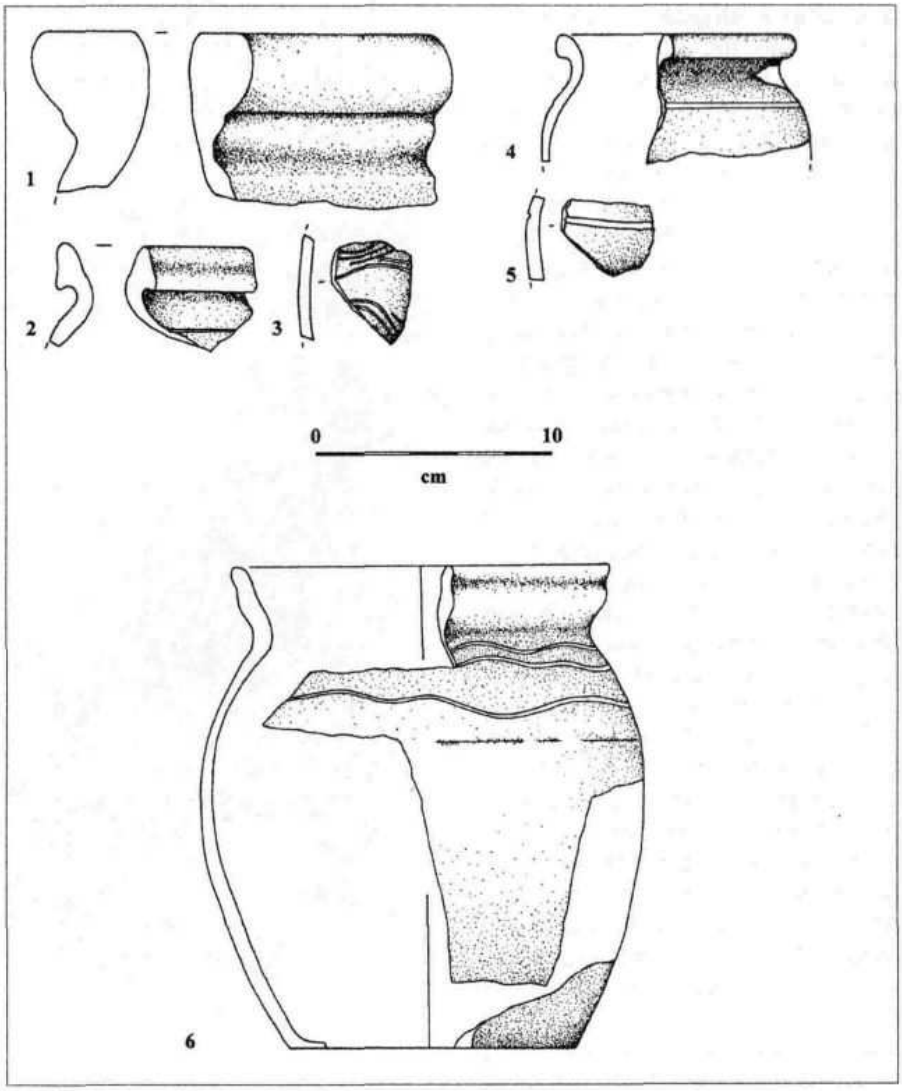

Obr. 2. Výber nálezov zo sondy S II.

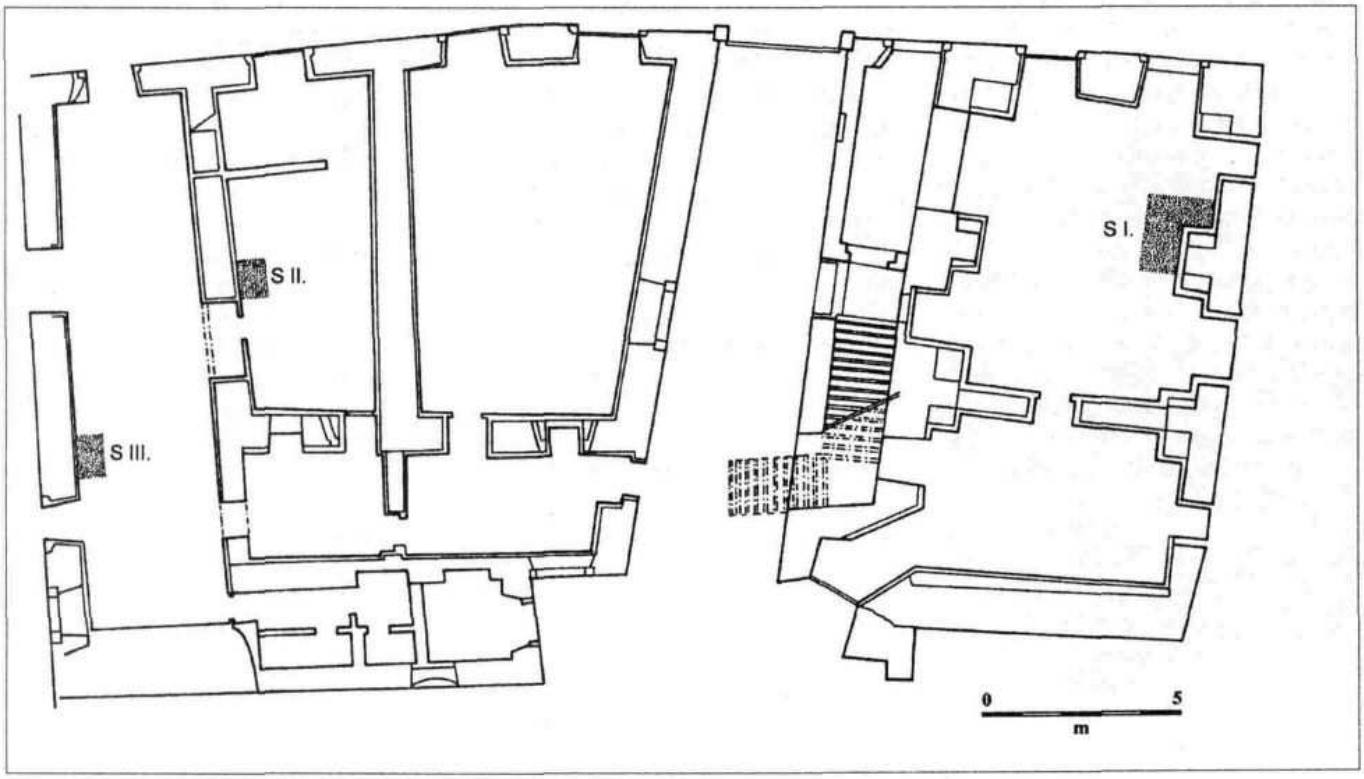

Obr. 1. Trnava, Hviezdoslavova ul. 14, archeologický výskum meštianskeho domu, pôdorys prízemia

ným jeho ramenom. Celkom logicky sa preto dala očakávať na dne sondy v hĺbke 250 cm podmáčaná vrstva hnedastej mazľavej pôdy premiešanej riečnymi okruhliakmi a úlomkami kostí, omletými vodou . V tejto úrovni absentovali akékoľvek datovateľné archeologické nálezy, tie sa podarilo nájsť až v hĺbke 220 cm pod súčasným terénom. Nálezy sa nachádzali v kultúrnej vrstve spolu s hrudou železnej trosky, uhlíkmi, kombinovanými zhlukmi sekundárne uloženej spraše a úlomkami mazanice z vypletaných stavebných konštrukcií. Medzi zlomkami keramiky z vrstvy dominoval okrajový masívny grafitový črep z veľkej zásobnice a úlomok nádoby zdobenej viacnásobnou vlnovkou (obr. 2:1,3). Na základe keramiky bolo možné 40 cm hrubú vrstvu zaradiť do prvej polovice 13. storočia, čo je pravdepodobne najstarší sídelný horizont v priestore vodného toku v historickej Trnave. Ten istý časový horizont bol zachytený aj na pravom brehu potoka, tiež zhruba v rovnakej hĺbke 250-300 cm (dnes je medzi oboma lokalitami prevýšenie vyše 50 cm, čím sa obe vrstvy prakticky dostávajú na rovnakú úroveň). Nad podmáčaným terénom v hĺbke 180 cm ležala súvislá popolová vrstva, v ktorej sa okrem zvieracích kostí našla veľká časť nízkeho širokého hrnca s von vyhnutým profilovaným okrajom a telom zdobeným troj-násobnou jednoduchou vlnovkou (obr. 2:6). Vrstva datovateľná touto nádobou na prelom 13. a 14 storočia spolu s veľkými zhlukmi mazanice dokladá sídelnú aktivitu už v 13. storočí pred výstavbou murovanej architektúry.

Na základe týchto skutočností je možné konštatovať, že osídlenie v terajšej Hviezdoslavovej ulici v spojnici s Trojičným námestím bolo založené na vyvýšenom (náplavovom kuželi?) brehu potoka v priebehu 13. storočia. Počas nasledujúcich sto rokov terén na tomto mieste narástol zhruba o 50 cm, pričom ho viackrát upravovali a zvyšovali. Niekedy v priebehu nasledujúcich sto rokov narástol terén opäť o ďalších 80 cm, kedy bol planírovaný a

Obr. 3. Na južnom profile sondy č. II staršie kultúrne vrstvy, narušené základovou rybou pre západnú stenu gotického domu

Foto: J. Žuffová

navyšovaný spršou. Vrstvy druhotne uloženej spraše poukazujú na rozsiahle výkopové práce v blízkosti skúmanej sondy v priebehu 14. storočia. Až na začiatku 15. storočia nachádzame v interiéry gotického domu prvú hlinenú dlážku, pozostávajúcu z 10 cm hrubej vrstvy starostlivo vyrovnanej, na povrchu prepálenej spraše. Na dlážke sa nachádzala keramika z 15. storočia, avšak len v drobných fragmentoch. Podlaha pritom ešte nemusela súvisieť a pravdepodobne ani nesúvisela s neskorším gotickým domom, pretože obvodové murivo domu ju pretínalo, pričom k tomuto múru sa viazala vyššie položená (vápenná) dlážka v hĺbke 50 cm pod súčasným povrchom.

Vrstvenie terénu v interiéri domu na Hviezdoslavovej ulici č. 14 čiastočne posunulo naše poznatky o vývoji osídlenia najmä pred výstavbou oboch skúmaných gotických domov. Aj keď neposkytuje úplný obraz o osídľovaní predmetného priestoru, predsa len niektorými indíciami upozorňuje na komplikovaný vývoj sídelnej aglomerácie stredovekej Trnavy.

Historické centrum mesta Trnava dlhodobo púta odbornú verejnosť nielen svojou architektúrou, ale aj pozoruhodnými archeologickými nálezmi. Najmä z obdobia 14. a 15. storočia pochádzajú objavy potvrdzujúce údaje z písomných prameňov o rozvinutom obchodnom a remeselníckom centre stredovekého Uhorska, ležiacom na Západnom Slovensku v križovatke dvoch obchodných ciest - Českej a Považskej. Bohatosť archeologických nálezov priamo odráža postavenie Trnavy najmä za vlády Anjuovcov v 14. storočí, kedy Trnava výrazne zväčšila svoj územný rozsah. V tomto období postupne došlo k rozšíreniu uličnej siete v spojnici dolnej a hornej mestskej brány, kam sa presunula aj hlavná kupecká sila mesta. Nová sídelná aglomerácia spojila staršie sídliská rozkladajúce sa na vyvýšeninách po oboch stranách Trnávky. Vodný tok vo vzťahu k mestu týmto dostal centrálnu polohu a v priebehu vrcholného stredoveku sa práve v jeho blízkosti, okrem obytných stavieb, koncentrovali i hospodárske a výrobné objekty. Na ich prítomnosť upozornili výskumy v r. 1979 a 1980 počas výstavby domu kultúry Tirnavia a objav v r. 2000 pri bývalej lekárskej fakulte Trnavskej Univerzity. Výsledky z posledne menovaného záchranného výskumu na Univerzitnom námestí v Trnave sú témou tohoto príspevku.

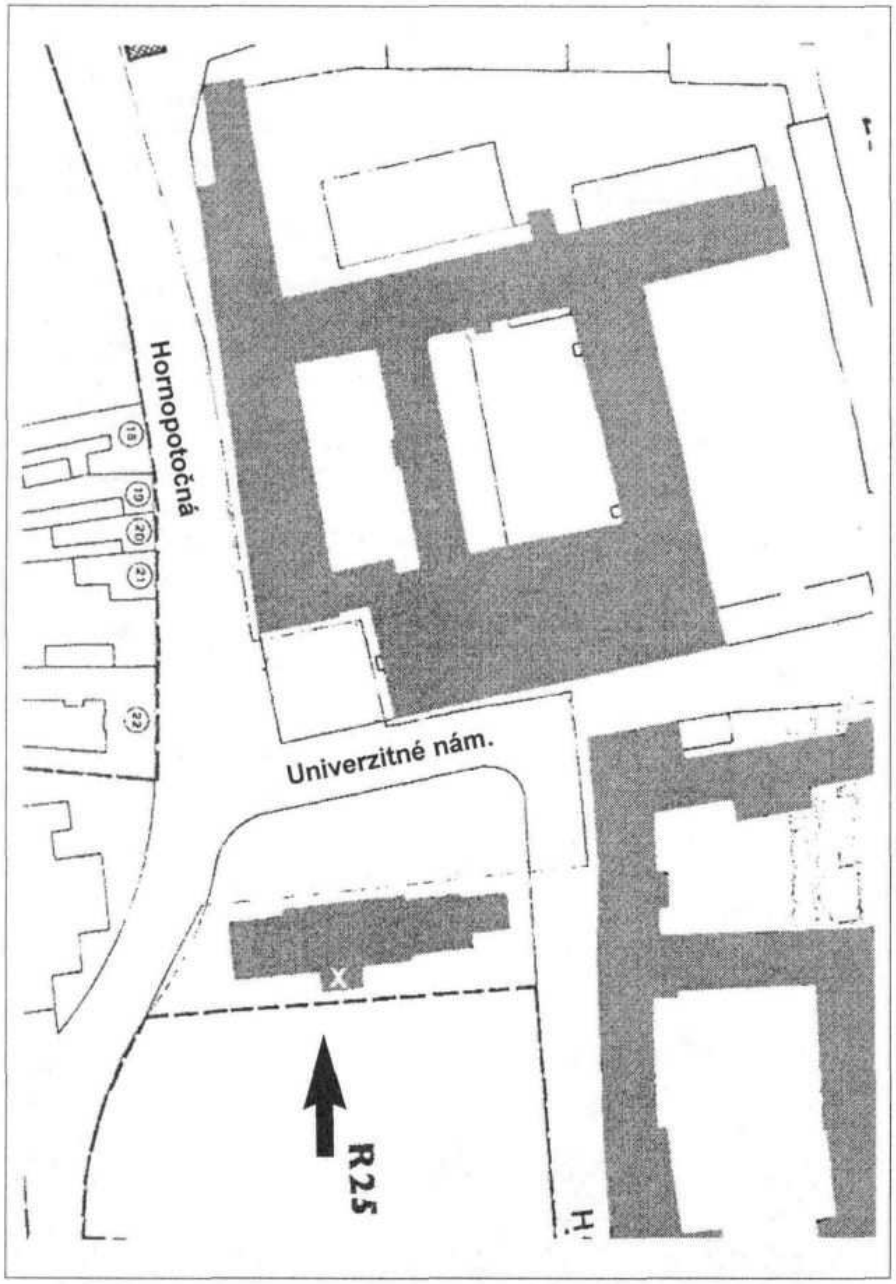

Obr. 1. Pôdorys Univerzitného námestia s vyznačením náleziska

Stratigrafia lokality a nálezová situácia

Lokalita sa nachádza v centrálnej časti historickej Trnavy, v spojnici Univerzitného námestia s Hornopotočnou ulicou, na miernom svahu s južnou expozíciou a s maximálnym prevýšením zhruba 180 cm (obr.1). Na tejto strane sa svah zvažuje smerom k Hornopotočnej ulici, kadiaľ v minulosti pretekala Trnávka. Konfigurácia terénu, aj keď rokmi zmenená a zvýšená navážkami, čiastočne kopíruje pôvodný tvar zo stredoveku. Od predpokladaného vodného toku je lokalita vzdialená 30 m, vzdialenosť od miesta s časovo i typologicky zhodnými nálezmi pri dome kultúry Tirnavia je približne 250 m. Obe lokality spájala dobrá zachovalosť drevených konštrukcií, konzervovaných vysokou hladinou spodnej vody, ktorá sa pri bývalej lekárskej fakulte nachádzala zhruba 360 cm pod povrchom. V tejto úrovni sa črtalo sterilné podložie bez nálezov tvorené žltým ílom premiešaným vrstvičkami štrku. Podobná situácia, aj keď s lokálnymi odlišnosťami sa nachádzala v celom úseku stredovekého mesta blízko potoka, čo je odrazom prirodzeného procesu ukladania sedimentov ešte pred vznikom stredovekého osídlenia. Na základe pravekých nálezov koncentrovaných na vyvýšeninách ďalej od potoka (Vajanského ul.-pozn.) je zrejmé, že v praveku a

Obr. 2. Pohľad na skúmanú lokalitu pri lekárskej fakulte TU počas výskumu skladovacej jamy zo 14. storočia

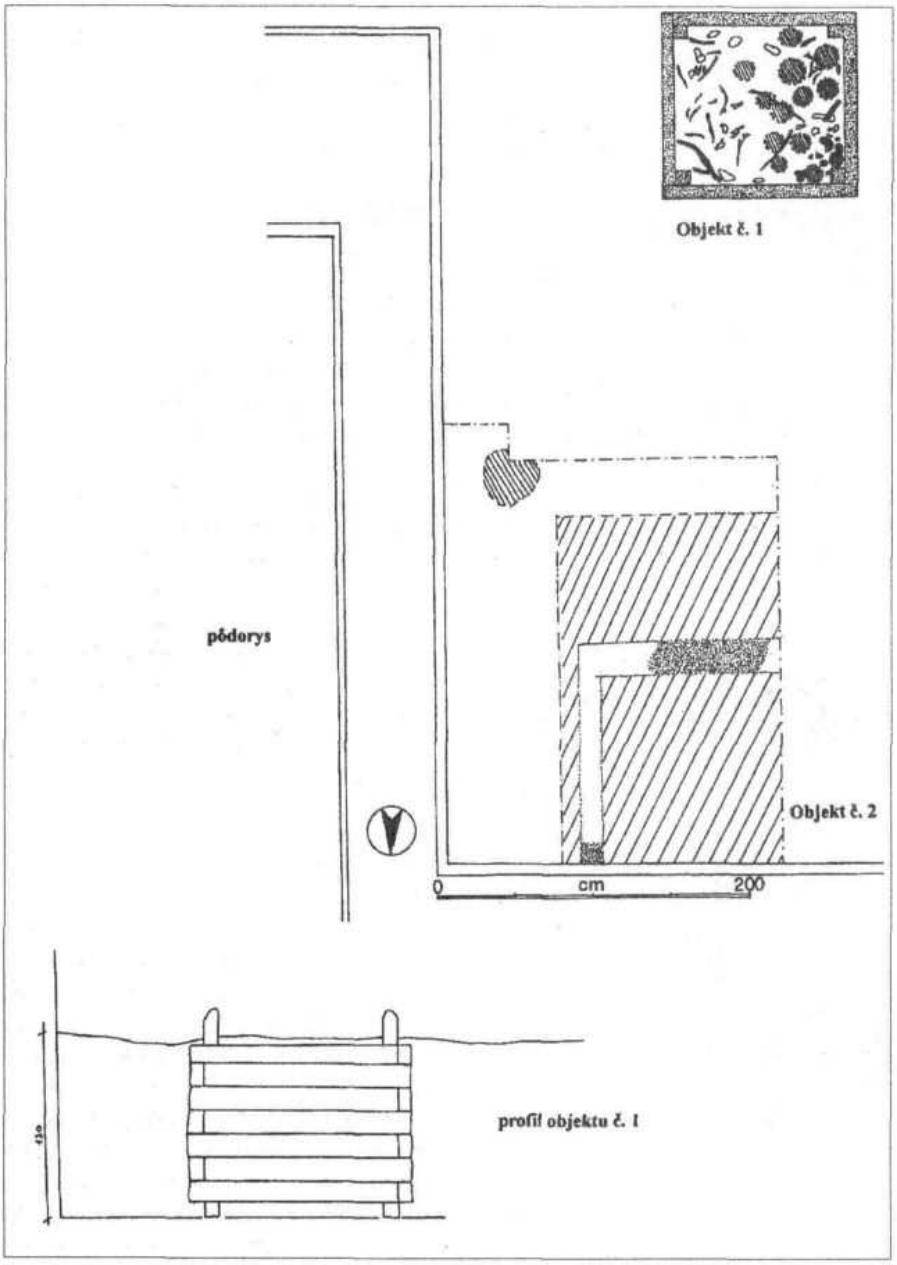

Obr. 3. Rozmiestnenie objektov pri južnom múre lekárskej fakulty - pôdorys a profil skladovacej jamy (objekt č. 1).

včasnom stredoveku bol priestor v bezprostrednej blízkosti vody močaristým miestom s minimálnym spádom a nie príliš vhodnými podmienkami pre osídlenie. Drevené konštrukcie objektov, ako aj rôzne usporiadané drevené koly osadené do koryta potoka (objavené dávnejšími výskumami) dokazujú, že koncom 13. a začiatkom 14. storočia došlo v tomto priestore k výrazným stavebným aktivitám a k zmene vodného režimu potoka .

Potvrdenie všetkých známych skutočností o koncentrácii výrobných a hospodárskych objektov blízko vodného toku priniesla aj nálezová situácia odokrytá pri južnom obvodovom murive bývalej lekárskej fakulty Trnavskej univerzity. Klasicistická budova z rokov 1770 - 73, projektovaná F. A. Hildebrandtom, dočkala sa radikálnejších stavebných zmien v priebehu roku 2 000. Časť rekonštrukčných prác realizovaných firmou A-DOM Trnava sa sústredila na južnú časť budovy, kde bola v marci roku 2 000 vyhĺbená základová jama budúcej prístavby. V dňoch 23 a 24. marca bol na lokalite realizovaný záchranný archeologický výskum, vyvolaný nálezom drevenej konštrukcie objektu na dne výkopu (za ohlásenie nálezu týmto ďakujem Ing. Milanovi Kazimírovi z PÚ regionálne stredisko Trnava). Na ploche 42 m^2 boli v úrovni stredovekého terénu v hĺbke 360 cm zachytené dva stredoveké objekty zo 14. storočia. Z južného profilu výkopu stavebnej jamy, ktorý dosahoval hĺbku 380 cm, bolo možné určiť nasledovnú stratigrafiu náleziska (obr.2).

Od súčasnej nivelety až do hĺbky 240 cm sa nachádzali novoveké navážky bez zreteľného rozlíšenia vrstiev tvorené stavebnou sutinou (úlomky tehál, vápno a kameň) a drobnými úlomkami keramiky zo 17.-18. storočia. Značná mocnosť vrchnej vrstvy pravdepodobne súvisela s úpravami terénu pred výstavbou univerzitnej budovy v 2 pol. 18. storočia. Ďalších 120 cm tvorila rovnako nezreteľná štrkovo hlinitá vrstva s úlomkami stavebnej sutiny bez nálezov, rámcovo datovaná do 15. - 16. storočia, pod ňou ležala vrstva zo 14. storočia.. Tesne nad dnom v hĺbke 360 cm sa nachádzali ukončenia štyroch drevených hranolov v štvorcovej pôdorysnej dispozícii.

Ako sa neskôr ukázalo, hranoly tvorili výstuž debnenia jamy označenej ako objekt č. 1.

Vo vzdialenosti 230 cm severne od objektu č. 1 sa v rovnakej úrovni nachádzali pozostatky objektu č. 2, neskôr interpretovaného ako stavba s obytnou resp. výrobnou funkciou (obr.3).

Oba stredoveké objekty boli zahĺbené do sterilného ílovito hlinitého podložia, ktoré je v súčasnosti podmáčané presakujúcou spodnou vodou.

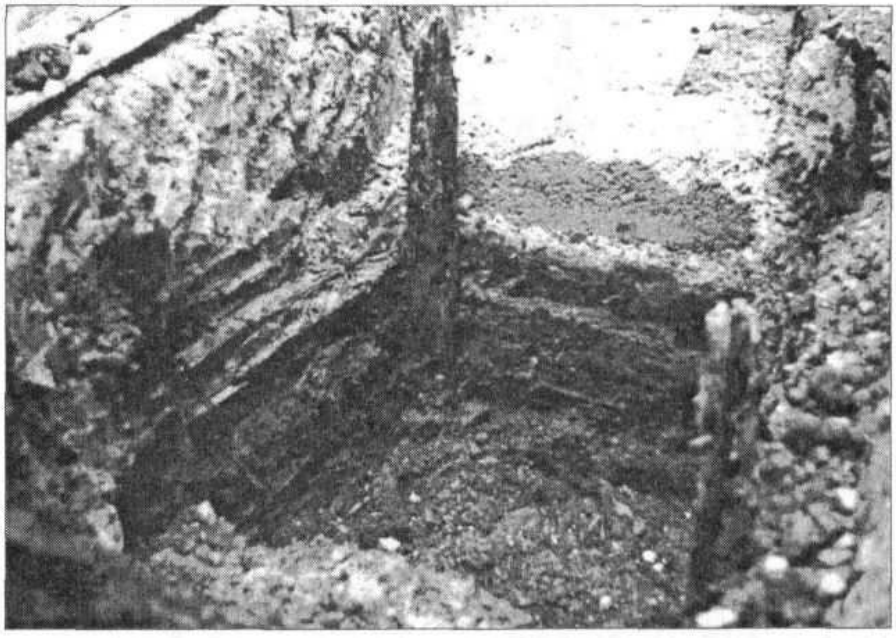

Obr. 4. Detail debnenia objektu č.1

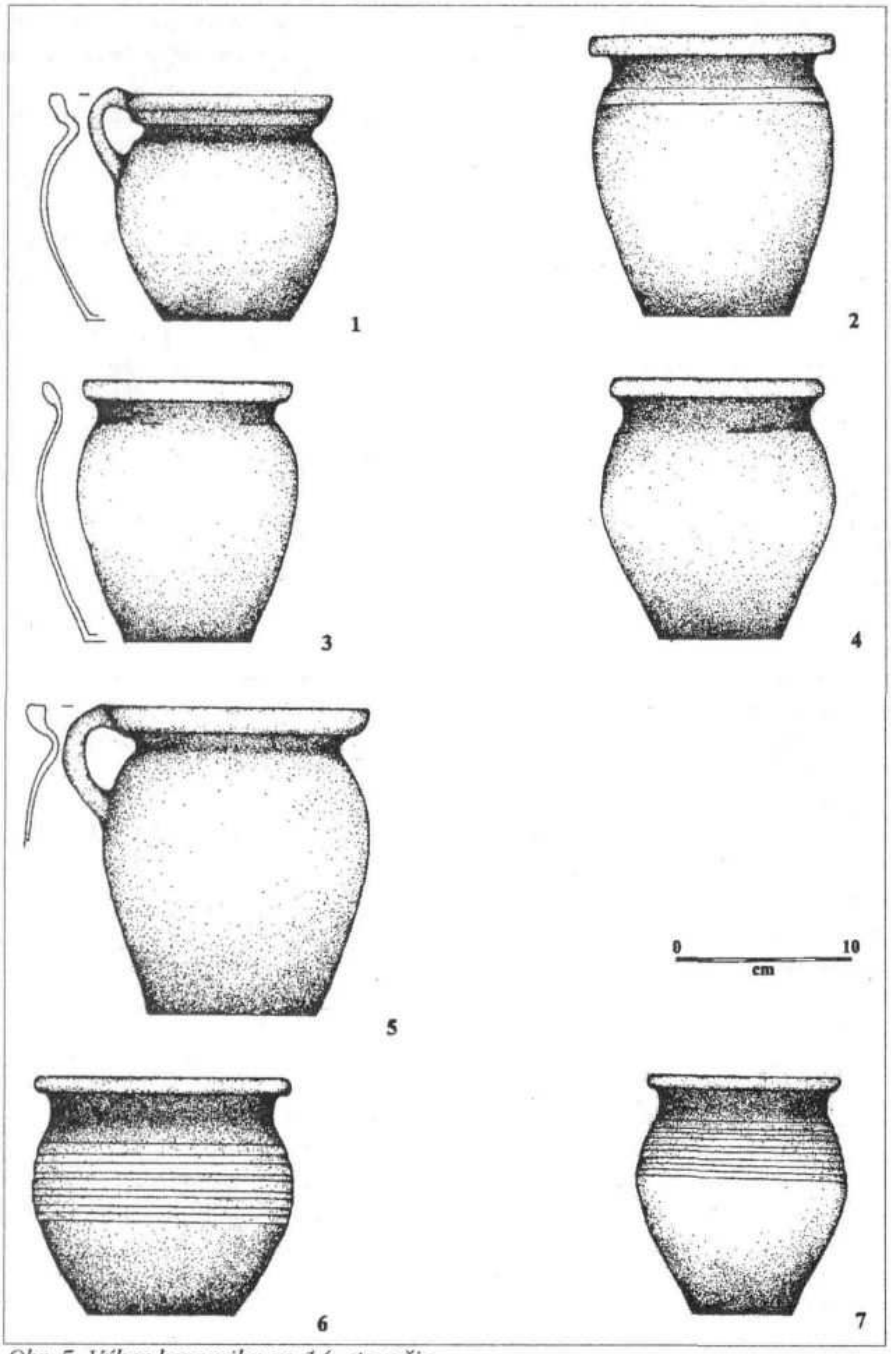

Obr. 5. Výber keramiky zo 14. storočia.

Archeologický výskum sa pre krátkosť času a neprístupnosť zvyšnej odkopanej plochy obmedzil "len" na dokumentovanie vyššie uvedených dvoch objektov, avšak kompletne sa podarilo preskúmať iba jeden z nich.

Objekt č. 1.

- Pravidelná štvorboká jama s drevenou konštrukciou zo 14. storočia

Počas archeologického výskumu sa hĺbka 360 cm pri lekárskej fakulte ukázala byť povrchom pôvodného stredovekého terénu, ktorý v 14. storočí tvorila sotva viditeľná, zhruba 15 cm hrubá vrstva hnedozeme. Pod ňou sa nachádzalo už spomínané sterilné ílovito-hlinité podložie bez nálezov, ako výsledok pleistocénnych pôdotvorných procesov. Do tejto pôdy zapustili objekt č. 1, v pôdoryse s rozmermi 120x120 cm (obr.4). Počas jeho budovania bol zvolený postup, pri ktorom najprv vykopali jamu v rozsahu budúceho objektu a jej steny obložili doskami 13 až 15 cm širokými a 6 cm hrubými. Nárožia potom spevnili opracovanými hranolmi s rozmermi 10x10 cm. Ich celkovú dĺžku nebolo možné určiť. Dno bolo rovné bez zvláštnej úpravy, pôvodne však mohlo byť vystlané slamou alebo plevami. V čase, kedy jamu vybudovali, prečnievala táto nad vtedajší terén asi o 14 až 20 cm, čo predstavuje šírku jedného, maximálne dvoch radov dosák.

Znamená to teda, že objekt nebol na povrchu príliš nápadnou stavbou. Jama bola zapustená do hĺbky 120 cm.

Objekty podobného typu patria v Trnave k najbohatším na nálezy, čo potvrdil aj výskum na stavenisku kultúrneho domu Tirnavia v rokoch 1979/80 (MÉSZÁROSOVÁ, K. 1980, s. 45 a n.).Nálezy z objektu č. 1 sa sústredili zhruba v poslednej tretine pri jeho dne, v čiernej mastnej zemine s vrstvičkami železitej usadeniny.

Najpočetnejšiu skupinu tvorila keramika, z ktorej sa zachovalo 12 celých nádob a fragmenty minimálne z ďalších troch (obr.5). Poloha neporušených nádob na boku, alebo hore dnom svedčala o ich vyradení z používania a následnom odhodení do odpadovej jamy. Vo väčšine z nich sa nachádzali archeobotanické zvyšky - semená rastlín a kôstky ovocia. Tvarová škála nádob sa odvíjala od jedného základného tvaru - bezuchého hrnca s esovitou profiláciou a obežnými ryhami na vydutí. Všetky bezuché nádoby boli do šedočierna vypálené, zhotovené z jemnozrnného materiálu s nepatrným množstvom drobných kamienkov. Na povrchu boli pokryté vrstvou sadzí ako dôsledok varenia na otvorenom ohni. Z bežného typologického radu sa vymykajú iba dva celé hrnce a fragment tretej hrncovitej nádoby s jedným uchom na rozhraní okraja a vydutia. Odlišnosť týchto troch nádob od ostatnej keramiky bola zreteľná najmä v povrchovej úprave a vo vnútornej štruktúre črepu. Typický bol pre ne na povrchu hladký, do šeda sfarbený črep vyrobený z kvalitne preplavenej hliny. Tieto nádoby neniesli stopy sadzí (obr.5:1,5). V prípade Trnavy bol doposiaľ tento keramický variant z podobných súvekých nálezových celkov len málo známy, keď najroz-

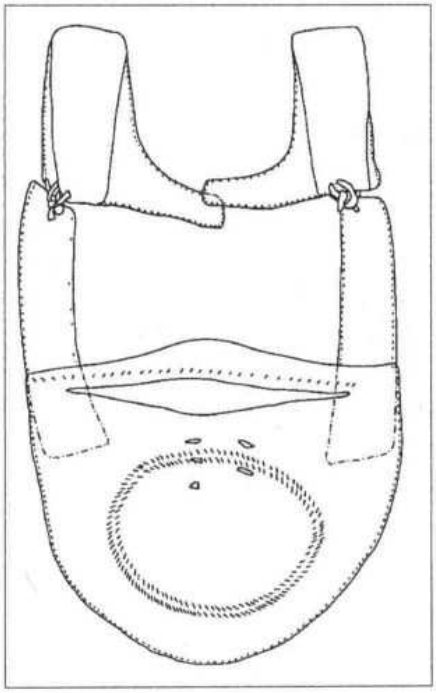

Obr. 6. Kabelka z hovädzej kože s remienkami, ktorými sa upevňovala k opasku.

Obr. 7. Spôsob aplikácie koženej kabelky na mužskom gotickom odeve.

šírenejším a zároveň najčastejšie nachádzaným výrobkom je bezuchý hrniec s esovitou profiláciou.

Mimoriadne vhodné prostredie pre uchovanie organických zvyškov umožnilo získať z objektu č. 1 pri lekárskej fakulte aj kolekciu kožených predmetov. Za najpozoruhodnejší nález z tejto skupiny možno považovať kabelku, resp. vrecko oblúkovitého tvaru s dvoma remienkami, ktorými sa predmet upevňoval k opasku (obr.6,7). Kabelka bola vyrobená z hrubej hovädzej kože a na prednej časti ju dopĺňala do oválu usporiadaná ozdoba, ktorá sa však nezachovala. Kabelka sa uzatvárala pravdepodobne prevlečením poklopu cez pozdĺžny otvor v koži a potom pripevnením k pracke so štyrmi nitmi. Praktické vrecko upevnené k opasku bolo bežnou súčasťou gotického odevu. Z ďalších zaujímavých nálezov stoja za zmienku podošvy topánok, niekoľko bližšie neurčiteľných kusov kože so stopami šitia a väčšia časť ďalšieho vrecka, zhotoveného z jemnej teľacej kože.

Rovnako početne boli v objekte č.1 zastúpené výrobky z dreva (obr.8). Z nich vyniká 6,5 cm vysoká nádobka dózického tvaru zhotovená dlabaním a vyrezávaním. Hoci nádoba bola tlakom zeme značne deformovaná, na jej dne sa zachovali zvyšky kovu, ako pozostatok rukoväte. Spolu s ďalším fragmentom pohárika, ako aj s dávnejšie objavenými drevenými výrobkami, je drevená dóza príkladom rozvinutej tokárskej výroby v stredoveku. Kolekciu drevených výrobkov dopĺňa drevená rukoväť zo zlomeného železného pracovného nástroja a drevená guľa s priemerom 12 cm Po jej obvode sa nachádzali dve ryhy krížiace sa v dvoch protiľahlých bodoch. Na základe súvekých nálezov bolo možné predmet určiť ako súčasť náčinia hry v kolky (KÜHNEL 1996, s.40, obr. 46).

Osobitne zaujímavým a zároveň unikátnym predmetom z nálezu pri lekárskej fakulte je 50 cm dlhý a 2,5 cm široký pás brezovej kôry s lisovanými plechovými ozdobami, interpretovaný ako čelenka. Desať kusov lisovaných ozdôb pokrýval jednotný motív kráčajúceho leva (obr. 9). Na základe analógií zo slovenských stredovekých pohrebísk (Bohatá, Dražovce, Ducové, Krásno, Modrany) nachádzame najbližšiu príbuznosť k nálezu v Ducovom - Kostolci (o. Piešťany) a Krásne (o. Topoľčany). V Ducovom boli čelenky najviac frekventované v detských hroboch, jedna v hrobe mladej ženy. Viacerými príkladmi je táto ozdoba hlavy doložená najmä u mladých slobodných dievčat, no mohla sa objaviť aj na hlave vydatej ženy, avšak musela byť prekrytá závojom (RUTTKAY,A. 1989, s. 355-378). Tento starobylý zvyk, majúci svoje korene v stredovekom kroji, je dobre čitateľný v etnografickom materiály a spája sa s venčekom - znakom mladých nevydatých žien.

Pri podrobnejšom štúdiu brezového pásu z Trnavy sa podarili zistiť ďalšie detaily, ktoré sa na stredovekých pohrebiskách väčšinou podchytiť nedajú. Aj keď možností aplikácií plechových ozdôb na gotickom odeve je niekoľko (na hrudi odevu, na kabelke a pod.), v prípade trnavského nálezu je najpravdepodobnejšia verzia, že naozaj išlo o čelenku (obr. 10). Ukázalo sa tiež, že brezová kôra len vystužovala textilný pás, tak ako je to zrejmé z *rôznych vyobrazení zo 14. a 15.* storočia (SCHNEIDER,R. 1999, s. 208).

Na zadnej strane kôry bola pred reštaurovaným viditeľná štruktúra textílie, odtlačky tkaniny sa tiež nachádzali pod plechovými nášivkami. Zdá sa teda, že čelenku vyrobili z látky, do ktorej zasunuli ako výstuž brezovú kôru. Nakoniec na vrch prišili pätnásť zlatistých plechových ozdôb (ich pôvodný počet sa stanovil z odtlačkov na kôre) , čím sa dosiahol efektný vzhľad predmetu. V otázke určenia kovu, z ktorého boli nášivky vyrobené, nie je možné v súčasnosti podať jednoznačnú odpoveď. Najskôr však ide o bližšie neurčenú zliatinu zlatistej farby, pričom analogické nálezy z iných lokalít sú zhotovené z bronzu.

Predmety hmotnej kultúry z jamy dopĺňali početné osteologické nálezy. Rozptýlené medzi vyššie uvedenými predmetmi sa našli kostry dvoch dospelých mačiek, jedného psa, troch nedospelých jedincov prasiat domácich a dvoch vajíčok s vyvinutými zárodkami.

Objekt č. 2

- stavba s obytnou, resp. výrobnou funkciou

Vo vzdialenosti 230 cm od objektu č. 1 sa vo výkope pri lekárskej fakulte rysoval kompaktný, 20 cm hrubý blok mazanice s odtlačkami prútia. Jeho výskum i datovanie boli značne skomplikované skutočnosťou, že objekt ležal na dne budúcej výťahovej šachty a bol prekrytý šalovaním. Jednako sa však podarilo zistiť jedno jeho nárožie a časť profilu. Išlo o nadzemnú stavbu s podlahou v úrovni terénu a na ležato poukladanými polguľovitými trámami vkomponovanými do dlážky. Prítomnosť trámov na podlahe domu pravdepodobne súvisela s ich odvlhčovacou funkciou. Objek bol bez datovateľných nálezov, a tak jediným datovacím prostried

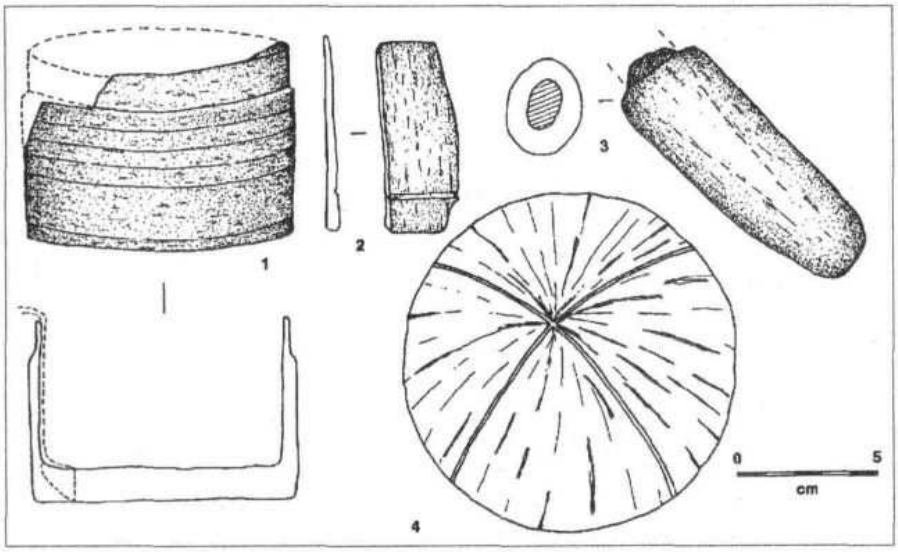

Obr. 8. Drevené výrobky z objektu č. 1

Obr. 9. Lisovaná plechová ozdoba s motívom kráčajúceho leva z objektu č.1.

kom bola zhodná úroveň vo vzťahu k objektu č. 1 a nález polovice veľkej nádoby s výlevkou z 15. storočia nájdený v nadloží stavby.

Záver

Záchranným výskumom pri bývalej lekárskej fakulte v Trnave sme sa opäť po viac ako dvadsiatich rokoch dotkli témy objektov s drevenými konštrukciami doložených pri brehu Trnávky v 14. storočí. Dva objekty (č. 11 a 12) s takmer identickými rozmermi boli odokryté už vo februári roku 1980 K. Mészárosovou, ktoré autorka výskumu časovo zaradila do 15. storočia. Najcitlivejšími datovacími prostriedkami v prípade nálezu z lekárskej fakulty sa ukázali byť keramické nádoby a čelenka, časovo spadajúce do druhej polovice 14. storočia. Práve čelenky sa na území Slovenska pravidelnejšie objavujú až od polovice 14. storočia a ich trvanie nie je príliš dlhé (RUTTKAY 1989, s. 371). Na pohrebisku v Ducovom boli plechové ozdoby z čelenky datované mincou Ľudovíta I. (1342-1382). V susednom Maďarsku je ich rozšírenie v 13. a 14. stor. (HOLL, I. 1966, s. 45).

Pokiaľ ide o ikonografiu leva ako výzdobného motívu čelenky, je nesporná starobilosť tohoto heraldického znaku. V období gotiky bol lev mimoriadne obľúbeným a rozšíreným motívom. Stelesňoval najmä silu a udatnosť v boji, avšak v stredoveku sa postupne oslaboval jeho symbolický význam, preto z jeho výskytu nemožno vyvodzovať nejaké zvláštne závery alebo záväzky k majiteľovi znaku (BIEDERMANN,H. 1992, s. 163).

Iná skupina predmetov objavených počas výskumu - keramika, má vo vzťahu k vývoju Trnavy dôležitú vypovedaciu schopnnosť. Nielenže je to najčastejšie nachádzaná skupina predmetov, ale v prípade starších nálezov z Trnavy je tu možnosť aj ich vzájomného porovnávania. Nádoby z lekárskej fakulty sa vyznačujú esovitou profiláciou s von vyhnutým ovaleným okrajom a plytkými obežnými ryhami na vydutí. Pokročilejším tvarom sú tri jednouché hrncovité nádoby s von vyhnutým profilovaným a odsadeným okrajom. Všetky nádoby patria do okruhu tzv. šedej keramiky a na základe vyššieuvedených znakov je ich možné datovať do druhej polovice 14. storočia.

Okrem opisovaného súboru keramiky sú v Trnave evidované ešte dva väčšie nálezy keramiky, získané z uzavretých nálezových celkov. Prvý súbor predstavuje keramika, objavená v roku 1962 pri výstavbe automatickej telefónnej ústredne, druhý je už spomínaný nálezový súbor zo staveniska kultúrneho domu Tirnavia (HOŠŠO, J. 1970).

Väčšina nálezov pritom pochádzala z jám vystužených drevom. Funkcia týchto objektov sa dáva do súvisu s hospodárskym zázemím Trnavy, resp. s koncentráciou výrobných objektov blízko potoka. Časť drevených konštrukcií je považovaná za studne, resp. časti výrobných objektov, dve jamy zo staveniska kultúrneho domu boli označené ako skladovacie. Možná je aj interpretácia, že po splnení svojej primárnej funkcie sa používali nielen ako odpadové jamy, ale aj ako toalety. Napovedali by tomu fekálne sedimenty z jamy pri lekárskej fakulte.

Zo sféry každodenného života Trnavčanov v stredoveku vystupuje aj zatiaľ málo prebádaná oblasť hier a zábavy. Zo súkromnej zbierky síce pochádzajú drobné hračky keramických koníkov z 15. storočia, objavené v roku 1994 pri výstavbe obchodného strediska Glóbus v Dolnopotočnej ulici (vyzdvihnuté z pôvodného koryta Trnávky - pozn.), prvým stratifikovaným nálezom je až drevená guľa s ryhami z objektu č. 1 pri lekárskej fakulte. Ako súčasť hry v kolky sú označované predmety, identické tvarom i rozmermi z Nemecka. Zo studne vo Würzburgu pochádza sedem drevených gúľ z

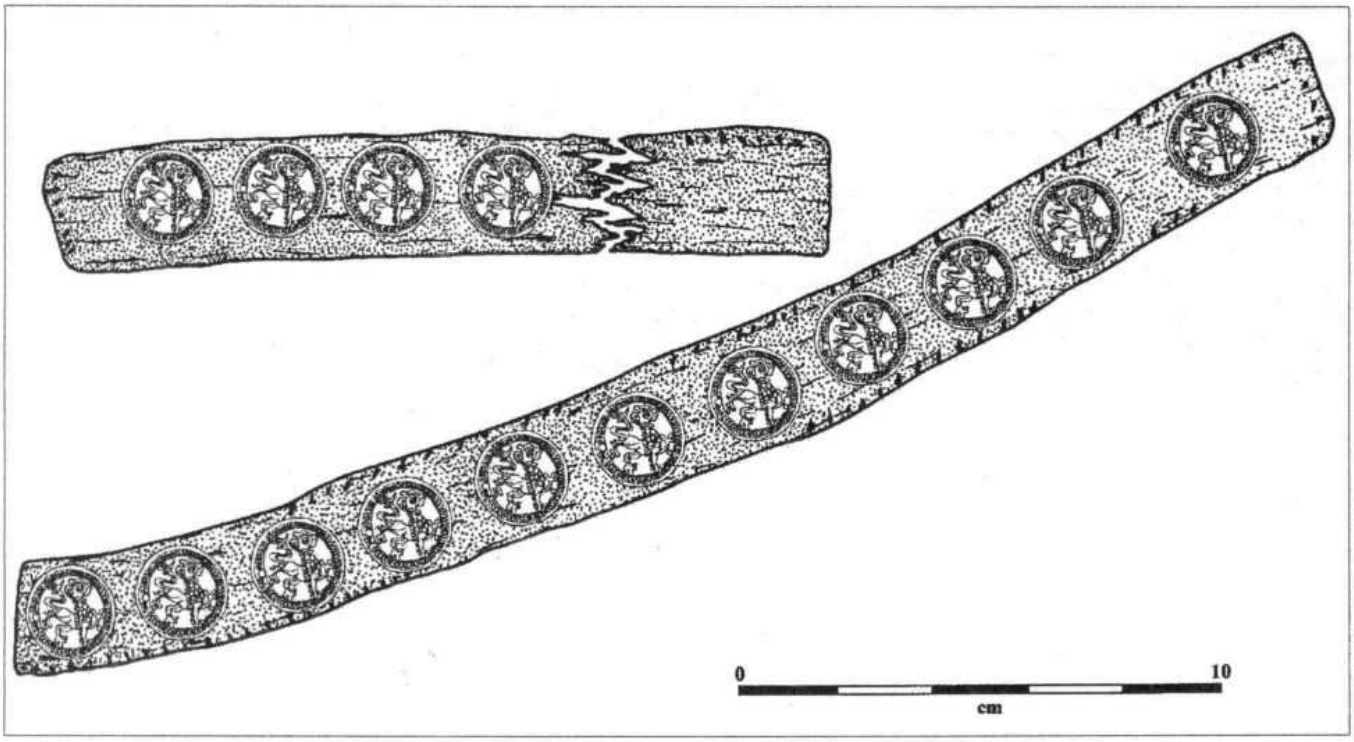

Obr. 10. Pás z brezovej kôry s rekonštrukciou rozmiestnenia lisovaných ozdôb.

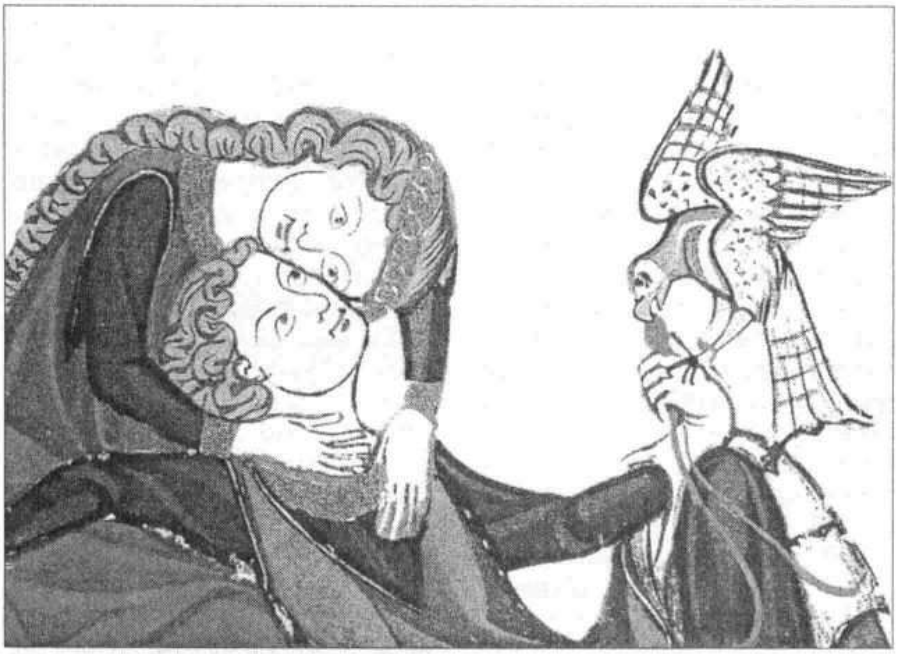

Obr. 11: Aplikácia čelenky na hlave mladej ženy.(Zobrazenie rytierskej lásky z rukopisu Manessische Liederhandschrift, 1.pol. 14. stor., Universitätsbibliothek, Heidelberg).

13. storočia (KÜHNEL,H. 1996, s. 40). V prípade trnavského nálezu však nemožno považovať tento predmet, pre jeho širší časový rozptyl, za citlivý datovací prostriedok, pretože podobný nález gule z bukového dreva z Norimbergu je datovaný až do 15. storočia (KATALÓG NORIMBERG 1984, s. 138).

Záchranným výskumom na Univerzitnom námestí v roku 2000 sa tak podarilo získať ďalšie pozoruhodné predmety dennej potreby z druhej polovice 14. storočia. Vypovedajú nielen o istých prvkoch gotickej módy v stredovekej Trnave, ale tiež o remeselnej zručnosti ľudí a nepriamo aj o obchodnom rozkvete mesta vo vrcholnom stredoveku.

Literatúra:

BIEDERMANN,H. 1992: Lexikón symbolov, Bratislava.

HOLL, I. 1966: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda, Budapest.

HOŠŠO, J. 1970: Nález stredovekej keramiky v Trnave, Zborník filozofickej fakulty UK- Musaica XXI-X, s. 23-35.

KATALÓG NORIMBERG 1984: Aus dem wirtshaus zum wilden mann, Nürnberg.

KÜHNEL,H. 1996: Alltag im spät mittelalter.

MÉSZÁROSOVÁ, K. 1980: Archeologické nálezy zo stredovekej Trnavy, Muzeálny spravodaj, Západoslovenské múzeum v Trnave, s. 45 a n.

RUTTKAY,A. 1989: Prvky gotickej módy v odeve a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska, Archeologia historica 14/89, s. 355-378.

SCHNEIDER,R. 1999: Vor 1 000 Jahren.

Das mittelalterliche Trnava im Licht neuer archäologischer Funde

Im Jahr 2000 hat das Westslowakische Museum Trnava eine archäologische Grabung auf dem Universitätsplatz in Trnava in der Nähe der medizinischen Fakultät der Trnavaer Universität durchgeführt. Aus Sicht der mittelalterlichen Stadtbesiedelung liegt die Lokalität annähernd in der Mitte der Siedlungsagglomeration am linken Ufer des Baches Trnávka. Im 14. Jh. erstreckten sich in der Nähe des Baches zahlreiche Wirtschaftsobjekte und Produktionsstätten mit Holzkonstruktionen. In einer Entfernung von 250 m südwestlich der Fundstätte wurden in den Jahren 1979 und 1980 Lagergruben, Brunnen und eine Produktionsstätte mit Holzkonstruktionen aus dem 14.-16. Jh. freigelegt.

In einer Entfernung von 30 m vom ursprünglichen Bachbett wurde im März 2000 in 360 cm Tiefe eine Lagergrube mit quadratischem Grundriss und den Maßen 120 x 120 cm untersucht. Ihre Wände waren mit in den Ecken angebrachten Verschalungen aus viereckigem Kantholz gefestigt.

Aus dem Objekt stammen 12 mit Pflanzensamen und Obstkernen gefüllte intakte Gefäße. Dank des hohen Grundwasserstandes ist es gelungen, eine Tasche aus Rindleder, Schuhsohlen und das Fragment eines Ledersäckchens aus Kalbsleder zu retten. Holzgegenstände sind mit einer breiten Dose, die ursprünglich einen Metallgriff hatte, dem Fragment eines Bechers und einer hölzernen Kegelkugel vertreten. Der wertvollste Fund war ein 50 cm langer und 2,5 cm breiter Streifen aus Birkenrinde mit 12 aufgenähten Verzierungen aus Blech, die einen schreitenden Löwen darstellen. Es handelt sich um den Überrest eines mit Birkenrinde verstärkten Stirnbandes. 230 cm von der Lagergrube entfernt befanden sich die Reste einer Wohnstätte, die eine über der Erde liegende geflochtenen Wandkonstruktion von zwei Wänden hatte, die mit Lehm beworfen waren.

Die Kollektion des Fundes ist für die gotische Mode des mittelalterlichen Trnava charakteristisch. Auf Grund der Funde war es möglich, beide Objekte zeitlich in die zweite Hälfte des 14. Jh. zu datieren.

Oblasť stavebnej činnosti na území mesta Trnavy patrila medzi tie úseky činnosti, ktoré v minulosti riešil magistrát mesta Trnavy v rámci svojich samosprávnych kompetencií. Na usmernenie činnosti v tejto oblasti mesto využívalo svoje štatútotvorné právo (ius statuendi).[1] Toto právo umožňovalo Trnave vydávať vlastné predpisy (štatúty), ktoré upravovali postupy pri riešení vnútorných záležitostí mesta, a stavebná činnosť patrila do tohto okruhu. I keď sa postupne toto právo obmedzovalo a právomoci na seba preberala štátna moc (k platnosti štatútu bolo potrebné schválenie panovníka, resp. kráľovského komisára, v neskoršom období potvrdenie príslušného ministerstva), možnosť usmerňovať svoje záležitosti v tejto oblasti mesto využívalo.

Už od 16. storočia máme v Trnave doložené, že problematika stavebných prác (stavby, opravy, údržba nielen mestských budov, mestských hradieb a priekop, ale aj meštianskych domov a cirkevných objektov, oprava spustnutých domov, úpravy mostov, chodníkov) a udržiavanie čistoty ulíc v meste bola predmetom viacerých nariadení a úprav, ktoré vo forme štatútov vydávalo buď samotné mesto Trnava alebo kráľovskí komisári pôsobiaci v meste. Tieto štatúty však riešili túto problematiku iba čiastkovo: zaoberali sa jednotlivými problémami, nešlo o ucelený predpis. Oceniť treba skutočnosť, že jeden zo štatútov hovorí aj o tom, že na stavbu nových budov v meste treba zabezpečiť odborníkov.[2]

Potreba vypracovania komplexnejšieho predpisu, ktorý by detailnejšie upravoval podmienky, za akých sa môže vykonávať výstavba domov a obcí, sa stala všeobecne aktuálnou koncom 19. storočia. V tomto období sa formuje stavebné právo, dotvárajú sa zásady stavebného poriadku. Stavebná činnosť podlieha stanoveným pravidlám, ktoré sú formulované do samostatného predpisu ako stavebný poriadok, resp. stavebný štatút. Aktivita mesta Trnavy v oblasti tvorby vlastných štatútov sa v posledných desaťročiach 19. storočia značne zintenzívnila, zahŕňala rôzne úseky života mesta,[3] ale vydanie osobitného predpisu, ktorý by upravoval podmienky stavebnej činnosti na území mesta Trnavy sa zrealizovalo až v prvom desaťročí 20. storočia. Prípravné práce na tomto predpise sa podľa zachovaných archívnych prameňov začali okolo roku 1904, ale rôzne pripomienky oddialili jeho schválenie až do roku 1910.[4] Konečná verzia stavebného štatútu mesta Trnavy ako normy upravujúcej podmienky výstavby budov a s tým súvisiacich činností bola prerokovaná a schválená valným zhromaždením mestského zastupiteľstva 9. februára 1910.[5] Text tohto štatútu bol v rámci inštančného postupu predložený ministerstvu vnútra v Budapešti, ktoré ho ešte v tom istom roku potvrdilo, čím tento dokument nadobudol účinnosť a právoplatnosť.[6]

Vydaný štatút svedčí o právomoci trnavského magistrátu ako stavebného úradu 1. stupňa na území mesta Trnava a je to predpis, ktorý na niekoľko desaťročí[7] stanovil základné podmienky stavebnej činnosti v meste, určil normy a parametre stavieb ako aj sankcie za porušenie ustanovení tohto štatútu. Je to dokument, ktorý dáva veľmi názornú a konkrétnu predstavu o tom, ako sa postupovalo (administratívne i odborno-technicky) pri výstavbe v meste Trnava na začiatku 20. storočia.[8] V svojej faktografickej časti obsahuje množstvo konkrétnych údajov o vzhľade a rozmeroch stavieb, o ich umiestnení, o bezpečnostných kritériách atď. Dokumentuje stav a úroveň výstavby obytných budov, prezentuje kvalitatívne i úžitkové hľadiská doby, v ktorej tento predpis vznikol. S ohľadom na rozsah a odbornú špecifickosť niektorých častí tohto dokumentu, približujeme obsahovú stránku tohto archívneho prameňa v upravenej a zostručnenej podobe. Naším zámerom je aspoň v náčrte oboznámiť s jednotlivými ustanoveniami tohto štatútu.

***

Stavebný štatút mesta Trnavy z roku 1910 má 44 paragrafov. V úvodných paragrafoch (§ 1 - § 11) sa presne uvádza, akých stavieb sa predpis týka a podrobne sú uvedené administratívne i formálne náležitosti súvisiace s udelením stavebného povolenia. V ďalšej časti (§ 12 - § 13) sú charakterizované stavebné pásma a pravidlá týkajúce sa verejnej bezpečnosti a verejnej premávky. Zásady a technické parametre, ktoré treba rešpektovať pri výstavbe jednotlivých druhov objektov, resp. rôznych stavebných častí predstavujú hlavnú a najrozsiahlejšiu časť tohto predpisu (§ 14 - § 35). Na to nadväzujú ustanovenia týkajúce sa ukončenia stavby a vydania užívacieho povolenia (§ 36 - § 37). Predmetom úpravy sú aj verejné priestranstvá a stavby na nich ležiace (§ 38 - § 40), postup pri stavbe ohrád (§ 41) a tiež aj stanovenie výšky poplatkov súvisiacich s vydaním príslušných povolení na stavbu (§ 42 - § 43). V záverečnom paragrafe (§ 44) sa uvádzajú sankčné postihy za previnenia proti tomuto štatútu.

Z obsahu jednotlivých paragrafov vyberáme najpodstatnejšie pasáže:[9]

§ 1. Všeobecné ustanovenia

Účinnosť tohto štatútu sa vzťahuje na všetky štátne, municipálne, mestské a súkromné stavby vo vnútornom a vonkajšom priestore mesta, na akomkoľvek mieste a kýmkoľvek robené.

§ 2. O stavebnom povolení

Uvádza sa, na aké stavby je potrebné "vrchnostenské povolenie": každá novostavba, prestavba jestvujúcich budov, prístavba, ako aj také podstatné opravy a zmeny, ktoré majú vplyv na pevnosť, požiarnu bezpečnosť, verejno-zdravotný stav, na zmenu tvaru budovy, alebo na záujem susedov, ďalej postavenie uličných a susedných ohrád, postavenie motorov, kotlov, transmisií a s hlukom spojených pracovných strojov, a tiež demolovanie budov.

Povolenie je tiež potrebné k takým vnútorným úpravám, v dôsledku ktorých sa bude budova používať na účely úplne alebo čiastočne odlišné od doterajších, ďalej na zriadenie, alebo preloženie pivníc, ľadovní, záchodov, hnojísk, žúmp, kanálov, ďalej na postavenie alebo preloženie komínov, na pretvorenie kuchýň a komôr zriadením

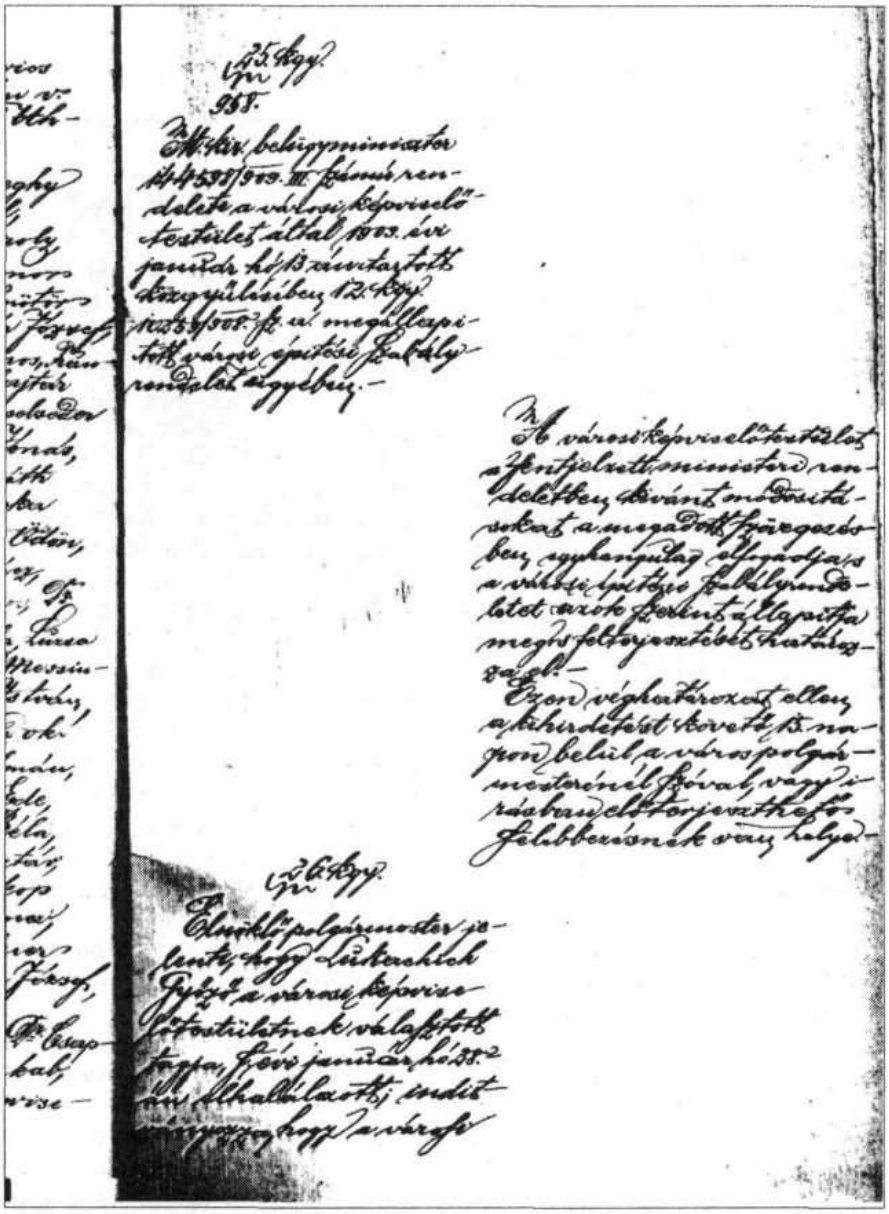

Záznam v zápisnici mestského zastupiteľstva z 9. 2. 1910 o schválení stavebného štatútu mesta Trnavy

priečok, v izbách na prelomenie prepážok, obchodných dvier, uličných okien, na demolovanie rákosových, alebo šindľových striech a na ich pokrývanie ohňovzdorným materiálom (aj bez iných vnútorných pretvorení).

Bez stavebného povolenia sa môže vykonať: oprava poškodených múrov v maštaliach, kôlňach a komorách, zriadenie neobývaných miestností, postavenie priečok a také opravy, v dôsledku ktorých sa podstata alebo použiteľnosť budovy nezmení.

§ 3. Žiadosti o povolenie

Podrobne sa uvádza, aké náležitosti má obsahovať žiadosť o stavebné povolenie:

Žiadateľ je povinný predložiť mestskej rade náležite okolkovanú žiadosť, s uvedením účelu stavby, spolu s 2 exemplármi stavebného plánu (plán musí byť podpísaný žiadateľom a aj za stavbu zodpovedným odborníkom) a v prípade stavby na pozemku v cudzom vlastníctve, musí byť žiadosť doložená aj prehlásením obsahujúcim súhlas vlastníka.

V žiadosti má byť uvedené: názov ulice alebo námestia, domové a miestopisné číslo, okolie stavby a susedia.

Plán musí obsahovať situačný nákres v merítku 1:1000 (zobrazujúci polohu a miestne pomery stavby, staré jestvujúce budovy na stavenisku, susedné pozemky a domy, uličnú čiaru staveniska, výšku prahu brány a dlážky novostavby, vyznačenie pivnice, povaly, komínov a požiarnych múrov, ako aj popis priečelia), ďalej pôdorys základu, pivnice, prízemia, prípadne každého poschodia, nákresy priečelia a aspoň jeden prierez v merítku 1:100.

V plánoch sa majú farebne vyznačiť: novostavby červenou, jestvujúce (stavby) šedou, (stavby) majúce sa demolovať žltou, železné časti modrou, kamenné časti fialovou, betónové múry červenohnedou farbou.

V plánoch sa majú presne označiť rozmery múrov a miestností, ako aj určenie miestností.

Taktiež treba oznámiť meno odborníka zodpovedného za stavbu, ktorý je povinný podpísať plán. Ak ide o odborníka, ktorý je "vrchnosti" neznámy, je (stanovená) povinnosť doložiť (dokladom) jeho spôsobilosť.

Plány, ktoré vyššie uvedeným požiadavkám plne nevyhovujú, sa mali vrátiť na odstránenie nedostatkov.[10]

§ 4. Miestna obhliadka

Za účelom preskúmania miestnych pomerov uvedených v žiadosti sa do 15 dní od podania žiadosti mala vykonať miestna obhliadka. Zo strany mestskej rady ako stavebnej vrchnosti ju vykonáva mestský technický radca (resp. jeho zástupca). K obhliadke boli prizývaní: stavebník, vedúci stavby, susedia a členovia stavebnej komisie.

Stavebnú komisiu tvorili: mestský technický radca, resp. jeho zástupca (námestník) - ako predseda, mestský podnotár ako zapisovateľ, mestský hlavný lekár (resp. jeho zástupca), mestský policajný kapitán (resp. jeho zástupca), stavitelia - určení mestskou radou, jeden z kominárskych majstrov, 3 vonkajší členovia komisie - volení mestským zastupiteľstvom spomedzi svojich členov každé tri roky.

O miestnej prehliadke sa mal spísať protokol (zápisnica). Plány mali byť znalecky preskúmané, najmä z ohľadu, či vyhovujú požiadavkám verejnej bezpečnosti, verejného zdravotníctva, ustanoveniam stavebného štatútu a správnej stavebnej čiary. Potom mali byť vypočuté zainteresované strany a všetky námietky mali byť zaznačené do zápisnice. Na základe výsledkov miestnej obhliadky mestská rada rozhodla o vybavení podanej žiadosti.

§ 5. Opravný prostriedok

Ak udelenie stavebného povolenia nemá prekážky z verejných dôvodov iba zo strany zainteresovaných (sú súkromnoprávneho rázu - vzťahujú sa na vlastníctvo, používanie alebo iné vecné právo), má byť stavebník (s prehlásením, že udelenie stavebného povolenia sa neprieči verejným záujmom)

odkázaný na riešenie právnou cestou.

Na stavby potrebné pre vykonávanie živnosti alebo továrenského podniku, ktoré sú závislé od povolenia živnostenskej vrchnosti, môže byť stavebné povolenie vydané len po právoplatnosti povolenia živnostenskej vrchnosti.[11]

§ 6. -

Rozhodnutie vo veci podanej žiadosti sa má doručiť všetkým zainteresovaným stranám (vrátane susedov), pričom do 15 dní od doručenia možno podať odvolanie proti rozhodnutiu. Spolu s udeleným povolením sa má vydať stavebníkovi aj jeden exemplár stavebných plánov vidimovaný mestským technickým radcom.

§ 7. -

V stavebných veciach koná v I. stupni mestská rada, v II. stupni správny výbor župy a v III. stupni (uhorské kráľovské) ministerstvo vnútra.

§ 8. Dodržanie stavebných plánov

Stavebník a na stavebnom pláne podpísaný stavebný odborník sú zodpovední za presné dodržanie schváleného plánu, za každú samovoľnú odchýlku majú byť obaja pokutovaní poriadkovou pokutou podľa § 44 tohto štatútu.

Stavby vykonávané bez stavebného povolenia alebo odchylne od schváleného plánu policajný kapitanát ihneď zastaví, ba môže nariadiť zbúranie a uvedenie do pôvodného stavu na náklady stavebníka - avšak len po vypočutí (stanoviska) stavebnej komisie.

§ 9. -

Stavby začaté alebo vykonané bez povolenia, ak zodpovedajú ustanoveniam tohto štatútu, môžu sa aj dodatočne povoliť, ale musí byť použitá poriadková pokuta podľa § 44 tohto štatútu.

§ 10. -

Platnosť stavebného povolenia zaniká, ak sa so stavbou nezačne do jedného roka od právoplatnosti stavebného povolenia

§ 11. -

Stavebníci môžu stavbu zveriť len kvalifikovaným a náležité živnostenské povolenie majúcim odborníkom.[12]

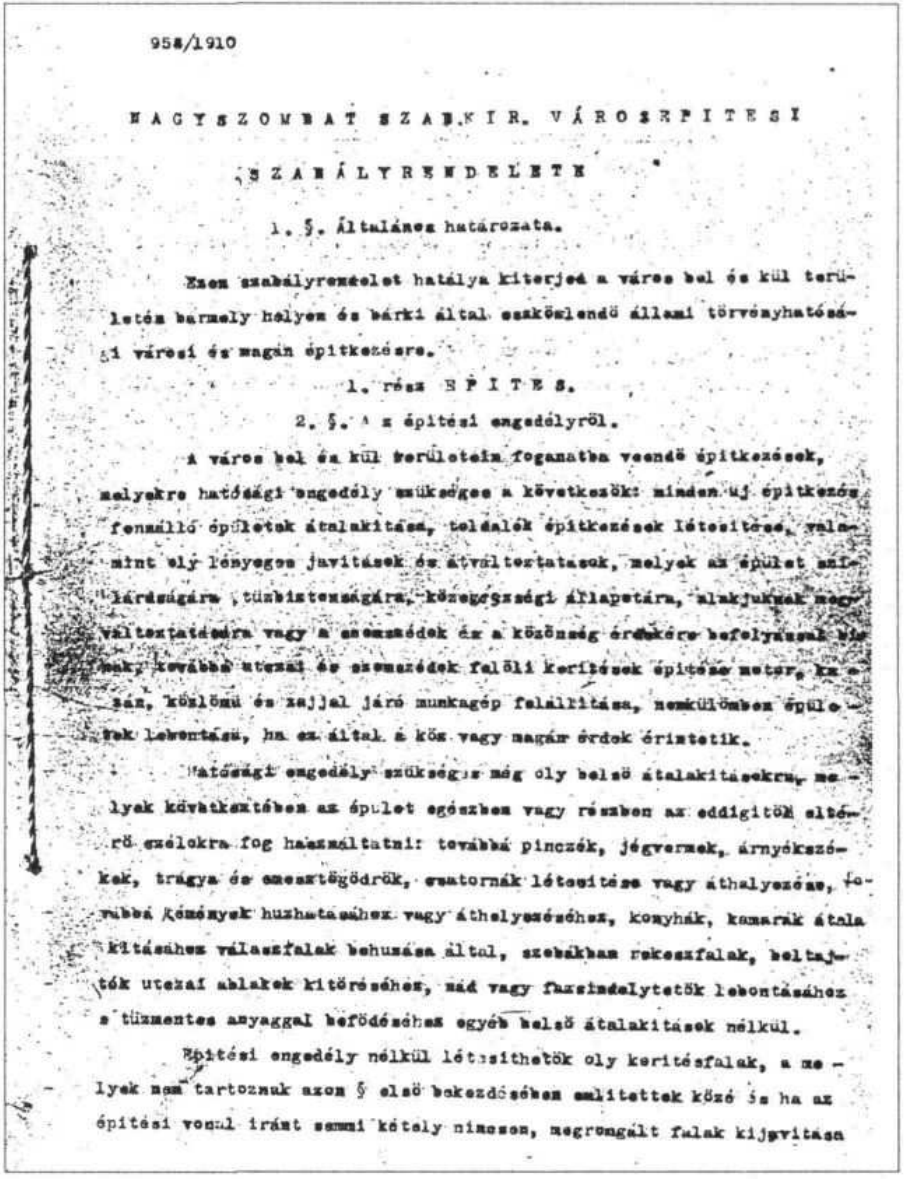

958/1910

MAGYSZOMBAT SZAB.KIR. VÁROSRENDEZETI

SZABÁLYRENDELETE

1. §. Általános határozata.

Ezen szabályrendelet hatálya kiterjed a város bel és kül területén bármely helyen és bárki által eszközlendő állami törvényhatósági városi és magán épitkezésre.

1. rész. ÉPITÉS.

2. §. Az épitési engedélyről.

A város bel és kül területein foganatba veendő épitkezések, melyekre hatósági engedély szükséges a következők: minden uj épitkezés fennálló épületek átalakitása, toldalék épitkezések létesitése, valamint oly lényeges javitások és átváltoztatások, melyek az épület szilárdságára, tüzbiztonságára, közegészségi állapotára, alakjának megváltoztatására vagy a szomszédok és a közönség érdekére befolyással lehetnek, tovább utczai és szomszédok felőli kerítések épitése, bontása, köszönü és zajjal járó munkagép felállitása, nemkülönben épületek lebontása, ha ez által a köz vagy magán érdek érintetik.

Hatósági engedély szükséges még oly belső átalakitásokra, melyek következtében az épület egészben vagy részben az eddigitől eltérő czélokra fog használtatni: továbbá pinczék, jégvermek, árnyékszékek, trágya és szemétgödrök, szatornák létesitése vagy áthelyezése, továbbá kémények huzhatásához vagy áthelyezéséhez, konyhák, kamarák átalakitásához válaszfalak behuzása által, szobákban rekeszfalak, boltajtók utczai ablakok kitöréséhez, nád vagy faszindelytetők lebontásához s tüzmentes anyaggal befödéséhez egyéb belső átalakitások nélkül.

Épitési engedély nélkül létesithetők oly kerítésfalak, a melyek nem tartoznak azon § első bekezdésében emlitettek közé és ha az épitési vonal iránt semmi kétely nincsen, megrongált falak kijavitása

Stavebný štatút mesta Trnavy z roku 1910 (1. strana archívneho dokumentu)

§ 12. Stavebné pásma

Zo stavebného hľadiska sa územie mesta delí na 2 pásma:

Do prvého pásma patrí vnútorné mesto a tá časť dolného predmestia, ktorá siaha od vonkajšieho konca ulice Františka Rákociho II.[13] po železničný násyp a nádražie, t.j. tá časť, v ktorej ležia už mestom vyznačené stavebné parcely a každá novo alebo prestaviť sa majúca továreň.

Do druhého pásma patria: predmestie, vonkajšie majery a pustatiny (samoty?).

V nasledujúcej časti sú pomerne podrobne uvedené základné požiadavky týkajúce sa stavieb v jednotlivých stavebných pásmach (údaje o stavebných materiáloch, rozmeroch a ďalších stavebných prvkoch)

§ Stavebný materiál múrov budov patriacich do 1. pásma môže byť: umelý kameň, lámaný kameň alebo tehla. Stavby s hraničnými múrmi susedov všade, teda aj vo dvorových častiach treba stavať s požiarnymi múrmi. Krytina môže byť výlučne škridlicová, eternitová alebo z iného ohňovzdorného materiálu. Obytné miestnosti majú mať svetlú výšku 3,50 m, výška podlahy vzhľadom na dvor alebo ulicu má mať aspoň 80 cm, pri oknách najmenšia svetlá výška sa určuje na 1,80 m, pre dvere 2,10 m. Pri byte pozostávajúcom z 1 izby a kuchyne plocha izby nesmie byť menej ako 25 m^2.

§ Obytné budovy ležiace na území 2. pásma majú byť z materiálu ako je uvedené vyššie (pri prvom pásme), (s rovnakou) krytinou a taktiež od suseda výhradne požiarnym múrom vystavané. Pri hospodárskych a iných vedľajších budovách pri múroch nad výškou 1 m múra môže byť použitý miešaný materiál, za krytinu môže byť (ak sú od obytnej budovy aspoň na 12 m vzdialené) použitý šindeľ. Pri obytných miestnostiach sa ustanovuje svetlá výška 3 m, výška podlahy (vzhľadom na dvor) 30 cm, výška okien 1,30 m, výška dverí 1,90 m. Pri byte pozostávajúcom z izby a

kuchyne plocha izby nesmie byť menšia než 20 m².

§ Tak v 1. ako aj v 2 pásme majú byť obytné izby vybavené doskovou podlahou.[14] Komíny môžu byť urobené výlučne z pálenej tehly a musia prečnievať 50 cm nad hrebeňom strechy. Múry vyčnievajúce nad strechou sa majú omietnuť ("okožovať"), prípadne na surovo, ale plným vyplnením špár.

§ 13. Pravidlá o verejnej bezpečnosti a cestnom poriadku

Stavebník je povinný 48 hod. pred začatím písomne oznámiť začatie stavby mestskému technickému radcovi a mestskému policajnému kapitanátu, aby sa v záujme verejnej bezpečnosti a verejnej premávky mohol vykonávať patričný dozor.

Pri stavbe a prestavbe v uličnej čiare sa majú použiť upozorňujúce znaky, resp. pri väčších stavbách sa má stavebný pozemok na uličnej čiare ohradiť.

Ak by bolo nutné uloženie stavebného materiálu a nástrojov mimo stavebného pozemku, treba požiadať mestský policajný kapitanát o vyznačenie potrebného miesta a miesto má byť jednou alebo viacerými nočnými lampami označené. Je zakázané vyznačenú plochu prekročiť, a taktiež je zakázané hromadenie piesku, hasenie vápna a miešanie malty mimo stavenisko.

Je zakázané pri demolovaní starých budov alebo opravovaní striech črepy, šindeľ alebo stavebný odpad bez dreveného žľabu zhadzovať a viac ako 48 hodín ponechať na mieste.

V záujme susedov a verejnosti má sa stavebné rumovisko stále polievať vodou, aby sa zamedzilo prášenie. Keď stavebný rum nebude využitý na mieste, má byť odvezený takými vozmi, z ktorých je vypadnutie a spadnutie stavebného rumu vylúčené. Ak vlastník stavebný rum pre svoje účely nepotrebuje, má ho vyviezť na vrchnosťou určené miesto.

Ak sa pri výkopových prácach a búraní narazí na plynové alebo iné potrubie, má to stavebník hlásiť mestskému technickému radcovi (za účelom ďalšieho postupu). Stavebník je povinný podrobiť sa všetkým ochranným opatreniam, ktoré vrchnosť uzná za potrebné, iné počínanie sa hodnotí ako priestupok.

Mestský technický radca ako i policajný kapitanát musí kontrolovať každú stavbu.

Odchýlka od schváleného stavebného plánu, nedodržanie stanovených ochranných opatrení, alebo ak by sa uložením materiálu pri stavbe rušila premávka, hodnotí sa to ako priestupok.

§ 14. Základy

Budova má mať základový múr z dobre pálenej tehly alebo z tvrdého kameňa, v dostatočnej hĺbke, na únosnej pôde. Základové múry sa majú murovať mastným bielym alebo "hydraulickým" vápnom.

Základové múry každého obytného domu sa majú v celej šírke bezprostredne 15 cm pod prízemnou podlahou izolovať materiálom (asfaltom, portlandským cementom, dechtovou lepenkou atď.) zamedzujúcim presakovanie zemnej vlhkosti.

Stavebný odborník je povinný po vykopaní základu pôdu preskúmať a prispôsobiť sa jej akosti.

Keď pri vykopávkach alebo pri demolovaní múrov staviteľ alebo voľaktorý z robotníkov nájdu nejakú starožitnosť alebo poklad, sú povinní nájdený predmet uchrániť pred poškodením a o náleze podať policajnej vrchnosti oznámenie.

§ 15. Rozmer múrov

V tomto paragrafe sú podrobne uvedené technické údaje týkajúce sa požiadaviek na hrúbku (silu) múrov: hlavných (nosných), stredových a obvodových. Hodnoty sú uvádzané vo vzťahu k svetlosti budovy, k stropnej konštrukcii atď.

§ 16. Kotvy

Z dôvodu pevného viazania budovy majú sa na každom poschodí (aj v pivnici) použiť pri strope náležite silné železné klieštiny z primeraného železa (č. 4, 5, 6) s náležite silnými závlakmi a železnými sponami.

§ 17. Dvorné priestory a svetlíky

S ohľadom na požiadavku verejného zdravotníctva (a to: svetlo a vzduch) a tiež vzhľadom na požiarnu bezpečnosť, nesmie byť dvor budovy s dvomi poschodiami užší než 6 m, dvor budovy s jedným poschodím užší než 5 m a dvor prízemnej budovy užší než 4 m.[15]

Svetlíky a vetracie dvory musia mať aspoň 1 m² základnej plochy.

§ 18. Pivnice

Klenutie miestností pod prízemím (pivnice) sa musí stavať pevne. Iba výnimočne sa môže povoliť stavba pivnice s padacími dverami, a to s podmienkou, že sa dvere ohradia zábradlím. Je zakázané stavať trámovú pivnicu, ako aj podkopať ulicu, námestie alebo cudzí dom. Taktiež je zakázané vybudovanie pivničných okien (alebo otvorov na zhadzovanie dreva) do chodníka - už jestvujúce majú sa odstrániť do troch mesiacov od vstúpenia tohto nariadenia do platnosti.

§ 19. Chodby, schody

Chodby a schodištia sa nesmú stavať užšie ako 125 cm, hlavné schodište (s výnimkou pivničných a povalových schodísk) sa musí zhotoviť z ohňovzdorného materiálu, voľne stojace schodištia a chodby majú byť s ohľadom na verejnú bezpečnosť vybavené 95 cm vysokým, náležite hustým a pevným železným zábradlím.

Pri povalových schodoch sa má povalová miestnosť od dolnej časti budovy oddeliť ohňovzdornými dverami.

Vo verejných budovách, školách alebo v budovách slúžiacich na prednášky, zhromaždenia (hromadne navštevované), hlavné schody môžu byť 2 m široké a jednotlivé schodíky najviac 16 cm vysoké a aspoň 30 cm široké. Na takomto mieste nie sú prípustné voľne visiace schodištia.

§ 20. Strop

V tomto paragrafe sú uvedené technické údaje týkajúce sa stavby povaly a trámových stropov. Je tu uvedený spôsob stavby, dimenzie trámov v závislosti od svetlosti izby a ich zaťaženosti.[16]

§ 21. Strešná konštrukcia

V tomto paragrafe sú uvedené základné zásady, ktorých sa treba pridržiavať pri vyhotovovaní konštrukcie strechy.[17]

§ 22. Rímsy

Rímsy sa majú vyhotoviť z tvrdého materiálu a dobre spojiť s ostatnými múrmi. Rímsy s väčším prečnievaním ako 30 cm sa majú zhotoviť zo 45 cm dlhých rímsoviek alebo z tesaného kameňa. Keď sa s väčším prečnievaním zhotovujú rímsy z dreva, majú sa vždy prekryť pozinkovaným plechom.

Ozdobné rímsy, figúry ozdobné nádoby, nosné kamene môžu sa vyhotoviť len z tvrdého a povetrnostným podmienkam vzdorujúceho materiálu, musia sa s hlavnými

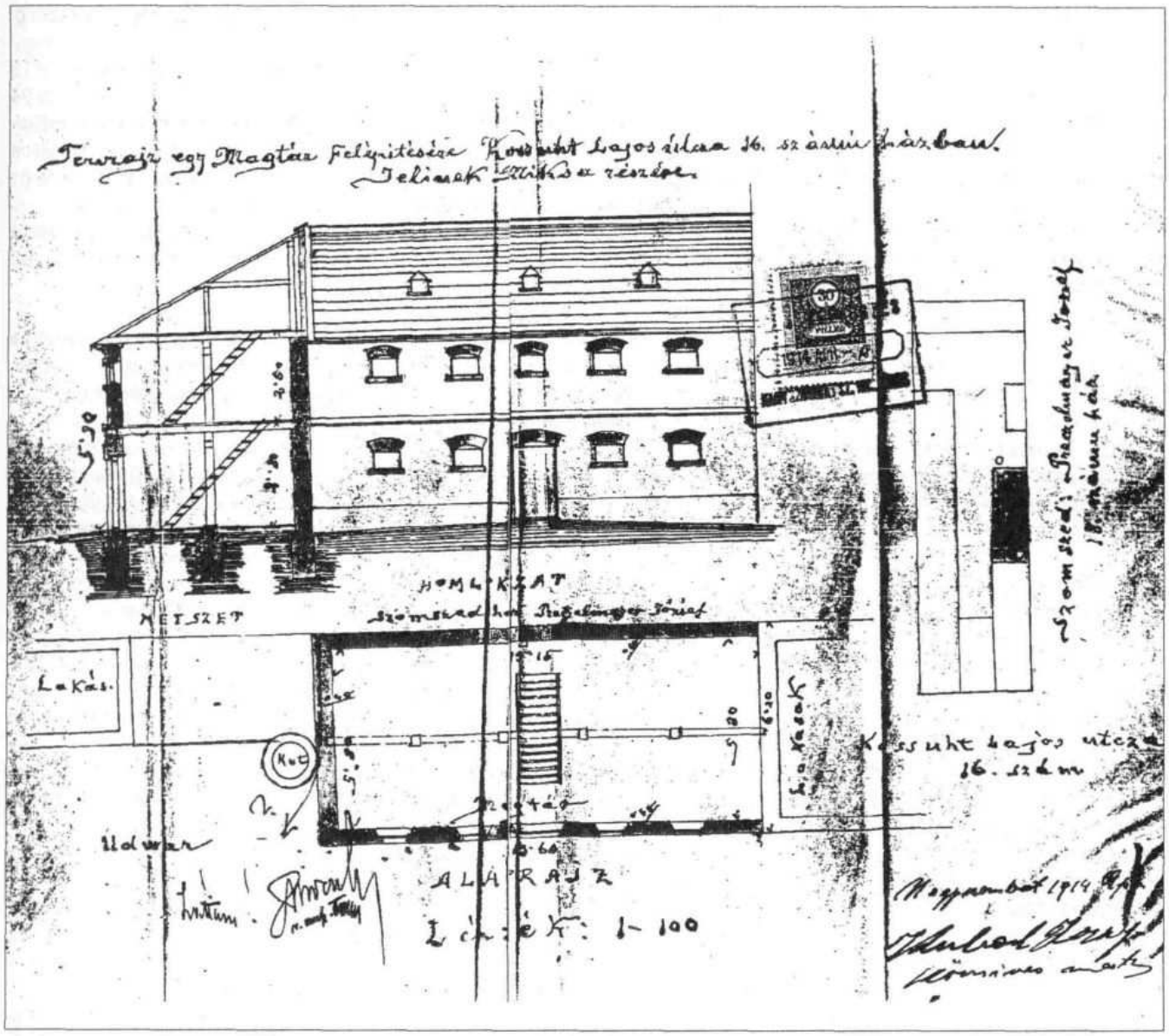

Projekt novostavby sýpky Maximiliána Jelínka z roku 1914 (ukážka dobovej projektovej dokumentácie – stavebný objekt je situovaný vo dvore domu v Trnave, terajšia Štefánikova ulica č. 39)

múrmi bezpečným spôsobom a trvanlivo zviazať, aby nespadli a neohrozovali bezpečnosť.

§ 23. Povalové okná, okraj strechy a dažďové potrubie

Strešné okná majú byť vyhotovené zo železných (kovových) platní, okenné sklá majú byť silné a na väčších strechách majú byť umiestnené dvierka.[18]

Každá strecha má byť vybavená z uličnej strany kovovým odkvapom alebo visiacou rínou so zvislým dažďovým potrubím. Toto zvislé dažďové potrubie má byť v tých uliciach, kde je kanalizácia, na ňu prepojené, tam kde (kanalizácia) nie je, má byť dažďové potrubie zvedené do výšky chodníka a v chodníku má byť upravený úzky odpadový žľab.

§ 24. Kachle

"Črepové" kachle v izbách sa majú postaviť s ohňovzdorným základom, pod železnými kachľami nech je dlážka chránená plechovou platňou. Je zakázané vyviesť dymové potrubie do dvora alebo na ulicu a tam, kde takéto vývody už existujú, keďže sú aj z požiarneho hľadiska nebezpečné, majú sa ihneď v priebehu jedného mesiaca odstrániť.

§ 25. Komíny

V tomto paragrafe sú podrobne uvedené podmienky ohľadom stavby kominov.[19]

Ohľadom komínov sa bez výnimky stanovuje, aby sa vyhotovili z pálenej tehly a každá drevená časť strechy má byť umiestnená minimálne 15 cm od otvoru komína.

Osobitne treba mať na zreteli nasledujúce (veci):

- Múry komínov od dlažby povaly aj zvonka majú byť omietnuté (okožované) alebo nahrubo riadnym vyšpárovaním špár murované.
- Priechodné komíny majú mať minimálne 45 cm vnútornú svetlosť a majú byť vyššie o 50 cm nad hrebeňom strechy.
- Továrenské alebo s parnými strojmi spojené komíny majú byť tak stavané, aby neboli na ťarchu susedom a majú byť vybavené spadajúcimi dvierkami alebo posúvačom.[20]
- Komíny pekárenských pecí majú byť vybudované do výšky 2 m nad hrebeňom strechy.[21]
- Pre vysoké a samostatne stojace komíny majú byť pripevnené železá pre lezenie.
- Úzke alebo "ruské" komíny môžu byť len kruhového prierezu a musia mať jednotný svetlý priemer 21 cm.
- Pre každú skupinu kúrenísk každého poschodia má byť vybudovaný osobitný komín.
- Komíny majú byť stavané zvisle, bez lomenia.
- Ležiace dymové potrubie je zakázané stavať.
- Každý úzky alebo "ruský" komín má byť na povale vybavený čistiacimi dvojitými dvierkami zo železného plechu alebo z liatiny - umiestnené 125 cm nad dlažbou povaly. Od čistiacich dvierok do jedného metra nachádzajúce sa drevo

má byť pokryté železným plechom.

- Komíny údiacich komôr majú byť na povale ohňovzdorné a majú byť uzavierateľné ochrannými dvierkami.

- Pri novostavbách, v prípade, že by touto stavbou komín suseda stal neupotrebiteľným, je ten, kto stavia novostavbu, povinný súčasne starý komín tak vytiahnuť, že k tejto práci dodá materiál majiteľ komína a ručnú prácu poskytne ten, kto vykonáva novostavbu.

- vypaľovanie komínov sa má vopred oznámiť na mestský policajný kapitanát.

- Za účelom čistenia komínov má sa majiteľ domu postarať, aby bol zabezpečený prístup k nim mimo strechy.[22]

§ 26. Ohniština a požiarne múry

Ohnište a požiarne múry sa môžu stavať len z tehly, pri dlhších povalách sa má na každých 30 m postaviť čiastkový požiarny múr.

Na poschodí sa kuchynské ohništia môžu stavať len na klenbu alebo na železné traverzy a okolo ohniska má byť v šírke 50 cm vyhotovená tehelná alebo iná ohňovzdorná dlažba.

§ 27. Strechy budov

Nové stavby v 1. stavebnom pásme, ako aj obytné budovy v 2. pásme sa môžu v budúcnosti pokrývať iba škridlovou, bridlicovou alebo inou ohňovzdornou krytinou. Iné budovy (t. j. nie obytné) v 2. pásme a budovy na vonkajších majeroch (samotách) sa môžu pokrývať aj šindľom.

Opravy existujúcich šindľových a trstených krytín na obytných budovách sa môžu vykonať len s povolením mestského policajného kapitanátu.

Trstená krytina ľadovní sa môže povoliť len v tom prípade, ak sa tieto (ľadovne) postavia na priestrannom mieste a vo vzdialenosti 12 m od obytných domov a pre oheň nebezpečných predmetov.

§ 28. Domáce kanále

V tých uliciach, kde jestvuje podzemná kanalizácia, nie je možné dovoliť, aby sa z domov dažďové a iné odpadové vody v otvorených jarkoch vyviedli na ulicu, ale majiteľ domu je povinný na svoje náklady vodu z dvora odviesť vystavaným podzemným kanálom do pouličného kanálu.[23]

§ 29. Studne

Vŕtané a kopané studne majú byť postavené vo vzdialenosti 5 m od hnojiska a žumpy a zároveň vo vzdialenosti 3 m od základového múru vlastnej ako aj susedovej budovy, aby neohrozovali bezpečnosť budovy a aby z nich nepresakovala vlhkosť.

Otvorené, tzv. obručové studne sa môžu stavať len v hospodárskych dvoroch a len v 2. stavebnom pásme, pričom časť nad terénom má byť vyhotovená z pevného materiálu do výšky 90 cm.

§ 30. Záchody, žumpy a hnojiská

Záchody majú byť stavané s náležitým vetraním a čo sa týka ich počtu - primerane podľa veľkosti obytnej budovy a počtu obyvateľov. Sedadlá majú byť od vlastného múru vzdialené na 1 m. Kanále vedúce do žúmp majú mať priemer 30 cm a majú byť náležite spádované.

Žumpy, hnojiská a smetiská sa majú zriadiť vo vzdialenosti aspoň 2 m od múrov a vo vzdialenosti aspoň 3 m od studní. Vyhotovené majú byť vždy len z betónu dobrej kvality, alebo z tehál vymurovaných s cementom, vo vnútri omietnuté s portlandským cementom.

Tam, kde sa nevyhotovujú anglické záchody (so splachovaním vodou), majú sa za účelom vetrania v múroch záchodu zriadiť ventilačné kanále a tie sa majú vyviesť 50 cm nad strechou.

Za účelom čistenia žúmp majú sa na ich šachtách zriadiť hermetické alebo železné poklopy s rozmermi 60x60 cm.

§ 31. Ľadovne

Múry ľadovien, ak sa zriaďujú v obytnej budove alebo v jej blízkosti, majú sa dookola oddeliť 30 cm širokým vzduchovým priestorom a ich múry sa majú vyhotoviť z vodotesného materiálu.

§ 32. Maštale, kôlne

Maštale sa nemôžu stavať v 1. stavebnom pásme v tej časti pozemku, ktorá smeruje do ulice. Močovka vytekajúca z maštalí sa má zviesť do žumpy, je neprípustné odvádzať ju na ulicu.

Kôlne, drevárne, maštale, senníky a komory na slamu sa majú stavať s ohľadom na zabezpečenie voči ohňu, od susedovho múru zabezpečiť osobitným, prípadne požiarnym múrom.

§ 33. Balkóny, rizality, podstavce

Balkóny sa môžu stavať len v 15 m širokých uliciach, nanajvýš s 94 cm vyčnievaním, a to iba na poschodí a pod podmienkou, že najbližší roh balkónu od susedného domu by bol vzdialený aspoň na 250 cm.

Výstupky a viac ako 5 cm veľké sokle a podstavec sa nemôžu povoliť.

§ 34. Výklady, vyčnievajúce schody, striešky proti vetru, nápisové tabuľky, zábradlia

Využívať uličnú plochu na obchodné účely bez povolenia valného zhromaždenia (mestského zastupiteľstva) je zakázané. Krámske portály a na stenu vyvesené výkladné skrine môžu sa postaviť na stenu budovy nanajvýš do vonkajšej hĺbky 30 cm, a to iba na základe osobitného povolenia policajného kapitanátu. Postavenie na chodník položených prenosných skríň sa nepovoľuje.

Vyčnievajúce schody sa nesmú zriadiť ani pri novostavbách ani pri prielomoch dvier.[24]

Striešky proti vetru, krámske záclony, plachty, vyčnievajúce nápisové tabuľky, vyvesené obchodné znaky môžu sa nad chodníkom len vo výške 250 cm a do steny pripevnené postaviť.

Voľné vyvesovanie alebo vykladanie obchodných tovarov na chodník je zakázané.

Krámske rolety sa môžu použiť iba v takej kvalite a tak vyrobené, keď sa môže s nimi pri ich vyťahovaní a spúšťaní narábať bez hluku.

Prízemné obloky sa môžu v 1. stavebnom pásme len vtedy povoliť, keď sa otvárajú dovnútra a je zakázané vyhotoviť na prízemí spodnú okennú rímsu vyčnievaním.

Teraz vyčnievajúce okenné mreže majú sa do 8 mesiacov od vstúpenia tohto štatútu do platnosti odstrániť.

§ 35. Nátery (farbenie)

Náter uličných múrov nemá dráždiť oči, preto sa treba vyhnúť bielemu náteru múrov.

Keď uličný múr niektorého domu alebo ohrady je v tak zanedbanom stave, že zapríčiní verejné pohoršenie, policajný kapitán je povinný majiteľovi domu nariadiť v určitej lehote nápravu stavu. V prípade oneskorenia opravy, po odbornom preskúmaní, bude táto oprava vykonaná mestskou radou z úradnej moci - na náklady majiteľa.

§ 36. Odstránenie materiálu a opravy dlažby

Po skončení alebo prerušení stavby je stavebník povinný uličný priestor očistiť od stavebného materiálu, dlažbu chodníka a ulice (príp. kanál) - ak boli porušené, odbornými robotníkmi na vlastné náklady uviesť do riadneho stavu.

§ 37. Povolenie na užívanie budovy

Novopostavené alebo podstatne zmenené budovy, byty, pracovné miestnosti sa nemôžu prevziať do užívania a obývať, pokým sa stavebná komisia po prešetrení na mieste nepresvedčí o riadnom a plánovitom vyhotovení budovy, správnom vystavaní komínov, úplnom vyschnutí, očistení múrov, ako aj ohľadne pevnosti, verejnej a požiarnej bezpečnosti a z hľadiska verejného zdravotníctva o nezávadnom stave budovy a pokiaľ o tomto nevydá povolenie na obývanie policajný kapitán, príp. jeho zástupca alebo iný na tento účel určený úradník.

§ 38. Usporiadanie ulíc

Pri oznámení novostavby sa má vždy určiť regulačná čiara ulice. Túto čiaru stanovuje technický radca ako úradník na tento účel ustanovený mestskou radou.

Povolenie na vytvorenie ulice môže dať len valné zhromaždenie (mestského zastupiteľstva).

§ 39. Dlažba a chodníky

Rozobratie chodníka (pri realizácii súkromnej stavby) možno povoliť len pri zaviazaní sa, že veci budú uvedené späť do pôvodného stavu.

§ 40. Kanále

Na verejnom priestranstve môžu súkromníci zriadiť kanál, jarok alebo potok len s písomným povolením mestskej rady.

§ 41. Ohrady

Oddelenie dvorových a záhradných pozemkov múrovou alebo doskovou ohradou je záväzné a výška ohrady je stanovená na 2,20 m

Ak sa povinnosť udržiavania alebo stavania ohrady nedá inak určiť, tak sa stanovuje, že výstavba ohrád (a aj ich udržovanie) na strane pozemku ležiacom na sever je povinnosťou majiteľa pozemku, v inom prípade spoločnou povinnosťou susediacich majiteľov. Zriadenie ohrád orientovaných na ulicu alebo verejné námestie je vždy povinnosťou majiteľa. Tieto ohrady sa môžu vyhotovovať len z pevného materiálu (múr, železná mreža) a (majú byť vyhotovené) vkusne.

Podľa všeobecne prijatého starého zvyku, pri doskovej ohrade nech smeruje podpera ohrady k pozemku majiteľa ohrady, pri murovanej ohrade odkvap a piliere takisto nech smerujú na stranu majiteľa.

§ 42. Poplatky za povolenie stavby

Za každý m^2 pozemku, ktorý sa má zastavať, sa má platiť:

- pri prízemnej budove pozostávajúcej z 1 alebo 2 izieb
  10 halierov
- pri väčšej prízemnej budove pozostávajúcej z 2 bytov
  15 halierov
- pri väčšej prízemnej budove
  25 halierov
- pri poschodovej budove
  35 halierov

Tieto poplatky sa majú platiť poukážkou v mestskej pokladnici súčasne s podaním žiadosti o stavebné povolenie. Pri prestavbách sa má platiť polovica týchto poplatkov.

§ 43. Poplatky za revíziu stavby a za užívacie povolenie

Po dokončení stavby má stavebník súčasne s písomným alebo ústnym oznámením mestskej rade za revíziu stavby (resp. za preskúmanie jej "obývateľnosti") zaplatiť do mestskej pokladnice 2/3 z výšky poplatkov stanovených v § 42. Do vyrovnania poplatkov sa užívacie povolenie nevydá.

§ 44. O trestoch

Tí, ktorí sa previnia proti tomuto štatútu, pokiaľ nepôjde o trestný čin spadajúci pod inú právnu normu, podliehajú poriadkovej pokute a potrestajú sa v závislosti od prípadu poriadkovou pokutou od 1 do 200 korún[25] a má byť nariadené zastavenie, príp. zbúranie stavieb postavených bez stavebného povolenia alebo postavených proti pravidlám alebo stavieb nebezpečných.[26]

Poznámky:

[1]Podrobnejšie o tejto problematike pozri štúdiu VRABCOVÁ, E.: Štatúty mesta Trnavy ako historický prameň. In: Trnava, okres a mesto. Bratislava 1980, s. 191-215.

[2]VRABCOVÁ, E.: cit. dielo, , s. 209-210. Knihy štatútov mesta Trnavy a úprav kráľovských komisárov sú uložené v Štátnom okresnom archíve (ďalej len ŠOKA Trnava) v archívnom fonde Magistrát mesta Trnavy, Statuta commissarialia 1690-1748 , sign. I d/1-3.

[3]ŠOKA Trnava, Magistrát mesta Trnavy, kt. Štatúty mesta Trnavy 1877-1919. Zbierka štatútov obsahuje rôzne predpisy, napr. organizačný štatút (z r.1890), penzijný štatút (1877), stanovy a domáci poriadok mestskej nemocnice (1884), ale aj požiarny štatút (1890), štatút o kanalizácii (1892), nariadenie o príspevku na stavbu chodníkov (1892), nariadenie o povinnosti montáže odkvapov na obytné domy (1892), nariadenie o povinnosti majiteľov domov čistiť chodníky (1880-1884), nariadenie o udržiavaní verejného priestranstva bez prekážok pre premávku (1884), štatút o bezpečnostných opatreniach pri stavbách (1884) a ďalšie.

[4]ŠOKA Trnava, Magistrát mesta Trnavy, adm. spis č. 958/1910, tiež kt. Štatúty mesta Trnavy 1877-1919, fasc.: Nagyszombat szab. kir. város építési szabályrendelete (Stavebný štatút mesta Trnavy), 1910.

[5]ŠOKA Trnava, Magistrát mesta Trnavy, Zápisnice magistrátu mesta Trnavy z roku 1910, sign.: II/213: zápisnica zo zasadnutia valného zhromaždenia mestského zastupiteľstva z 9. februára 1910, bod č. 25.

[6]Štatút bol potvrdený (schválený) ministerstvom vnútra v Budapešti dňa 6. augusta 1910 - č. 81.583 - 1910
III. f. o.

[7]Podľa tohto stavebného štatútu z roku 1910 zrejme postupoval aj Mestský úrad v Trnave, ktorý pôsobil v rokoch 1923-1945. Nasvedčuje tomu zachovaný exemplár overeného prekladu vyššie uvedeného štatútu zo 14. marca 1935, ktorý bol potvrdený úradnou pečiatkou Obecného úradu mesta Trnavy (priemer odtlačku pečiatky - 30 mm, so znakom mesta Trnavy: osemšpicové koleso v strede s hlavou Krista a kolopisný nápis OBECNÝ ÚRAD - MESTA TRNAVY -) a vlastnoručnými podpismi vedúceho notára a starostu mesta. Aj v organizačnom štatúte mesta Trnavy, ktorý schválila mestská rada v roku 1925, sa medzi úlohami technického oddelenia okrem iného uvádza, že podáva o každej novostavbe vyjadrenie, či (táto stavba) súhlasí s regulačným plánom mesta a stavebným štatútom. Agenda týkajúca sa stavebnej činnosti v meste Trnave bola v náplni práce samostatného technického oddelenia a pre túto oblasť bola ustanovená aj osobitná komisia stavebná, technická a komunikačná. ŠOKA Trnava, fond Mestský úrad v Trnave, kt. Štatúty mesta Trnavy: Organizačný štatút (1925), Stavebný štatút (1935).

[8]Uplatňovanie stavebného štatútu sa prakticky odzrkadlilo aj v zachovanej spisovej a stavebnej dokumentácii uloženej v agende technického oddelenia Magistrátu mesta Trnavy. Plány objektov, ktoré sa zachovali z obdobia po roku 1910, obsahujú náležitosti v zmysle ustanovení stavebného štatútu. Zlomok tejto dokumentácie je archivovaný v ŠOKA Trnava, fond Magistrát mesta Trnavy, spisy technického oddelenia 1886 - 1922, tiež fond Mestský úrad v Trnave, spisy technického oddelenia 1923-1945.

[9]Pre obmedzený priestor, ktorý máme k dispozícii, neuvádzame úplný prepis dokumentu. Ide o textový výber, ktorý má napomôcť urobiť si predstavu o obsahu dokumentu a v prípade záujmu o presné znenie, uľahčí vyhľadávanie konkrétnej pasáže. Text je voľne upravený, na priblíženie pôvodného textu sme v niektorých častiach ponechali archaické slovné tvary a spojenia. Niektoré ustanovenia sú parafrázované, resp. vyjadrené len v náznakovej skratke (kurzívou).

[10]V zachovaných archívnych materiáloch sú schválené plány vrchnosťou vidimované, obvyklý spôsob zachovania je plán - 1 výkres so všetkými náležitosťami.

[11]V tomto bode je pozoruhodná klauzula, v ktorej sa uvádza, že "každý obchod alebo priemyselný závod, ktorý je zdraviu škodlivý alebo z požiarneho hľadiska nebezpečný, môže byť postavený iba mimo mesta".

[12]Za odborníka bol považovaný ten, kto sa mohol preukázať predpísanou kvalifikáciou a živnostenským povolením podľa nariadenia ministerstva orby, priemyslu a obchodu zo dňa 30. októbra 1884 č. 46.188, príp. ministerstva obchodu zo dňa 25. augusta 1891 č. 42.493

[13]Terajšia Hlavná ulica

[14]Nakoľko jestvujúce obytné izby takéto podlahy nemajú, v texte nariadenia sa uvádza, že vlastníci sú povinní do jedného roka od uvedenia tohto štatútu do života tento nedostatok odstrániť.

[15]V texte dokumentu sa odporúča, aby plocha dvora pri prízemných budovách dosahovala 25% stavebného pozemku, pri jedno alebo dvojposchodových budovách 30% stavebného pozemku, a aj pri najmenšej budove má plocha dvora mať 50 m^2.

[16]Pre výpočet stropných konštrukcií sa malo počítať so zaťažením v obytných domoch na najvyššom poschodí (povale) na každý m^2 - 150 kg, v ostatných poschodiach aspoň 250 kg/m2.

[17]Pri streche pokrytej škridlami je stanovené, že zvislá výška strechy nemôže byť menšia, než 1/3 šírky strešnej konštrukcie. V tomto bode je uvedená aj ďalšia podmienka, ktorá sa vzťahuje na materiál povalových dverí: tie môžu byť povolené len zo železa, v prípade kamenných alebo železných schodíšť môžu byť umiestnené aj na začiatku schodišťa, v ostatných prípadoch len pri vrchnom vstupnom otvore.

[18]Dvierka mali umožniť vylezenie kvôli opravám na streche.

[19]Pomerne obsiahla pasáž venovaná podmienkam výstavby komínov svedčí o tom, že požiarne riziko tohto článku stavby považovali aj v minulosti za veľmi vysoké a kládli dôraz na jeho eliminovanie.

[20]Posúvač ("šupátko") - zariadenie s posuvnou doštičkou na uzatváranie otvoru, potrubia a pod.

[21]Sledovalo sa tým obmedzenie zrážania dymu. Táto povinnosť sa vzťahovala aj na už existujúce pekárenské komíny.

[22]Pri tomto bode je poznámka, že pri starých domoch sa má umožniť bezpečný prístup ku komínom v lehote do jedného roka.

[23]Zároveň však bolo zakázané pripojiť domácim kanálom na pouličnú stoku hnojiská a žumpy. Takéto kanály sa mali zamurovať na náklady dotyčného majiteľa.

[24]Vyčnievajúce schody v počte viac ako jeden sa mali do 1 mesiaca od platnosti tohto štatútu odstrániť.

[25]Vybraná pokuta mala byť použitá v prospech chudobinského fondu mesta Trnavy.

[26]K takémuto kroku sa mohlo pristúpiť na základe odbornej mienky stavebnej komisie právoplatným výmerom, ak sa stavebník zdráhal napriek opätovnému úradnému vyzvaniu urobiť zadosť úradným nariadeniam.

[27]Podrobnejšie o problematike regulačného plánu mesta Trnavy v štúdii ŠIMONČIČ, J.: Územný plán mesta Trnava v rokoch 1919-1944. In: Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238 - 1988. Bratislava, Obzor 1991, s. 270-296.

Das Baustatut der Stadt Trnava aus dem Jahre 1910

Die Stadt Trnava hat im Rahmen der Kompetenzen ihrer Selbstverwaltung in der Vergangenheit Vorschriften herausgegeben, die verschiedene Tätigkeitsbereiche regelten. Einer von ihnen war auch der Bereich der Bautätigkeit innerhalb des Stadtgebiets. Der Beitrag informiert detailliert über die Archivquelle, die diese Problematik unmittelbar betrifft und zwar über das Baustatut, das 1910 von der Stadt Trnava herausgegeben worden ist.

Dieses Baustatut stellt, im Unterschied zu den Statuten, die für diesen Bereich in den vorhergehenden Epochen herausgegeben worden waren (und die Dinge nur teilweise regelten, ad hoc), einen komplexeren Zutritt zu dieser Problematik dar und enthält Vorschriften, die sowohl die administrative Vorgangsweise als auch die fachlich-technischen Parameter der Bauten, resp. ihre Bauelemente und Ergänzungen betreffen. Das herausgegebene Statut bezeugt die Kompetenz des Trnavaer Magistrats als Bauamt 1. Stufe für das Gebiet der Stadt Trnava, und die Vorschrift legte für einige Jahrzehnte die Grundbedingungen für die Bautätigkeit in der Stadt fest, bestimmte die Normen und Parameter der Bauten, wie auch die Sanktionen bei der Übertretung dieses Statuts. Sein Faktenteil enthält eine Anzahl konkreter Angaben über Aussehen und Maße der Bauten, über ihre Platzierung, über die Sicherheitskriterien usw. Er dokumentiert die Beschaffenheit und das Niveau des Baus von Wohngebäuden und präsentiert aus der Sicht Zeit heraus, in der diese Vorschrift entstanden ist, den Standpunkt über die Qualität und Nutzung.

Das Baustatut der Stadt Trnava aus dem Jahre 1910 hat 44 Paragraphen. In den Eingangsparagraphen (§1 - §11) wir genau aufgeführt, welche Bauten von dieser Vorschrift betroffen sind und detailliert sind die administrativen und formalen Belange angeführt, die mit der Erteilung der Baugenehmigung zusammenhängen. Im weiteren Teil (§12 - §13) werden diejenigen Bauzonen und -regeln charakterisiert, die die öffentliche Sicherheit und den öffentlichen Verkehr betreffen. Den Hauptteil und umfangreichsten Teil dieser Vorschrift stellen die Grundlagen und technischen Parameter dar (§14 - §35), die es beim Bau der einzelnen Objekttypen resp. verschiedenen Bauteile zu respektieren gilt. Daran knüpfen die Bestimmungen an, die die Baubeendigung und Herausgabe des Nutzungsrechts betreffen (§36 - §37). Gegenstand der Regelung sind auch die öffentlichen Räume und die angrenzenden Gebäude (§38 - §40), die Vorgangsweise beim Bau von Umzäunungen (§41) und die Festlegung der Höhe der mit der Herausgabe der entsprechenden Baugenehmigung zusammenhängenden Gebühren (§42 - §43). Im Schlussparagraphen (§44) werden die Sanktionen für Verstöße gegen dieses Statut angeführt.

Der Beitrag bringt uns die inhaltliche Seite dieser Archivquelle in geregelter und zusammengefasster Form näher. Es geht nicht um eine Übertragung des gesamten Dokuments. Das Ziel ist es, eine Rahmenvorstellung über den Inhalt der einzelnen Teile des Dokuments zu schaffen, damit der Verweis auf die einzelnen Paragraphen im Falle des weiteren Interesses die Suche nach konkreten Passagen des Dokuments erleichtert.

Die inhaltliche Analyse des angeführten Dokuments regt zu einem weiteren Thema an, das sich mit der Konfrontierung der Zeitrealität und der tatsächlichen Anwendung dieser Vorschrift beschäftigen könnte.

Juraj Puškár

Reštaurovanie vstupného portálu do Šľachtického konviktu

Hlavný vstupný portál i budova bývalého Šľachtického konviktu v Trnave je datovaná rokmi 1747-1754.

V súčasnosti je majiteľom a užívateľom budovy Arcibiskupský úrad Trnava.

Portál je na budove umiestnený ako hlavný vstup do objektu a areálu a je situovaný na fasáde, orientovanej do Hollého ulice.

Celý portál je vyhotovený z viacerých druhov kameňa a má základné rozmery: maximálna výška od chodníka po koniec prekladu vstupu na balkón 12 m, maximálna šírka 6,5 m a maximálna hĺbka v základni 1,7 m. Svojou výtvarnou a estetickou hodnotou je portál, ako i celá budova kvalifikovaná ako Národná kultúrna pamiatka (NKP). V súpise pamiatok je zaregistrovaná pod číslom NKP - č. ZS-1081. Za NKP bol objekt vyhlásený uznesením vlády SSR č. 84 zo dňa 18. 3. 1970 ako súčasť komplexu Trnavskej univerzity.

Hlavný vstupný portál sa skladá v zásade z dvoch úrovní. Prvá, ktorá má základ na chodníku v nivelete terénu a končí prekladovou doskou, na ktorej leží balkón. Pozostáva zo štyroch schodiskových stupňov a obdĺžnikového otvoru s polkruhovým uzáverom, po stranách otvoru sú dvojice stĺpov s pätkami a zdobenými hlavicami, postavené na koso a rovnaký počet pilastrov. Váhu balkónovej dosky nesie spolu so stĺpami a pilastrami aj stredová konzola, pod ktorou sa nachádza dvojica erbov vytvárajúcich uhorský štátny znak. Nasledujúca je úroveň prvého poschodia, na ktorej leží balustráda s figurálnou výzdobou, s vázami povedľa vchodu na balkón, lemovaného prístennými pilastrami.

Stav po kompletnej demontáži

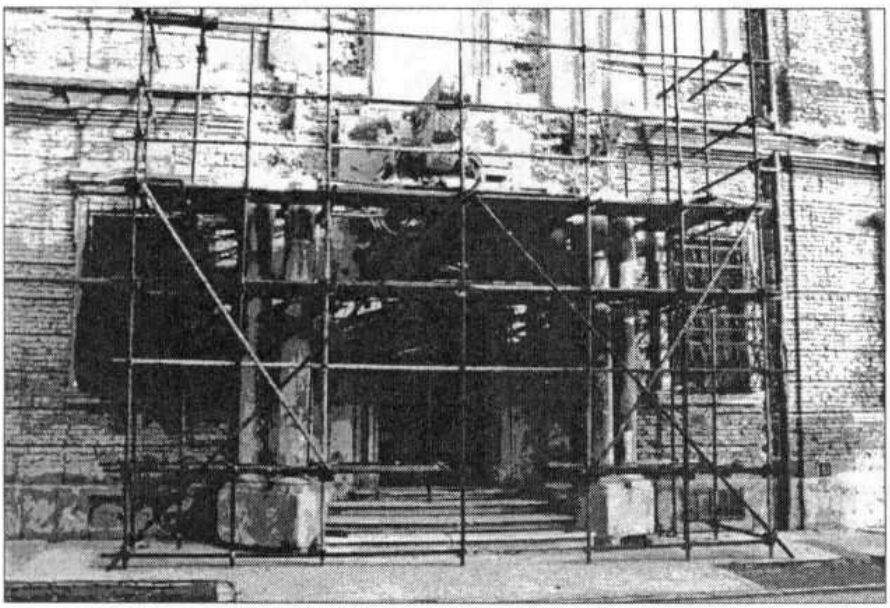

Stav pred reštaurovaním

Práce na portáli sa začali v roku 1991 vypracovaním pamiatkového zámeru (jún 1991, č. R913). Prípravné reštaurátorské práce, pozostávajúce z demontáže a čiastočného očistenia sochárskej výzdoby balkóna, realizovala firma Ars Antiqua v rokoch 1992-1993. Následne boli práce zastavené. Nebolo zrealizované zameranie ani ucelený reštaurátorský návrh.

Po výzve Arcibiskupského úradu v marci 1995 sa začal vykonávať komplexný reštaurátorský prieskum Združením reštaurátorov R 65-69

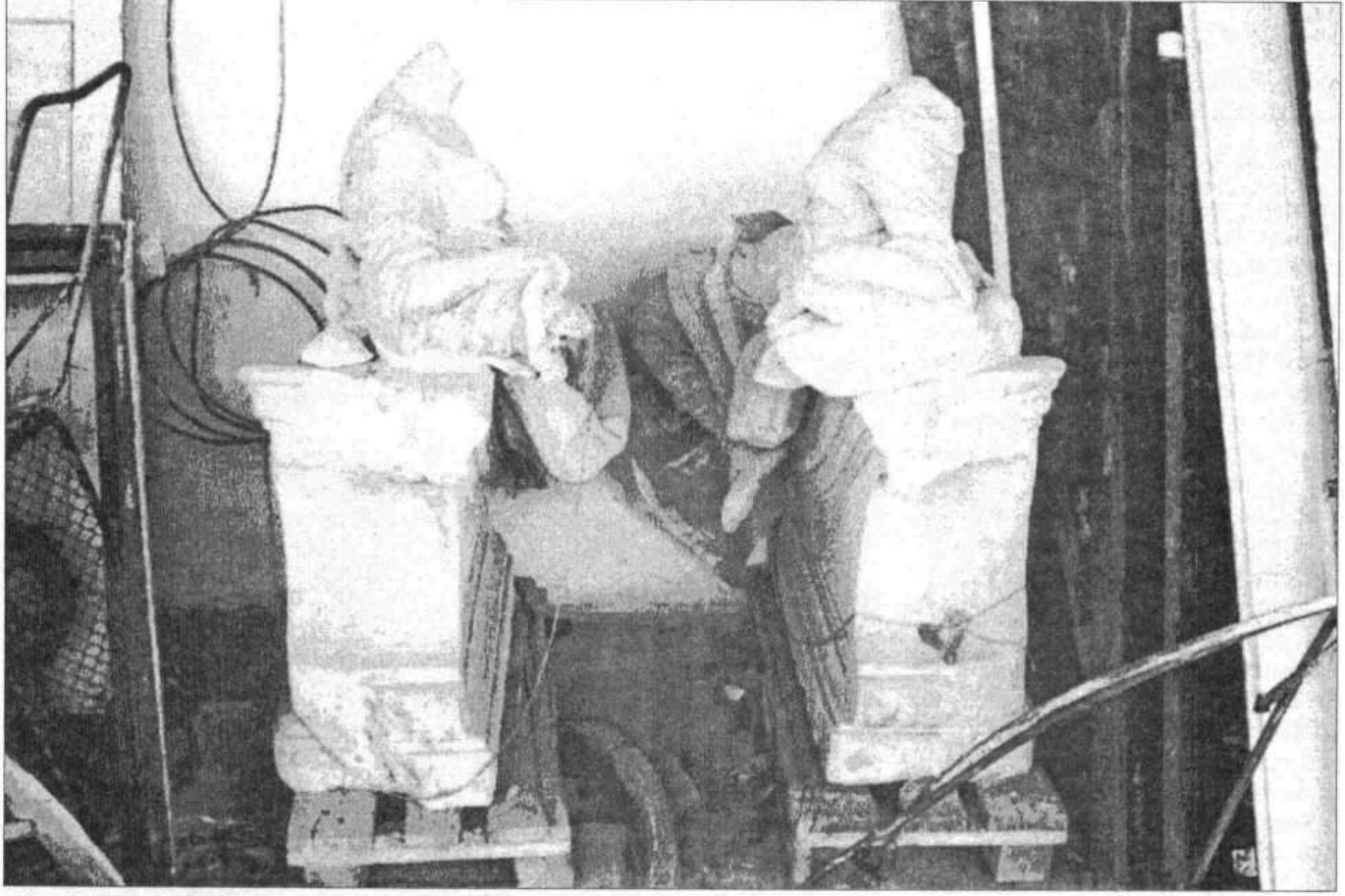

Plastiky "Fortuna" a "Grázia" pred reštaurovaním

(autormi tohto článku). Prieskum, vykonaný v priebehu mája a júna 1995, bol zameraný na statické posúdenie stavu, skladbu a kotvenie kamenných článkov, petrografický rozbor kamennej hmoty, povrchovú farebnú úpravu a celkové zhodnotenie havarijného stavu pamiatky a nutnosti reštaurátorského zásahu. Hlavný problém bol v pohybe hmoty portálu, vyvolanom pohybom celej fasády objektu (vznikol netesnosťou mestskej kanalizácie v 30. rokoch) a z neho plynúce pnutia a následné deštrukcie stĺpov,

"Grazia" - modelárska realizácia

" Fortuna" - modelárska realizácia

pilastrov, hlavíc, celého prekladu a kotviaceho systému, hlavne na ľavej strane. Tieto deštrukcie spôsobili zatekanie do kotviaceho systému, jeho masívnu koróziu, ktorá spätne pôsobila deštrukčne. Obdobná situácia bola na pravej strane portálu, ale v menšom rozsahu.

Potrebné odborné analýzy boli prevedené špecializovanými pracoviskami. Statické posúdenie vykonala fi. PRODIS - ing V. Kohút, petrografický rozbor realizovala fi. MILI - RNDr M. Lipovský a rozbor vzoriek bol zverený chemikovi reštaurovania Ing. J. Želinskej. Na základe výsledkov prieskumu a zámeru na obnovu pamiatky z r. 1991 bol vypracovaný Návrh na reštaurovanie. Jeho záverom sú nasledovné úkony:

- zameranie portálu
- odborná demontáž balkónovej časti až po drieky sĺpov zo zreteľom na skladbu kamena a systém kotvenia
- celkové povrchové čistenie všetkých častí architektúry portálu
- vyhotovenie kópií zničených hlavíc stĺpov a pilastrov z prírodného kameňa
- náhrada a rekonštrukcia pôvodného kotvenia a výroba a montáž doplňujúceho nového
- opätovná montáž všetkých demontovaných kusov
- plastická rekonštrukcia a výtvarná retuš,

Plénom Reštaurátorskej komisie v auguste 1995 bol tento dokument schválený s podmienkou vykonania subkomisie "in situ" z dôvodu posúdenia nutnosti demontáže časti portálu. Na základe rozhodnutia Reštaurátorskej komisie sa začali realizovať reštaurátorské práce a metodickým dozorom zo strany Pamiatkového ústavu bol poverený Ing. arch. I. Gojdič. Celkovo boli pôvodne práce rozdelené na tri etapy. Neskôr sa k nim pridala ďalšia, obsahujúca demontovanú plastickú výzdobu balkóna.

Prvá etapa reštaurátorských prác začala kompletným novým architektonickým zameraním, spojeným s vyhotovením výkresovej dokumentácie, lokálnymi skúškami čistenia a lokálnym spevňovaním organokremičitanmi OH. Existujúce staršie zameranie bolo vzhľadom na vysokú mieru nepresnosti pre reštaurovanie, spojené z demontážou a montážou, nepoužiteľné. Dňa 12. 10. 1995 sa konala Reštaurátorská subkomisia na mieste realizácie a jej záverom bola požiadavka opätovného preverenia statického stavu a doplňujúceho petrografického rozboru kameňa najviac poškodených miest. Táto požiadavka bola vyvolaná snahou zachovať čo najväčší rozsah autentickej kamennej hmoty. Tieto rozbory boli vykonané už spomenutými špecializovanými pracoviskami a potvrdili nutnost demontáže častí architektúry portálu, ako i správnosť reštaurátorského návrhu.

V druhej polovici novembra sa realizovala odborná demontáž všetkých nevyhnutných častí architektúry:

- platne balkónovej dosky
- ozdobná rímsa
- vlysy, kopírujúce zalomenie architrávu
- uskakujúci profilovaný architráv
- hlavice všetkých stĺpov a pilastrov i poškodené časti ich driekov.

Táto demontáž potvrdila skutočný stav kamennej hmoty a kotviaceho systému, ktorý bol v štádiu totálneho rozpadu. (Príkladom boli hlavice stĺpov a pilastrov ľavej strany portálu, rozpadnuté na desiatky častí.)

Autorský kolektív navrhol pre realizáciu kópií deštruovaných častí použit okrovejšiu vrstvu králického pieskovca. Jeho mechanicko-statické vlastnosti opäť posúdili odborníci (MILI a PRODIS) ako uspokojivé a vyhovujúce. Všetky realizované práce na tejto etape kladne zhod-

Po reštaurovaní "Fortuna" - odliatok

Po reštaurovaní "Grazia" - odliatok

notil Pamiatkový ústav písomným stanoviskom zo dňa 30. 11. 1995.

Obsahom nasledujúcej veľmi náročnej etapy boli tieto reštaurátorské úkony:

- očistenie celej architektúry portálu (demontovanej i nedemontovanej) od nekultúrnych farebných vrstiev tepelno-mechanickou i chemickou cestou
- odsoľovanie materiálu
- spevňovanie kamennej hmoty organokremičitanmi
- realizácia všetkých kópií hlavíc v schválenom prírodnom kameni

Navrhnutý spôsob kotvenia nových i autentických kamenných článkov k fasáde i vzájomne potvrdila pamiatková komisia za účasti statika dňa 26. 6. 1996. V priebehu júla sa realizovalo kotvenie a lepenie poškodených nedemontovaných častí portálu. Taktiež bol v spomenutom období navrhnutý spôsob konzervácie autentických tmelov (MILI, 30. 7. 1996). Začiatkom augusta toho istého roku prebrala komisia PÚ všetky reštaurátorské práce druhej etapy, vrátane 8 novovysekaných hlavíc. Ďalej komisia odporučila investorovi aj autorskému kolektívu doriešiť zmluvné vzťahy s fi. Ars Antiqua (ich ukončenie a prebratie častí balkónovej výzdoby). Dôvodom bolo zachovanie výtvarnej i technologickej kontinuity s novými reštaurátorskými prácami na pamiatke. Reštaurátorské práce III. etapy sa technologicky a časovo priamo prelínajú s reštaurátorskými úkonmi II. etapy.Dňa 20. 9. 1996 sa konala v priestoroch Šľachtického konviktu a v priestoroch fi. Ars Antiqua reštaurátorská subkomisia, ktorá opatovne kladne zhodnotila práce II. etapy a konštatovala pripravenosť pre začatie prác III. etapy. Ďalej komisia požiadala pôvodného dodávateľa prác na balkónovej časti portálu o vydanie dvoch alegorických plastík, uložených v ich priestoroch, novému reštaurátorskému kolektívu aj so sprievodnou dokumentáciou.

Vlastná montáž kópií hlavíc, prekladov a balkónovej dosky do architektúry portálu prebehla na začiatku októbra 1996 zvislou a vodorovnou dopravou. Montáž sa začala osadením pilastrových a stĺpových hlavíc. Následne sa osadili preklady, do ktorých sa zapustili kotviace tyče, siahajúce až do driekov stĺpov a pilastrov, ako aj kotviaci systém portálu a steny budovy. Ďalej boli osadené všetky ostatné časti prekladov nad stĺpami a pilastrami, ako i kusy tvoriace balkónovú dosku (montáž s použitím kovových spon). Všetky časti boli navzájom i ku stene pojené za pomoci vápenno-cementovej malty. Všetky kovové prvky boli opakovane ošetrené antikoróznym náterom.

Ďalším krokom bolo doplnenie, škárovanie a plastická rekonštrukcia všetkých častí architektúry portálu a erbu. Hmotovo objemnejšie tmely majú mosadznú konštrukciu.

Samostatnou časťou rekonštrukcie boli štyri stupne nástupného schodišťa. Prvé tri stupne boli vyrovnané, vyškárované a poškodenia boli odstránené blokovými blombami. Vrchný stupeň, vzhľadom na značné opotrebovanie, bol po konzultácii s pamiatkovým orgánom nahradený novým z umelého kameňa.

Záverečným úkonom bolo čiastočné farebné zjednotenie, najmä tmelených častí.

Plánovaná petrifikácia organokremičitanmi typu OH bola v dôsledku nevhodných poveternostných podmienok presunutá na začiatok prác IV. etapy v jarných masiacoch roku 1997.

IV. etapa prác sa týkala všetkých reštaurátorských prác, súvisiacich s výzdobou balkóna. Keďže nebola obsahom pôvodného návrhu na reštaurovanie, bol vypracovaný dodatok k Návrhu na reštaurovanie, schválený reštaurátorskou komisiou v decembri 1996. Jeho obsahom bolo riešenie reštaurovania dvoch alegorických figúr, dvoch ozdobných rokajových váz s podstavcami, ornamentálnej šambrány so suprafenestrou, prístenných podstavcov s vázami, ukončenými píniovou šiškou a balustrády.

Práce IV. etapy boli rozdelené do dvoch skupín. Práce na architektonicko -dekoratívnych prvkoch (ostenia a výzdoba vstupu na balkón,

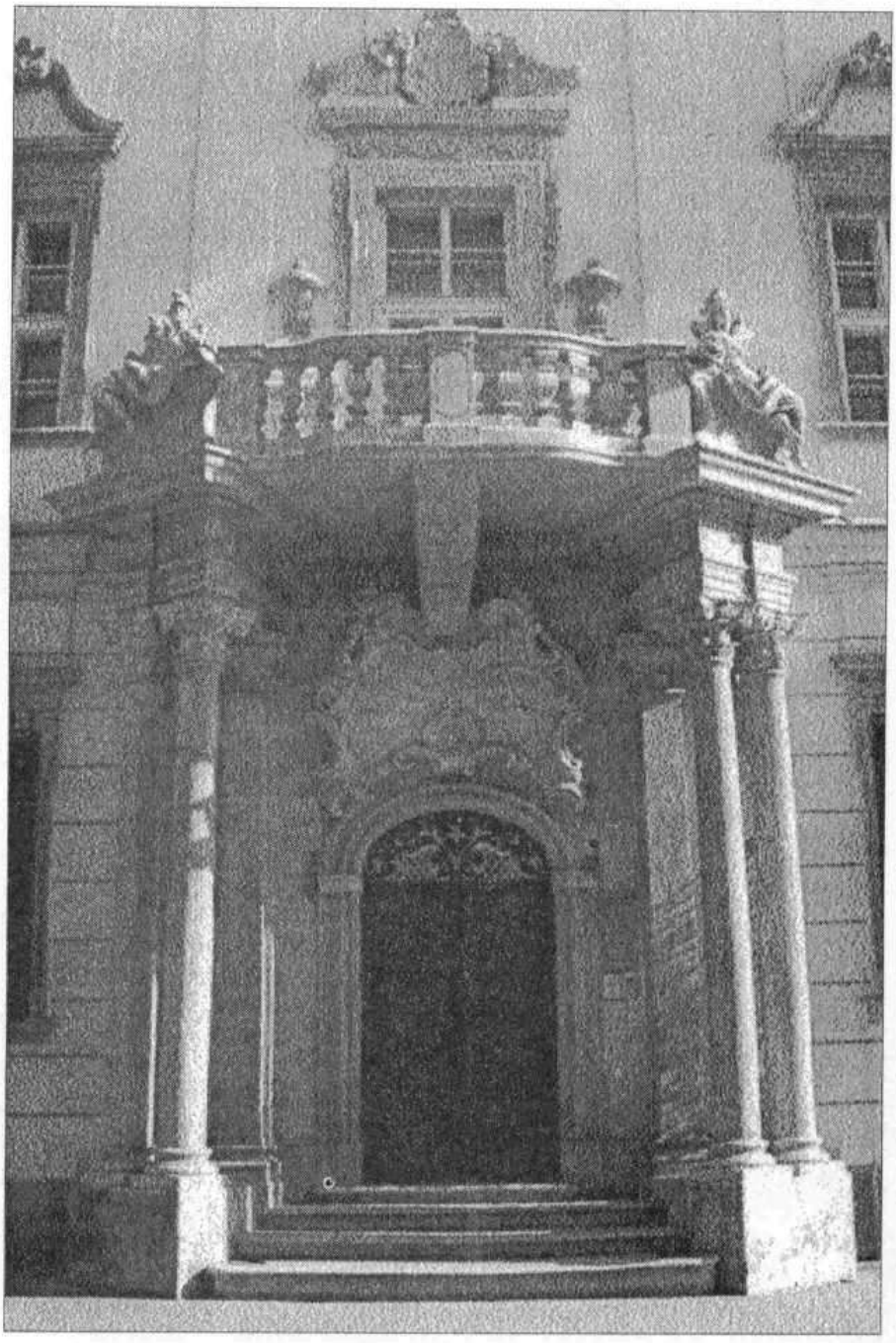

Portál po reštaurovaní

prístenné pilastre, zábradlie balustrády) a práce na sochárskej výzdobe balustrády (dekoratívne vázy a alegorické plastiky).

Architektonicko - dekoratívne prvky

Čistenie architektonicko - dekoratívnych prvkov ostenia a výzdoby vstupu na balkón začalo už počas predchádzajúcej etapy komplexného reštaurovania z technologických dôvodov a bolo prevedené mechanickým spôsobom. Podobne bolo čistené i zábradlie balustrády.

Prístenné pilastre s piniovými šiškami boli očistené od nekultúrnych vrstiev farebných úprav mechanicky za pomoci tepla a dočistené chemicky. Na zábradlí bola doplnená chýbajúca časť balustry doplnkom z prírodného kameňa.

Všetky časti architektonicko-dekoratívnych prvkov boli ďalej doplnené tmelovou zmesou na báze kamenných drtí, prírodných pigmentov, bieleho cementu a plastifikátora.

Následne prebehla montáž hore uvedených architektonických prvkov na balkónovú dosku a stenu za pomoci kotviacich prvkov.

Sochárska výzdoba balustrády

Výzdoba pozostávala z dvoch okruhov prác. Rekonštrukcia a vytvorenie faximílií ozdobných váz s podstavcami, a rekonštrukcia a vytvorenie faximílií dvoch alegorických postáv, tvoriacich nosnú časť výtvarnej výzdoby portálu.

Vázy s podstavcami boli modelačne rekonštruované v hline na základe fotografickej dokmentácie. Ďalej boli realizované lukoprénovo - sádrové formy a následne faximilné odliatky z umelého kameňa na báze synt. živice, kamenných drtí a pigmentov. Kamenné drte pochádzajú z historického lomu v Mannersdorfe v Rakúsku.

Sochárska rekonštrukcia alegorických postáv bola mimoriadne náročná z dôvodov absencie potrebného podkladového materiálu v slovenských archívnych fondoch. Touto problematikou sa bližšie zaoberá nálezová správa, ktorá je citovaná, vzhladom na jej závažnosť celá zo sprievodnej dokumentácie.

V priebehu prác sa ukázal ako veľký problém nemiznúce zavlhnutie portálu v spodnej časti, najmä na nosných sokloch pod stĺpami, na pätkách a spodkoch stĺpov i pilastrov. Na týchto miestach sa objavili aj výkvety vodorozpustných solí napriek opakovaným odsoľovacím zábalom. Podrobne sa touto problematikou zaoberá samostatný posudok odborníkov, vykonaný v dňoch 15. - 21. 5. 1997 Ing. Píchovou, Mgr. Stillhammerovou a Ing. Cebecauerovou

V priebehu získavania podkladov pre plastickú rekonštrukciu alegorických postáv sa objavilo najviac problémov a zároveň najviac nových poznatkov. Najdôležitejšie z nich sú nasledovné:

- Autorom alegorických postáv bol Ján Josef Rösler.
- Autor realizoval vo svojej dobe veľký počet sochárskych diel najmä v okruhu Bratislava, Viedeň, Győr, Trnava.
- Budova bola postavená pod osobným dohľadom panovníčky Márie Terézie a ona sama bola prítomná na otvorení.
- S najväčšou pravdepodobnosťou ide o alegorické zobrazenia "Fortuny" a "Grazie" (tal.).

Ťažisko výskumu v zahraničí prevzala na seba Doc. Dr. Mária Pötzl-Malíková, ktorá nám poskytla informácie o iných dielach autora, ich súčasnom umiestnení i potrebné informácie o analógiách. Ďalším zdrojom ikonológie boli barokové teoreticko - grafické práce Cesare Ripu.

I napriek množstvu získaných informácií sa nepodarolo s určitosťou, pre rekonštrukciu použiteľnou, zistiť obsah, tvar i presné umiestnenie chýbajúcich atribútov. Preto bolo rozhodnuté po konzultáciách s historikom umenia o neutrálnej polohe gest rúk, pôvodne držiacich atribúty. Celková suma informácií je v súkromnom archíve autorského kolekívu.

Rekonštrukcia končatín, hláv, častí drapérií a atribútov oboch alegórií prebehla s vysokou mierou zodpovednosti, za pomoci podkladových materiálov, získaných vhodných analógií a častých konzultácií s historikom umenia, a bola prevedená v hline. Výsledok bol posúdený a schválený reštaurátorskou komisiou dňa 11. 7. 1997.

Následne sa realizovali lukoprénovo - sádrové formy a ďalej aj faximilné odliatky z umelého kameňa, podobne ako pri ozdobných vázach.

Všetky odliatky (plastiky a vázy s podstavcami) boli výtvarne finalizované a petrifikované spevňovacím organokremičitanom a osadené na miesta pôvodných originálov. Kotviace prvky boli opäť v antikoróznej úprave.

Originály váz s podstavcami a alegorických plastík budú prezentované muzeálnym spôsobom v priestoroch Arcibiskupského paláca.

Ďalším krokom bola petrifikácia celej architektúry portálu, erbu a častí výzdoby balkónovej dosky spevňovacím organokremičitanom (Wacker OH).

Po nutnej technologickej prestávke bola opäť celá architektúra portálu, erb a časti výzdoby balkónovej dosky výtvarne scelená s dôrazom na prinavrátenie pôvodného estetického pôsobenia pamiatky. Vzhľadom na to, že v tom čase nepadlo rozhodnutie o konečnej slohovej a farebnej úprave fasády objektu i termíne jej realizácie, nebolo vykonané bezprostredné napojenie častí architektúry portálu na budúcu omietku fasády.

Posledným úkonom bola záverečná hydrofobizácia celého portálu organokremičitanom (Wacker H).

Z celého priebehu reštaurátorských prác bola vyhotovená grafická, fotografická a textová dokumentácia, odovzdaná investorovi ABÚ Trnava, Pamiatkovému ústavu v Bratislave a stala sa aj súčasťou archívu autorského kolektívu.

Všetky práce na portáli boli prebraté investorom a Reštaurátorskou komisiou koncom októbra 1997 a týmto sa uzavrelo aj celé reštaurovanie hlavného vstupného portálu do budovy bývalého Šľachtického konviktu na Hollého ul. 10 v Trnave. Nevyriešený zostal len problem zavlhania a silného zasolenia nosného podnožia portálu, ktoré sa ponechalo na riešenie realizátorovi rekonštrukcie fasád formou vysušovacieho kanála.

Autorský kolektív si dovoľuje vysloviť poďakovanie za pomoc a spoluprácu : Doc. Dr. Márii Pötzl-Malíkovej, Ing arch Ivanovi Gojdičovi, Dr. Vendelínovi Jankovičovi, Dr. Hadriánovi Radvániymu, PhDr. Blanke Puškárovej CSc., Ing. Vladimírovi Kohútovi, Dr. A. Dunajskej, Ing. Alojzovi Tekulovi, RNDr. Miroslavovi Lipovskému a Mgr. Brázdilovej.

Die Restaurierung des Eingangsportals des Adelskonvikts

Die Restaurierung des Haupteingangsportals in das Gebäude des ehemaligen Adelskonvikts in Trnava war sehr nutzbringend und ein Beitrag zur Rettung des Denkmals selbst, wie auch eine Bereicherung der Erfahrungen für alle Mitglieder der Restauratorenvereinigung R 65-69, die an der Restaurierung beteiligt waren. (Robert Illeš, Ondrej Lipták und Juraj Puškár).

Es ist uns gelungen, die Restaurierung dieses bedeutenden Nationalen Kulturdenkmals mit Hilfe aller damit in Zusammenhang stehenden Restaurierungstechnologien zu beherrschen und sie mit den Untersuchungen in Übereinstimmung zu bringen, die hauptsächlich für die Rekonstruktion des plastischen Schmucks eine sehr bedeutende Rolle spielten.

Die Synthetisierung der Ergebnisse der Untersuchung und Erforschung des Objekts zur Wahl der künstlerisch-restauratorischen Vorgangsweise war erfolgreich. Nicht zuletzt ist es gelungen, den slowakischen Archivfonds um neue Erkenntnisse in Zusammenhang mit dem Gebäude des heutigen Erzbistums in Trnava zu bereichern. In dieser Richtung wurden ausgesprochen bahnbrechende Arbeiten in Zusammenhang mit dem erwähnten Denkmal in den Archiven von Wien, Budapest, Bratislava, Györ und anderswo realisiert.

Die Ergebnisse der mehr als 2jährigen Bemühungen des Restauratorenkollektivs in Zusammenarbeit mit den Fachleuten aus verschiedenen kooperierenden Wissenschaftszweigen zeigt am besten das Arbeitsergebnis an dem neu belebten Denkmal.

V minulom roku bola na Pamiatkovom ústave ukončená úloha Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku. Aby bolo možné presne vymedziť pojem "gotický", musela úloha sledovat širší register liturgického náčinia, a to všetky predmety, ktoré vykazovali gotické alebo gotizijúce formy, t.j. prvky, vychádzajúce z gotickej architektúry, sochárstva a všeobecne používanej ornamentiky.

Gotický sloh vyrástol zo stredovekého mysticizmu, ktorý je pretlmočením hlbokej kresťanskej viery. Odľahčenie, štíhlosť a krehkosť, formy, vystrelujúce hore k nebesiam, dispozíciu katedrál, symbolizujúcu Nebeský Jeruzalem - tieto architektonické prostriedky, ktoré sú hmotným vyjadrením duchovného priblíženia sa Bohu, prevzalo aj gotické zlatníctvo a doviedlo ich k takej dokonalosti, aká ani v architektúre nebola realizovateľná; obohatilo ich o christocentrický ikonografický program, vyzdvihujúci Kristovo utrpenie ako základnú kresťanskú ideu. Takáto forma optimálne vyhovovala kresťanským mystickým obradom; preto zlatníckemu liturgickému náčiniu gotika vtlačila svoju pečať na celé stáročia.

Z tohto faktu vyplynuli v rámci liturgického zlatníctva na Slovensku dva osobitné javy. Po prvé je to celý rad mladších predmetov - renesančných, barokových - v ktorých sú zakomponované staršie gotické prvky - sošky, sústavy architektonických článkov, nodusy, základne. Tieto predmety väčšinou nepôsobia iba ako utilitárne zostavenie zachovaných starších a doplnených

Dlhá, kalich s anjelskými hlavičkami

novších častí, ale vzbudzujú dojem, že vznikli s úmyslom vytvoriť dôstojný rámec pôvodným gotickým prvkom. Vysvetlením je prežívajúca hlboká úcta ku gotickým liturgickým predmetom. Situáciu komplikuje to, že predmety boli dopĺňané niekedy prvkami vytvorenými podľa zásad vládnuceho slohu, inokedy autor zvolil gotizujúcu formu.

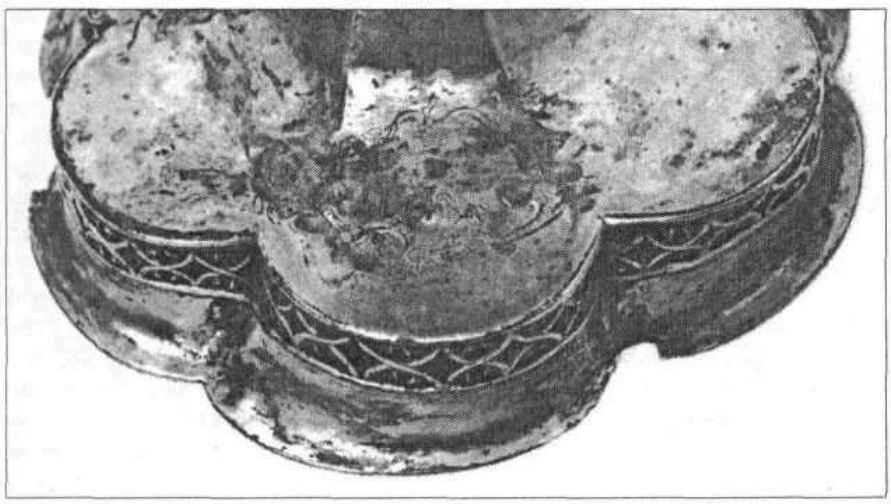

Dlhá, základňa kalicha s gotizujúcim ažúrovým pásom

Druhým javom je zložitá situácia pri nástupe renesancie. Duchovná sila gotiky, ale aj veľké množstvo reálne existujúcich gotických liturgických predmetov, nedovolili priamočiare uplatnenie nového slohu. V tvorbe liturgickcýh zlatníckych predmetov sa prejavuje viacero tendencií, vysvetlených rôznorodými požiadavkami, vplyvmi a predstavami doby, vychádzajúcimi z historickej situácie na Slovensku, ktorú je možné charakterizovať ako éru náboženských rozbrojov, tureckej hrozby a ekonomického úpadku. Výrazne sa presadil napríklad

Bohdanovce, kalich s Arma Christi

prúd, vyrastajúci z reformačného odporu vôči svetskej nádhere, ktorý predstavujú jednoduché valcové čaše s renesančnou ornamentikou. Na druhej strane je možné vysledovať líniu, ktorá dokladá zápas gotických princípov s nastupujúcim renesančným svetonázorom. Nové tendencie sa najskôr prejavujú aplikovaním renesančného dekoru na gotickú stavbu predmetov, samotná stavba sa mení iba pomaly, postupne. Toto jednoduché konštatovanie sa v praxi na jednotlivých predmetoch javí ako rad variácií, v ktorých sa miesi gotika a renesancia v najrôznejších pomeroch a podobách, a ktoré je možné výstižne charakterizovať ako "rozpačitú renesanciu"[1]. Predmetov vo forme skutočne čistej renesancie, na ktorých by tomuto slohu zodpovedala stavba, dekor a nový ikonografický program, nájdeme v porovnaní s gotikou alebo prechodným slohom nízky počet.

Ak si situáciu zhrnieme, zistíme, že na území Slovenska sa vyskytujú okrem čistých gotických predmetov aj predmety zostavené, t.j. predmety, na ktorých sú zachované gotické prvky doplnené novými časťami, a to alebo vo vládnucom slohu alebo gotizujúcou formou, a predmety v prechodnom slohu medzi gotikou a renesanciou.

Pod týmto zorným uhlom boli posudzované aj dva kalichy z trnavského regiónu, kalich z Dlhej a Bohdanoviec.

Kalich z Dlhej na prvý pohľad pôsobí ako predmet zostavený z dvoch častí, vzniknutých v rôznych slohových etapách. Základňa má gotickú formu, je šesťlaločná, vysadená na širokom ažúrovom páse, skladajúcom sa z radu dvojíc protistojných oslích chrbátov, ktorých prenikajúce sa línie vytvárajú kosodĺžniky a oblúky, vyplnené troj- a štvorlistými kružbami[2]. Driek však je prerušený nodusom, blížiacim sa nodusom renesančným: stlačená guľa má zdvojené rotulli, predstavované striedavo plochým aplikovaným kvetom a sklom, brúseným do tvaru koláčika. Volské oká, zdobiace hornú i spodnú časť nodusu, sú striedavo hladké a zdobené kvetom. Ide o tri typy kvetov - fialku, osemlistý kvet a kruhový kvet. Kupa je zasadená v plnom koši s renesančnou výzdobou: na podklade jemného puncovania sa striedajú anjelské hlavičky s čabrakovitým rúškom, uviazaným pod bradou a dvojice kvetov, podobných fialkám, na vzájomne prepletených stonkách v tvare C.

Predstavu o tom, že ide o gotickú základňu, doplnenú v renesancii nodusom a kupou s košom, nemusel narušiť ani nápis s označením donátorov a datovaním, vygravírovaný na averze troch lalokov základne (na prvom v kartuši: ILENA, na druhom vo venci: LUKAS: HERZOG, na treťom v kartuši: 1604); osudy liturgických predmetov totiž bývali pohnuté a vyskytujú sa aj darovacie nápisy výrazne mladšie ako predmet.

Prekvapujúci bol však nález zlatníckych značiek. Značenie zlatníckych prác je u nás známe od 16. storočia[3], pravidelnejšie sa však objavuje až v storočí 17. Tu však nachádzame na reverze lemu základne, ktorá pôsobí dojmom, že vznikla v 15. storočí, dve značky. Prvú z nich, neúplnú značku cechu, bolo - vzhľadom na to, že je na nej rozoznateľný polkruh a štyri spice kolesa - možné identifikovať ako polovičku značky trnavského zlatníckeho cechu, ktorá vychádzala z trnavského mestského erbu - kolesa členeného ôsmimi spicami[4]. Druhá značka má tvar vykrajovaného štítu s prepletenými písmenami C a S nad sebou. Podľa príslušnosti k trnavskému cechu a podľa časového zaradenia kalicha bolo možné zlatníka s touto značkou identifikovať ako Cypriana Salera[5].

Podobná situácia bola zistená aj pri ďalšom kalichu príbuznej stavby a výzdoby, pri kalichu z Bohdanoviec. Základňa predmetu je tvarovo identická so základňou kalicha z Dlhej, laloky sú vydvihnuté na rovnakom ažúrovom páse kružieb. Plocha jedného z lalokov nesie opäť darovací nápis s datovaním vo venci: IHS/ VALENTIN/ DVORANI/ 1601. Na dôvažok sa pod spodným krčkom drieku objavuje ďalší neskorogotický dekor: pás pretínavých prútov. Nodus je veľmi podobný nodusu kalicha z Dlhej , s dvojnásobnými rotulli - aplikovaným kvetom a koláčikom, striedavo s hladkými volskými okami a volský-

Bohdanovce, medailón so znázornením nástrojov Kristovho umučenia
Fotografie a kresby Peter Fratrič

mi okami s rovnakými kvetmi ako na kalichu z Dlhej.

Renesančný kôš má náročnejšiu výzdobu ako kôš predchádzajúceho kalicha. V troch zo štyroch oválnych polí sú na podklade jemného puncovania gravírované Arma Christi - nástroje Kristovho umučenia[6], posledné pole nesie stonku s trojicou kvetov, prezrádzajúcich rukopis rovnakého autora, ktorý vytvoril kalich z Dlhej. Podobne aj anjelské hlavičky, vysadené na páse s peniažkovým motívom , ktoré tvoria rozmedzie medzi jednotlivými poliami koša, sa výrazne podobajú na okrídlené hlavičky kalicha z Dlhej.

Nález zlatníckych značiek pre výraznú podobnosť obidvoch predmetov bol tentoraz predpokladateľný. Obidve značky, umiestnené opäť na reverze lemu základne, sú dokonale čitateľné: trnavské koleso s ôsmimi spicami ako cechová značka, aj značka majstrovská , prepletené CS vo vykrajovanom štíte.

O aké predmety tu vlastne ide? Na prvý pohľad sa núka predstava, že kalichy sú zostavené z častí vzniknutých v dvoch slohových etapách: z gotickej základne a renesančného nodusu a koša, tak, ako to je časté pri mnohých liturgických nádobách na území Slovenska. Avšak situácia, v ktorej by došlo súčasne k zániku kup dvoch kalichov s identickou základňou v obidvoch lokalitách tak málo - asi desať kilometrov - od seba vzdialených ako sú Bohdanovce a Dlhá a následne k ich doplneniu v krátkom časovom rozmedzí, sa nejaví ako pravdepodobná.

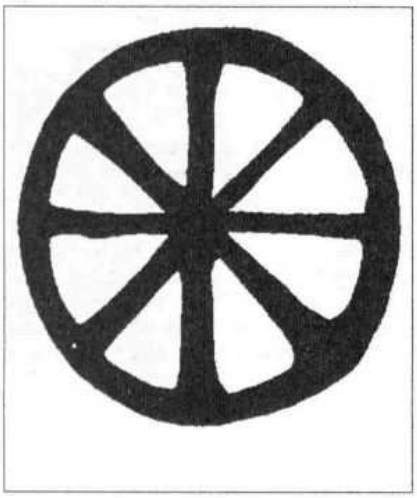

Značka trnavského zlatníckeho cechu

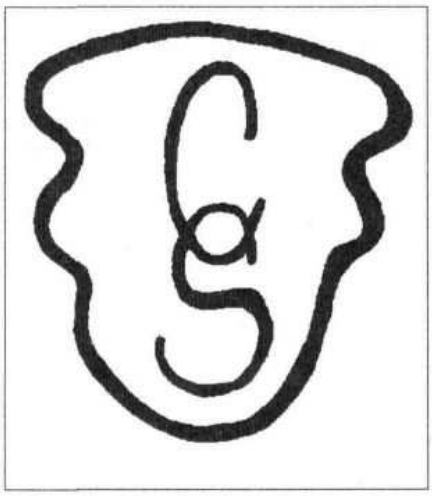

Majstrovská značka Cypriána Salera

O tom, že kalichy vznikli ako jeden celok a dielo jediného autora, nachádzame priamo na predmetoch dôkaz exaktnejší ako je predchádzajúca úvaha o pravdepodobnosti situácie. Predstavujú ho zlatnícke značky, a to majstrovská značka v súčinnosti so značkou trnavského zlatníckeho cechu.

Povolanie zlatníka bývalo vždy význačným a váženým už z toho dôvodu, že práca s drahými kovmi zaväzovala k statočnosti. Spoločenské postavenie zlatníckeho majstra v rámci mestskej komunity bolo významné, o čom svedčí aj častá účasť zlatníkov na správe mesta[7].

Prvým predpokladom pre adepta zlatníctva bol pôvod: musel pochádzať z rodiny s dobrým postavením a dobrou povesťou. Iba v takom prípade mohol byť prijatý za učňa k niektorému zlatníckemu majstrovi; učenie bolo nielen prísne, ale práve pri zlatníckom povolaní aj dlhé (napr. v košickom zlatníckom cechu až osem rokov[8]) . Po absolvovaní učňovských rokov musel zlatník nastúpiť až niekoľkoročnú vandrovku, na ktorej získával nové skúsenosti u cudzích majstrov a tak si rozširoval rozhľad a cibril remeselnú zručnosť. Konečne sa mohol usadiť ako tovariš v dielni niektorého majstra, kde absolvoval tzv. majstrovský rok, po ktorom mohol požiadať cechmajstra ako hlavu cechu o povolenie vytvoriť majstrovské kusy, v prípade zlatníkov zvyčajne dva, a to ukážku striebrotepectva a šperkárstva ako prezentáciu adeptovej zlatníckej všestrannosti. Dôkazy tovarišovho umu posudzovalo predstavenstvo cechu, a ak adept v skúške vyhovel, mohol sa stať majstrom, plnohodnotným členom cechového spoločenstva.

Práca zlatníka - člena cechu prebiehala pod neustálym dohľadom cechovej organizácie. Hotové predmety, ktoré autor opatril svojou majstrovskou značkou, boli predložené tzv. probermajstrovi, ktorý posúdil ich kvalitu a overil, či je dodržaná predpísaná miera rýdzosti materiálu . Až po tejto kontrole pripojil probermajster k majstrovskej značke zlaníka cechovú značku príslušného cechu[9]. Podľa týchto informácií by neprichádzalo do úvahy, aby zlatník opuncoval staršiu cudziu prácu svojou značkou, ktorá by bola ešte odobrená cecho-

vou značkou, vtlačenou probermajstrom. Základom dobrej povesti zlatníka, pracujúceho s drahým materiálom, bola totiž zodpovednosť a dobrá povesť bola zárukou profesionálnej prosperity majstra.

Je teda pravdepodobné, že kalichy z Dlhej a Bohdanoviec sú ako celky dielo jediného autora - Cypriána Salera. Čo však viedlo autora zvoliť tak nesúrodé riešenie - či to bola vlastná voľba, v ktorej učinil zadosť tak silnej gotickej tradícii ako aj novým renesančným prúdom, či išlo o vyhovenie predstavám objednávateľa, nie je doposiaľ jasné. Problematika zlatníckych liturgických predmetov, ktoré nie sú slohovo čisté, je - pričom česť výnimkám - obchádzaná nielen v našej, ale aj v svetovej literatúre, a ak sú vôbec zmienené, ide o okrajové posúdenie „na prvý pohľad[10]". Situácia je však väčšinou o to zložitejšia, že v archívnych prameňoch často neexistujú dostatočné záznamy o liturgickom náčiní, a tak pri hlbšom rozbore vyjde najavo, že predmet, pôsobiaci ako celistvý, je dielom niekoľkých autorov, alebo naopak, ako je to v prípade kalichov z Dlhej a Bohdanoviec, že dielo s nesúrodými slohovými znakmi pochádza z rúk jediného zlatníka.

Z dostupnej literatúry ani z terénu mi nie je zatiaľ známe žiadne ďalšie Salerovo dielo. Spomínané dva kalichy z trnavského regiónu boli iba pre svoje osobitné stvárnenie, pre použitie výsostne gotických formálnych znakov, zahrnuté do úlohy Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku. Je však nádej, že ak bude možnosť systematicky pokračovať v skúmání liturgických predmetov na území Slovenska, budú identifikované ďalšie Salerove diela, ktoré napomôžu objasniť umelecký vývoj a tvorivé zásady tohto autora a overia platnosť hypotézy o kalichoch z Dlhej a Bohdanoviec.

Poznámky:

[1] Poche, E.: Renesanční umělecké řemeslo v Čechách in: Dějiny českého výtvarného umění II/1, Praha 1984, str. 138.

[2] Takýto typ základne je charakteristický najmä pre vrcholnú gotiku; v období neskorej gotiky sa geometrický ažúrový pás mení na priebežný pás ažúrovej rozviliny s kvetmi. Následné goticko-renesančné stvárnenie tohto prvku je jednoduchšie: pás sa znižuje, je plný a nesie razenú výzdobu oblúčikov, roziet alebo polgulôk, prípade je bez dekoru.

[3] Toranová, E.: Zlaníctvo na Slovensku, Bratislava l982, str. 10

[4] Novák J.: Slovenské mestské a obecné erby, Martin 1972, str. 361, uvádza možnosť šesť- aj osemspicového kolesa ako trnavskej erbovej figúry Toranová, E.: Zlatníctvo na Slovensku Bratislava 1982 str. 259, potvrdzuje formu osemspicového kolesa ako cechovej značky v 17. storočí

[5] Toranová, E.: Zlatníctvo na Slovensku, Bratislava 1982, str. 246, uvedený v menovitom katalógu trnavských zlatníkov, doložený 1639

[6] 1. pole - ovenčený kríž, rebrík, píka, metla, korbáč; 2. pole - kríž, kalich, lano, klince, truhla; 3. pole: stĺp, kladivo, kohút

[7] Toranová, E.: Zlatníctvo na Slovensku, Bratislava 1982, str. 23 : "Spomínajú ich ako patricijov, zastávajú významné úrady v správe mesta, sú členmi mestskej rady, sudcami, vyslancami magistrátu..."

[8] Toranová, E.: Zlatníctvo na Slovensku, Bratislava 1982, str. 10

[9] Toranová, E.: Zlatníctvo na Slovensku, Bratislava 1982, str. 25: "Zlatník ...musel prácu opatriť svojou majstrovskou značkou, ktorou sa osobne zaručil za dodržanie predpísanej rýdzosti a za kvalitu svojej práce."

[10] Súpis Pamiatok na Slovensku, diel 1., Bratislava 1967, s.133:

Bohdanovce: Kalich z r. 1601 zo staršou gotickou šesťlaločnou nohou; s. 300, Dlhá : Kalich pozlátený z r. 1604. Kalich so starou gotickou pätkou z konca 15. stor.

Literatúra:

Boháč, V.: Liturgika 2, Prešov 1994

Cónová , I.: Ikonografia a ikonológia zlatníckych liturgických predmetov, teoretická štipendijná práca, Bratislava 2000

Fritz, M. J.: Goldschmiedekunst der Gotik in Mitteleuropa, Mníchov 1982

Kol.: Gothic and Renaissance, New York 1986

Kol.: Historia sztuki polskiej 2, Krakov 1962

Kol.: Umění renesance a baroku, Praha 1970

Kmetty, B.: A magyar ötvösök helysete a 16 században, Budapešť 1912

Mrazek, W.: Das Kunsthandwerk in: Gotik in Ostereich, Viedeň 1964

Novák, J.: Slovenské mestské a obecné erby, Martin 1972

Poche, E.: Umělecké řemeslo gotické doby in: Dějiny českého výtvarného umění 1/2, Praha 1984

Poche, E.: Pozdněgotické umělecké řemeslo in: Dějiny českého výtvarného umění 2/1, Praha 1984

Špiesz, A.: Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku, Martin 1983

Toranová, E.: Výrobky domácich zlatníkov a pamiatky zlatníckych cechov v zbierkach múzeí na Slovenku, Bratislava 1968

Toranová, E.: Zlatníctvo na Slovensku, Bratislava 1982

Kelche des Trnavaer Goldschmieds Cyprian Salers

Bei der Aufgabe, die gotische liturgische Goldschmiedegegenstände auf dem Gebiet der Slowakei verfolgt wurde festgestellt, dass es außer den rein gotischen Gegenständen auch aus unterschiedlichen Teilen zusammengestellte Gegenstände gibt, also z. B. Gegenstände, an denen gotische Teile erhalten sind und durch neue Teile ergänzt werden. Unter diesem Betrachtungswinkel sind wurden auch zwei Kelche aus der Region Trnava, aus Dlhá und Bohdanovice, begutachtet worden. Beide Denkmäler erwecken den Eindruck von Gegenständen, die von Teilen aus älterer und jüngerer Zeit zusammengestellt wurden. Sie haben die gotische Grundform und sind sechslappig, aufgesetzt auf ein durchbrochenes Band von Sattelbogen, die mit Drei- und Vierblättern ausgefüllt sind. Die Nodi nähern sich allerdings bereits der in der Renaissance üblichen Gestaltung und haben die Form einer gedrückten Kugel mit zwei Rotuli (plastische Blume und geschliffenes Glas); die Körbe tragen eindeutig Renaissance-Dekor: außer den veilchenähnlichen Blumen und Engelsköpfchen auf dem Kelch aus Bohdanovice finden wir noch Geräte aus der Geißelung Christi (Kreuz, Geißel, Rutenbesen u. ä.)

Überraschend war der Fund von Goldschmiedszeichen an den "gotischen" Grundteilen beider Gegenstände - des Zeichens der Trnavaer Zunft und das Meisterzeichen CS. Letzteres das ist das Zeichen des Trnavaer Goldschmieds Cyprian Saler. Ob der verantwortungsbewussten Stellung des Goldschmieds und der Kontrolle seiner Tätigkeit durch die Zunft gibt es keine Voraussetzungen dafür, dass der Autor sein eigenes Meisterzeichen auf einer fremden Arbeit anbringen würde. Man kann also schließen, dass die Kelche insgesamt als Werk eines Meisters entstanden sind und zwar in den Jahren, die auf den Schenkungsinschriften direkt auf den Flächen der Grundfläche angegeben ist (1601 und 1604). Die Kelche aus Dlha und Bohdanovce sind also eines der Dokumente für den lange Zeit überdauernden gotischen Stil an liturgischen Gegenständen.

Kamenné krstiteľnice patria k skromným dokladom kamenárstva románskeho obdobia. Zachovali sa najmä v prostredí vidieckych kostolov. Krstiteľnice boli dôležitým liturgickým predmetom interiéru stredovekého farského kostola, kde - v mieste krstu - poskytovali kamenárstvu jednu zo základných možností uplatnenia.

Krstiteľnica, Nová Dedinka

Stredoveké krstiteľnice začali pútať pozornosť dejepisu umenia už v druhej polovici 19. storočia, ale už v prvých topografických alebo antikvársky zameraných článkoch F. Rómera[1], V. Myskovszkého[2] a A. Ipolyiho[3] prevážil záujem o bronzové gotické krstiteľnice, prípadne o starožitnícke záznamy signatúr a nápisov na plášťoch nádob. Materiálovo doležitý je súbor záznamov a kresbových dokumentov, ktoré v závere 19.storočia vytvoril Jozef Könyöki pre vtedajšie uhorské pamiatkové orgány, kde zaznamenal aj viaceré krstiteľnice zo Slovenska.[4] Nasledujúce prehľadové spracovania umenia románskeho obdobia zo strany maliarskeho i slovenského dejepisu umenia sa však venovali krstiteľniciam iba okrajovo. Takto T. Gerevichovi v r.1938 stáli krstiteľnice iba za jedinú poznámku,[5] kým V. Wagner, autor prvých slovenských prehľadov tohto obdobia tento druh ani nezaznamenal.[6] Aj neskoršie štúdie o románskom umení - či už Vaculíkova[7] alebo Puškárovej[8] - si ich všímali iba sporadicky. Mnohé z jednoduchých románskych kamenných krstiteľníc predsa len evidovali zväzky Súpisu pamiatok, ale ani táto inventarizácia nezaznamenala všetky doklady. Po druhej svetovej vojne boli aj pri archeologických výskumoch zaniknutých stredovekých kostolov zistené ďalšie pamiatky tohto druhu.

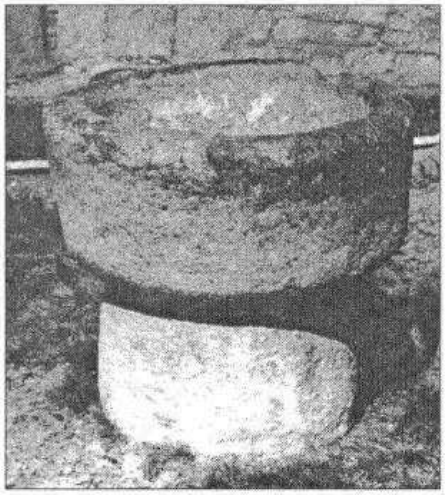

Krstiteľnica, Boldog

Malý záujem o najstaršie kamenné krstieľnice nie je len slovenským špecifikom, charakterizuje stav výskumu aj vo väčšine okolitých krajín.[9]

V súčasnosti po publikovaní základného pamiatkového fondu Slovenska a viacerých revíziách a doplnkoch úradného zoznamu hnuteľných pamiatok je už evidovaný istý počet predmetov tohto druhu, ktorý bez pochýb nie je konečný. Ešte stále sa ich rad rozširuje, najmä o objavy torzovitých a poškodených kusov. Mnohokrát ide o predmety, ktoré sa už dávnejšie prestali používať na pôvodný účel - boli nahradené novšími, honosnejšími. Dnes často zvyknú slúžiť ako kvetináče a "zdobia" pozemky okolo dedinských kostolov alebo pred farou - čo je ešte lepší prípad. Skôr sú jednoducho odstránené ako nepotrebný predmet: takéto nevyužitie je potom krokom k ich strate a zániku.

Iba pri komplexnejších pamiatkových obnovách kostolov sa zvykne upriamiť pozornosť aj na tento typ nálezu. Hľadá sa ich opätovné využitie: ak sa im nemôže vrátiť pôvodná funkcia, tak sa zvyknú aspoň vystaviť v interiéri kostola. Len málokedy sa podarí umiestniť krstiteľnicu v muzeálnej expozícii (v regionálnom múzeu, kam by územne patrili) - ako sa stalo s krstiteľnicou z Novej Dedinky, ktorá je dnes v Západoslovenskom múzeu v Trnave.

Kamenné krstiteľnice väčšinou pre prostú funkčnú formu naďalej zostávajú mimo pozornosti dejín umenia a ich prehľadové vstupné spracovanie nateraz chýba. Cieľom tohto príspevku je práve upozorniť na niektoré problémy - možnosti a úskalia - ktoré prináša ich skúmanie. Jeho východiskom sú príklady krstiteľníc zo širšieho územia západného Slovenska - už známe, ale aj doteraz nepublikované, ktoré predstavujú síce dosť heterogénny materiál, ale predsa len umožňujúci náčrt vstupu do tohto okruhu problematiky, kde často absentuje štatút "umeleckosti" a kritérium pamiatky sa definuje komplikovane.

Hneď úvodom sa dá povedať, že aj dnes hlavnou úlohou a základným umeleckohistorickým prístupom zostáva systematická základná evidencia pamiatok.[10] Napriek tomu, že topografický výskum nie je ukončený, aj doteraz známe príklady umožňujú vysloviť niektoré predbežné sumarizácie, dotýkajúce sa typológie, ikonografie i výzdoby krstiteľníc a umožňujú naznačiť aj isté väzby tohto druhu k iným prejavom kamenárstva v románskom období, prípadne aj sledovanie dielenských spojitostí.[11] V neposlednom rade príspevok chce vzbudiť záujem o pamiatkovú ochranu tohto "ohrozeného druhu".

Krstiteľnica, Robovce

Krstiteľnica, Kostolné Kračany

Krstiteľnica, Vrakúň

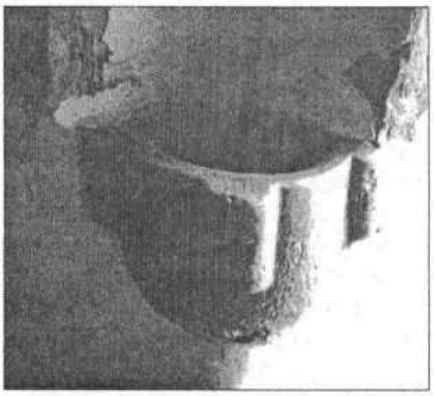

Sväteníčka, Štvrtok na Ostrove

1

Podľa tvarovej stránky (bez ohľadu na prípadnú výzdobu) možno rozdeliť románske krstiteľnice do niekoľkých základných typov.

Najjednoduchší typ má len polguľovú hladkú nádrž bez podnože. Dokladá ho napríklad krstiteľnica z Bernolákova.[12] Neskoršou obmenou tohto typu je polygonálna nádrž. Ďalším typom nádrže bez podnože je valcová forma, ktorej steny sa mohli aj kónicky zužovať. Je možné, že mnohé dnes samostatné nádrže boli podložené aj ďalším článkom (napríklad kamenným stupňom), ale u niektorých rozmerovo výrazných, sa zrejme tvarovaná podnož neuplatnila. Všetky krstiteľnice bez podnože možno zhrnúť do širšej skupiny misových typov.[13]

Zhodné tvary nádrží (polguľové, valcové, kónické, polygonálne) sa vyskytujú aj v spojení s jednoduchými kubickými podnožami. Podnože sú buď oddeliteľné, ale objavujú sa doklady vytesania krstiteľnice i podnože z jedného kusa kameňa.

Strohé elementárne tvary charakterizujú krstiteľnicu kostola v Boldogu, ktorá patrí medzi typy s oddeliteľnou podnožou.[14] Široká kamenná valcová nádrž a valcová noha tvoria jej tvarovú skladbu, na poškodenom povrchu nie sú evidentné žiadne stopy výzdoby. Je to jednoduchý funkčný predmet, spĺňajúci v prvom rade základné kultové nároky. Typ misovitej krstiteľnice s podnožou vysekanou z jediného kusa kameňa reprezentuje nepublikovaná krstiteľnica z Novej Dedinky: má hranolovú nohu, plynule prechádzajúcu do širokej oblej misy.[15] Na ďalšej nezverejnenej krstiteľnici tohto druhu, pochádzajúcej z Rohoviec jednoduchú skladbu foriem dopĺňa ešte masívny prstenec na podnoži. Jej valcová misa v mieste prechodu do nohy je šikmo skosená.

Bohatšiu a členitejšiu siluetu majú krstiteľnice kalichového tvaru. Niektoré z nich priamo pripomínajú proporčnú skladbu kalichov s nodusom a prstencami v podnoži, avšak väčšina krstiteľníc kalichového typu má tvarovú zostavu transponovanú do svojbytných kamenárskych foriem.

Naznačená základná typológia krstiteľníc je nesporne iba pomocná, je len pokusom nájsť isté triediace hľadisko pre tento nekomplikovaný materiál. Veľmi často už vstupnú evidenciu predmetov tohto druhu sťažuje rustikalizovanie, ktoré sa prejavuje v zhrubnutí foriem a znejasnení tvarovej skladby. Iným problémom pri typologickej klasifikácii je torzovitý stav zachovania predmetov. Niektorým kalichovým kusom alebo krstiteľniciam s oddeliteľnou podnožou zvykne chýbať noha a takáto torzovitá elementárna forma môže vzbudzovať dojem archaickosti a navodzovať predstavu veľmi skorého vzniku predmetu. Rovnaké skreslenia môžu vyvolať aj neskoršie doplnené (alebo zmenené) podnože. Príkladov so zaniknutou nohou možno uviesť viac: krstiteľnica z Vrakúňa, dnes jednoduchá, misovitého typu, ešte na Könyökiho kresbe z 19. storočia mala nízku valcovú podnož s prstencami, ktorá sa už nezachovala.[16] Aj ku krstiteľnici z Holíc podľa Könyökiho kresby patrila podnož s diamantovaním,[17] teda zachovaná misovitá nádrž sa dá považovať za torzo.

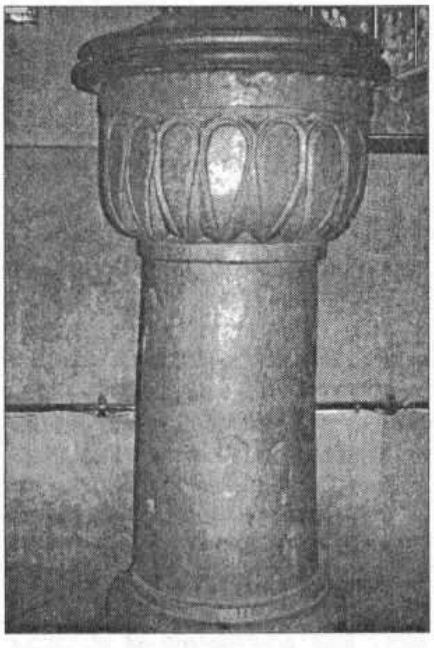

Krstiteľnica, Hronský Beňadik

2

Medzi našimi krstiteľnicami typologicky osamelá je krstiteľnica z Boldogu. Jej tvar vychádza z architektonického tvaroslovia: stredový reliéf stojaceho Krista lemujú po stranách stĺpiky. Pravá poškodená a neopracovaná strana bola pôvodne zapustená do múru. Guľovité hlavice na stĺpikoch vytvárajú spoločný mušľovitý tvar nádržky. Podľa stĺpikovej konštrukcie by ju bolo možné zaradiť medzi typy architektonických krstiteľníc, rozšírených v západnej Európe, ktoré ale v strednej Európe takmer absentujú. Kombinovali jednu alebo viac stĺpových podpôr (často so stredovým pilierom), ktoré niesli výraznú nádrž, kde sa sústreďovala aj prípadná výzdoba. Výstavbou tieto druhy niekedy pripomínajú menzu na stĺpikoch. Architektonická štruktúra príkladu z Boldogu je však nejasná, je skôr rustikálnym sochárskym zoskupením.

Spojenie figúry a stĺpov na krstiteľnici v Boldogu patrí snáď k druhotným ohlasom princípov pochádzajúcich z figurálnych portálov.[18] Poukazuje na to, že výnimočne do výzdoby krstiteľníc, tohto osobitného kamenosochárskeho druhu so znakmi drobnej (úžitkovej) plastiky, sa dostávali aj aktuálne detaily, ktoré mali pôvod v monumentálnom sochárstve. Autormi krstiteľníc bývali nesporne domáci kamenári,

Krstiteľnica, Kostolany pod Tribečom

Krstiteľnica (?) Boldog

pohybujúci sa v okruhoch románskych dielní, odkiaľ čerpali prvky rôznorodého registra a príležitostne ich používali v jednotlivých objednávkach. V stretaní sa motívov rozdielneho pôvodu je možné vidieť práve jedno zo špecifík výzdoby kamenných krstiteľníc. Nezvyčajná forma a silné poškodenia najmä na hornej časti krstiteľnice z Boldogu viedli niektorých autorov, ktorí sa jej doteraz venovali, k názoru, že primárne mohla mať iný účel.[19]

Pri určení pôvodnej funkcie tohto predmetu skutočne môže vzniknúť istá pochybnosť: z kostola je známa aj iná románska krstiteľnica (už v tomto texte spomenutá v súvise s typológiou). Vysvetlenie tohto stavu - "zdvojenia" - nie je jednoznačné. Kostol v Boldogu už v rámci románskeho obdobia prešiel dosť výraznou prestavbou, pri ktorej mohli staršiu jednoduchšiu krstiteľnicu nahradiť novou "zdobnejšou". Podľa neopracovanej (pravej) strany na druhej "krstiteľnici" možno predpokladať, že bola zamurovaná do obvodových múrov stavby na mieste, ktoré však nepoznáme. Mohlo to byť niekde v blízkosti nového (druhého) románskeho vstupu (kde sa aj zistila) a v tejto situácii (súvislosti) mohla mať funkciu svätеničky. Takéto vysvetlenie potom predpokladá, že staršia krstiteľnica si aj naďalej zachovala svoju pôvodnú funkciu.[20]

Svätеničky vo funkcii nádoby na svätenú vodu (ktorou sa očistil veriaci pri vstupe do chrámu) sa často neodlišovali od foriem a výzdoby krstiteľníc. Viaceré kamenné nádoby, považované dnes za krstiteľnice pôvodne mohli slúžiť ako svätеničky, najmä v sakrálnych stavbách, kde sa nepredpokladá praktizovanie krstu. Takýto účel môžeme hľadať napríklad u nádoby z kláštorného kostola benediktínov v Hronskom Beňadiku, alebo u jednoduchej kalichovej formy zo špitálskeho kostola sv. Heleny v Trnave i ďalších, ktoré typologicky majú znaky krstiteľnice.[21]

Svätеničky z dôvodu osadenia do muriva v blízkosti vstupu do interiéru chrámu dostávali aj jednoduchšiu výstavbu ako krstiteľnice. Pri absencii podnože pozostávali iba z nádrže (misy) na svätenú vodu. Iba výnimočne máme zachované obe nádoby - krstiteľnicu i svätеničku - z rovnakého (románskeho) obdobia - ako je známe z Kostolian pod Tribečom; pôvodné románske svätеničky ako pendanty ku krstiteľniciam zvyčajne chýbajú.

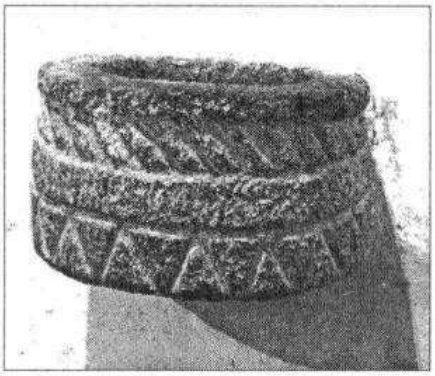

Svätеnička, Kostolany pod Tríbečom

Krstiteľnica, Holice

Opačný je prípad zo Štvrtka na Ostrove, kde v neskororománskom kostole sa zachovala iba autentická svätеnička. Jej misovitá nádrž s úsekmi štyroch valcových prípor po obvode plášťa potvrdzuje východisko v typológii krstiteľníc. Zo slovenského pamiatkového materiálu jej formálnou analógiou je krstiteľnica zo Žibritova (dnes v Banskom múzeu v Banskej Štiavnici).

3

Predpokladá sa, že vznik krstiteľníc je v priamom vzťahu k vysväteniu stavby farských kostolov. Preto aj ich datovanie i ďalšie umeleckohistorické vyhodnotenie by nemalo spôsobovať väčšie problémy. Ibaže ku vzniku prevažnej väčšiny dedinských farských kostolov sa nezachovali presnejšie historické údaje, a tak strácame možnosť chronologizácie pamiatok. Istejšiu prácu s najstaršími kamennými krstiteľnicami komplikujú ich zvyčajne jednoduché sumárne tvary, ktoré nepodliehali veľkým zmenám a v provinčnom prostredí veľmi dlho tradovali a zostávali bez ozvien meniacich sa štýlových prúdení. V prípade nezdobených krstiteľníc, vychádzajúcich len z obmien skladby hladkých geometrických telies s meniacimi sa proporciami, je pri súčasnom stave ich výskumu problematické hľadať akúsi pomyselnú vývinovú líniu. Nateraz sa nejavia zásadnejšie rozdiely medzi tvarmi, ktoré by na základe vzťahu k architektúre kostolov a ich datovaniu patrili do 12. storočia a formami vyskytujúcimi sa ešte aj v druhej polovici 13. storočia a neskôr. Týka sa to najmä valcovitých a polguľových tvarov nádrží. Nielen u nás, ale aj v iných oblastiach strednej Európy, patria valcové a polguľové formy medzi "východiskové" i "koncové" v rozpätí románskeho obdobia.[22] Zdá sa, že vývinovo nie sú rozhodujúce ani proporcie nádob (výška okraja nádrže v pomere k priemeru, alebo k jej hĺbke).

Kamenné krstiteľnice jednoduchých tvarov sú dosť rovnomerne zastúpené vo všetkých regiónoch Slovenska. Súvisia s hlavnými vlnami postupnej výstavby dedinských farských kostolov. Podobne ako dispozičné typy kostolov, len málo vybočujú zo všeobecných schém: aj nezdobené krstiteľnice zohľadňujú predovšetkým funkčné hľadisko, menej sú miestom uplatnenia výtvarných nárokov. Dokonca sa dá predpokladať priamy vzťah medzi murármi a kamenármi, čo kostol stavali a autormi krstiteľníc: často mohlo ísť aj o zhodného remeselníka, ktorý využíval len elementárnu hladinu štýlových prejavov, identifikovateľnú tak v dispozícii i v zariadení stavby. Z tohto hľadiska sa javia často len minimálne odchýlky aj medzi architektúrami i krstiteľni-

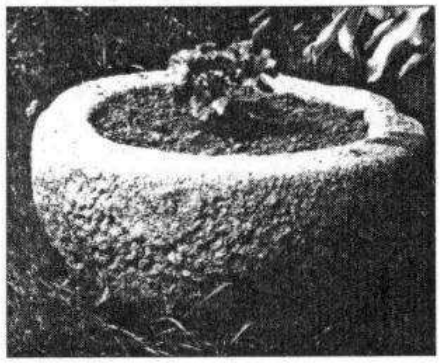

Krstiteľnica, Bernolákovo

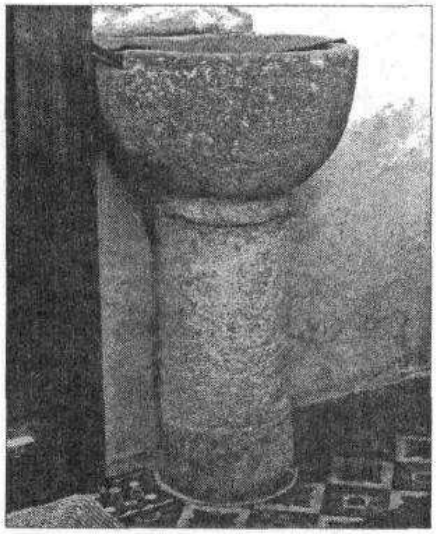

Svätenička, Trnava, kostol sv. Heleny

cami od seba vzdialených regiónov.

Isté oživenie a prečlenenie siluety krstiteľníc prinieslo až neskororománske obdobie, kedy sa pod vplyvom architektonických foriem začali uplatňovať aj "gotizujúce" polygonálne tvary, povedľa ktorých sa nevytratili ani valcové, alebo z valcových útvarov pozostávajúce zostavy. Vtedy na tvarovú skladbu krstiteľníc vplývali aj iné liturgické nádoby. Z kovových liturgických nádob sa do výzdoby krstiteľníc dostala aj mušľová forma dekoru nádrže, často transponovaná do vlysovej ornamentálnej podoby. Príkladom tohto druhu je krstiteľnica z Hronského Beňadika, ktorej nádrž pokrýva pás plošných lupeňov.

Medzi všeobecné štýlové kvality a znaky, aplikované vo výzdobe krstiteľníc, patrí aj architektonická ornamentika. Románske výzdobné motívy zastupujú najmä úseky oblúčkového vlysu, zvyčajne na okrajoch obvodu nádrže, ako poznáme z Kostolných Kračian. K tejto nepublikovanej krstiteľnici nemáme zachovaný pôvodný farský kostol, iba klasicistickú architektúru zo začiatku 19.storočia, ale krstiteľnica naznačuje existenciu stavby v 13.storočí.

V Holiciach k neskorománskej architektúre kostola sa viaže misovitá krstiteľnica s mušľovým motívom na plášti, ktorý možno považovať za variantu architektonického motívu - oblúčkového vlysu. Obe uvedené krstiteľnice (Kostolné Kračany, Holice) sú dokladom činnosti neskororománskych dielní či kamenárov, pôsobiach na západnom Slovensku, ktoré vytvárali a dodávali do prevažne tehlových kostolov niektoré výtvarné súčasti. Okrem krstiteľníc to boli aj portálové tympanóny, v ktorých nachádzame príbuzné motívy i príbuzný formový prístup k detailom (napríklad tympanón z Rohoviec a tympanón druhého - neskororománskeho - portálu v Boldogu).

Škála výzdobných prvkov na krstiteľniciach súvisí s konvenciami štýlovej optiky i schopnosťami kamenárov. Počet zdobených krstiteľníc v pomere k hladkým kamenárskym krstiteľniciam nie je veľký.

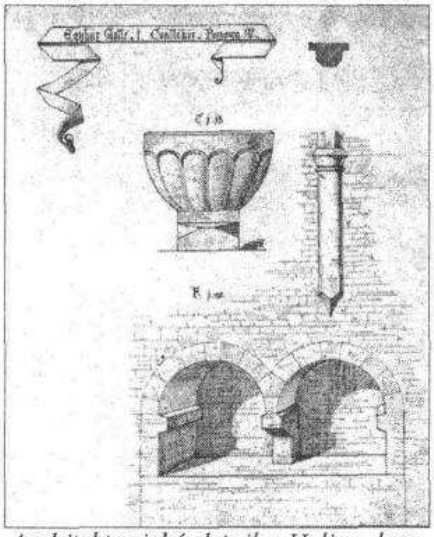

Architektonické detaily, Holice, kresba J. Könyöki, okolo 1878

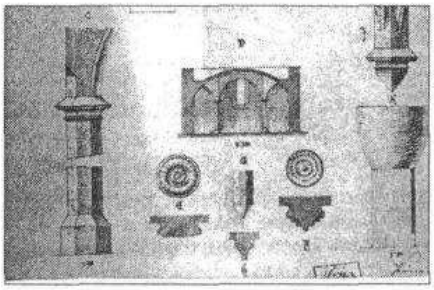

Architektonické detaily, Most pri Bratislave, kresba J. Könyöki, okolo 1878

4

Ešte menší než zdobených je počet krstiteľníc s vyjadrenou, či aspoň naznačenou ikonografiou.

Súbor kamenárskych nádob z Kostolian pod Tribečom - krstiteľnica a svätenička - má dekor, ktorý je skromným kompromisom medzi zdobením a významovo identifikovateľnou ornamentikou. Valcový plášť krstiteľnice obopínajú dva reliéfne prstence, ktoré pripomínajú obruč na drevených nádobách. Svätenička má v hornej časti vysekaný povrazcový motív, na spodnom okraji je ostrá vlnovka. Vlnovka patrí k zvyčajnej ornamentike krstiteľníc, kde jednoznačne symbolizuje vodu.[23]

Povrazec a ďalšie slučkové motívy sa vyskytujú pomerne často na krstiteľniciach v symbolických významoch, na ktorých odkazujú k magickým prvkom a sú chápané ako ochrana pred nečistými démonickými silami. Samotný krst, a tiež očistenie svätenou vodou pri vstupe do kostola, mohli mať zaklínací účinok. Aj kostolianska svätenička svojou veľmi jednoduchou výzdobou naznačuje, že v románskom období ešte pretrvávali magické predstavy, ktoré mohli byť často výraznejšie a dôležitejšie pre umenie ako teológia.[24] Kamenárske súčasti zariadenia kostola v Kostoľanoch pod Tribečom vznikli v rozpätí druhej štvrtiny 13. storočia, niekedy pred r. 1253. Dávajú sa do súvisu so zmenou vlastníka a funkcie stavby.[25]

Apotropaické motívy, prítomné na liturgických nádobách z Kostolian (známe aj iných regiónov Slovenska) patria k najelementárnejším významovo identifikovateľným prvkom. Sú vlastne silným zjednodušením zložitejších výzdobných programov. Rovnaká tendencia elementarizácie je charakteristická aj pre ďalšie výzdobné motívy a formy, ktoré stretávame na krstiteľniciach.[26] Platí to aj pre témarický okruh Vykúpenia a Zmŕtvychvstania, ktorý býva často naznačený iba symbolom kríža, naviac aj jeho výskyt je dosť sporadický.[27]

Figurálne prvky sú na našich krstiteľniciach výnimočné: využívajú skôr fragmenty motívov (masky), zobrazenie významovo rozpoznateľnej figúry je ojedinelé, nagatívne postupy chýbajú úplne. S predstavením celej figúry sa stretávame iba na stĺpikovej krstiteľnici z Boldogu, kde je vyobrazený stojaci Kristus so žehnajúcim gestom.[28]

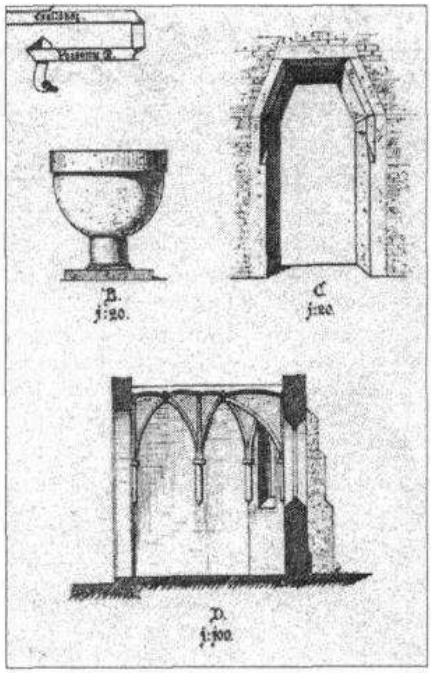

Architektonické detaily, Vrakúň, kresba J. Könyöki, okolo 1878

Krstiteľnica z Boldogu sa v doterajšej literatúre zaraďuje prevažne do 12. storočia,[29] nie je však na to preukaznejší dôvod, skôr by sa mala považovať za súčasť súboru kamenárskych diel z neskororománskej dostavby kostola aj napriek tomu, že ide o výrazovo a výtvarne nie celkom jednotnú skupinu. Figurálny reliéf z krstiteľnice (alebo svätеničky) v Boldogu naznačuje okrem ikonografickej zhody i istú príbuznosť formovej schémy s ďalšími dielami, čo môže byť dané aj dobovou záväznosťou obrazového typu. Celkovo sa však ukazuje, že jednotlivé ikonografické prvky na krstiteľniciach sú osamelé, veľmi jednoduché, nevytvárajú zložitejšie väzby. Narábajú iba so všeobecnými a všeobecne rozšírenými symbolmi, podobne ako je to napríklad aj u portálových tympanónov i ostatných kamenárskych detailov. Kým však u portálových zoskupení istou oporou umeleckohistorického rozboru môže byť aj architektonická forma, v prípade krstiteľníc spracovanie komplikujú často indiferentné tvary i málo artikulované štýlové znaky výzdoby. Ani ikonografické prvky neumožňujú presnejšie sledovanie ich pohybu, ani otvorenejšie previazanie s niektorou z vyhranenejších oblastí románskeho umenia. Podobne často bezvýsledné (až na výnimky, ako je Boldog) môže byť aj pátranie po východisku, či vzdialenej analógii výtvarného riešenia.

Poznámky:

[1] Rómer, F., A középkori keresztelö medenczék. Archaelogiai Közlemények III, 1863, s. 129-138.

[2] Myskovszky, V., Adalékok a régi magyar keresztelö medenczék ismeretéhez. Archaelogiai Közlemények IX, 1874 (2), s. 90-103.

[3] Ipolyi, A., Régi magyar keresztkutak és Magyarország czímerének monumentális használata. Archaelogiai Közlemények II, 1861, s. 179-186. Zvlášť cenné sú Ipolyiho údaje o krste3niciach, obsiahnuté v topografii Žitného ostrova (Ipolyi, A., Csallóköz müemlékei. Archaelogiai Közlemények I, s. 1-173 [reprint Bratislava 1994]).

[4] Könyökiho záznamy a kresby publikovala nedávno J. Pogány. Porov.: Pogány, V., Az örökség hagyományozása. Könyöki József müemlékfelmérései 1869 - 1890, Budapest 2000.

[5] Gerevich, T., Magyarország románkori emlékei. Budapest 1938, s. 264, pozn. 236.

[6] Porov.: Wagner, V., Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava 1930; Wagner, V., Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava 1948.

[7] Vaculík, K., Románske umenie - Sochárstvo. In: Slovensko. Kultúra. 1. časť, Bratislava 1979, s. 629-634.

[8] Puškárová, B., Románske pamiatky. Pamiatky na Slovensku. (Súpis pamiatok, zväzok štvrtý). Bratislava 1978, s. 59-64.

[9] Iba v Poľsku bol publikovaný základný vedecký katalóg krstiteľníc. Porov.: Kuczyoska, M., Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce. Lublin 1984 (s viacerými prípravnými štúdiami).

[10] Potrebný by bol aj súbežný archívny výskum, ktorý by pomohol mapovať starší stav, najmä na základe záznamov z barokových kanonických vizitácií. V tomto smerovaní výskumu možno očakávať aj podobné prekvapenia, ako v prípade záznamu, týkajúceho sa krstiteľnice z Boldogu, ktorej výnimočnosť ocenil aj vizitátor farnosti J. Draschkovich. V zápise z r. 1634 ju charakterizoval ako "lapis baptimalis praegrandis" (Porov.: Püspöki Nagy, P. Boldogfa. Bratislava 1981, s. 76, pozn. 204).

[11] Bližšie napr.: Oriško, Š., Neskororománske kamenné krstiteľnice z oblasti Banskej Štiavnice. K problematike činnosti banskoštiavnickej neskororománskej dielne. Archaeologia Historica 26, 2001, s. 429 - 439; Oriško, Š., Príspevok k problematike výzdoby dedinských kostolov v románskom období (zo zameraním na podiel kamenárstva), Zborník FFUK Musaica XXIV (v tlači).

[12] Porov.: Slivka, M., K stredovekým dejinám Bernolákova (Čeklísa) a jeho okolia. Zborník SNM LXXXI, 1987, História 27, s. 173.

[13] K základnej typológii bližšie : Pudelko, G., Romanische Taufsteine, Berlin 1932; a tiež: Kuczyoska, 1984, lit. v pozn. 9.

[14] Krstiteľnicu publikoval M. Slivka (Slivka, 1987, s. 173, obr. 12, lit v pozn. 12). Dnes sa nachádza pred kostolom.

[15] Krstiteľnica z Novej Dedinky nebola bližšie publikovaná, pochádza z pôvodne románskeho kostola z doby pred polovicou 13. storoeia. Zmieňuje sa o nej K. Füryová v súvise s archeologickým výskumom kostola, krstiteľnica sa našla na priľahlom cintoríne (porov.: Füryová, K., Románsky kostol v Novej Dedinke. Zborník SNM Archeologia 4, 1994, s. 53 an.).

[16] Porov.: Pogány, 2000, (lit. v pozn. 4) obr.190.4, archív Pamiatkového ústavu v Budapešti (OMHV) K 8198. Könyöki v popise predmetu spomína, že oddelená podnož krstiteľnice sa nachádzala pred kostolom.

[17] Tamže, obr. 54.3, OMHV K 2486.

[18] Do strednej Európy sa tieto prístupy dostávali v niekoľkých vlnách, z nich prvá vlna bola italizujúca, druhá vlna portálov s figúrami na ostení mala francúzske východiská, mohla byť sprostredkovaná okruhom Regensburgu a neskôr Bambergom. Formálne znaky kladú krstiteľnicu do 13.storočia.

[19] Holčík predmet uvádza ako plastiku bez možnosti určenia pôvodnej funkcie (porov.: Holčík, Š., Príspevok k architektúre kostola v Boldogu. Sborník SNM 73, Historia 19, 1979, s. 65). Slivka ju považuje za zaujímavú plastiku svätca medzi stĺpami, ktorá bola dodatočne upravená na krstiteľnicu (Slivka, 1987, lit. v pozn.12, s. 173).

[20] O analogickom prípade sa zmieňuje J. Kuczyoska. Porov.: Kuczyoska, J., Uwagi o pierwotnym przeznaczeniu dwóch późnoromańskich kropielnic krakowskich. Roczniki Humanistyczne (Lublin), Tom XXXIX - XL, zošit 4, 1991 - 1992, s. 35 an.

[21] Bližšie: Oriško, 2001 (lit. v pozn. 11), s. 430 an.

[22] Porovnanie môžu poskytnúť početné poľské katalogizované príklady (Kuczyoska, 1984, lit. v pozn. 9, s. 31 an.).

[23] de Champeux, G., Introduktion au monde des symboles, (Zodiaque), 1966, s. 233.

[24] K problému vzťahu krstu, krstiteľnice a motívov výzdoby porov.: Legner, A., Deutsche Kunst der Romanik, München 1982, s. 22 an.

[25] Pôvodne patrili Kostoľany pod Tribčeom benediktínskemu kláštoru na Zobore. V súvislosti so zmenou majiteľa, prechodom do súkromnej majetkovej sféry rodiny Hont-Poznanovcov-Forgáchovcov vznikla prístavba k staršiemu kostolu so západnou tribúnou a novým južným portálom (porov.: Jankovič, V., Kostoľany pod Tribečom. Monumentorum Tutela 2, 1968, s. 32, 33). Kamenárske súčasti tejto stavby (vrátane krstiteľnice a svätenička) nemajú doteraz zjednotené datovanie: v obrazovom zväzku Súpisu pamiatok je krstiteľnica v popisku k obrázku zaradená do 12. storočia, kým svätenička je datovaná na začiatok 13. storočia (Puškárová, 1978, lit. v pozn. 8, s. 226, obr. 200, 201), v textovej časti Súpisu predmety nie sú datované (Súpis pamiatok na Slovensku II, Bratislava 1968, s.77). Podľa formového prístupu a tiež z hľadiska použitého kamenného materiálu nie je evidentnejší dôvod hľadať rozdiely medzi portálom, svätenič-kou a krstiteľnicou - boli vytvorené súčasne.

[26] Zaiste aj samotná forma kalichovej krstiteľnice (pripomínajúcej tvar eucharistického kalicha) sa dá považovať za priamy odkaz na symboliku krstu.

[27] Okrem už známych príkladov tohto druhu, (ako je krstiteľnica z Babinej) nepublikovaná je románska krstiteľnica zo Zlatých Klasov (časť obce Rastice). Za upozornenie na túto krstiteľnicu ďakujem dr. E. Studeníkovej.

[28] Frontálna figúra Krista má blízku analógiu vo fragmente krstiteľnice z biskupského kostola v maďarskom Györi. Nízky reliéf, utváraný vo vrstvených plochách na oboch dielach je zhodný, naviac pozoruhodne identické sú detaily hornej časti rúcha - pravouhlý výkroj s lemom na hrudi, paralelné záhyby na pleciach, visiace stuhy z opasku, ibaže boldogský Kristus je poškodenejší a nesporne drsnejšie modelovaný. K Györu bližšie: Tóth, S., Pannonia Regia, Müvészet a Dunántúlon 1000-1541, (Kunst und Architektur in Pannonien). Magyar Nemzeti Galéria, katalóg výstavy, zost. Mikó Á., Takács, I., Budapest 1994, s. 98, e. kat. I-41 (so staršou literatúrou).

[29] Viacerí autori (Puškárová, 1978, lit. v pozn. 8, s. 64; Holčík, 1979, lit. v pozn. 19, s. 65; Súpis pamiatok na Slovensku I, Bratislava 1967, s. 139) považujú krstiteľnicu za dielo z 12. storočia, jedine K. Vaculík je kladie až do druhej polovice 13. storočia (Vaculík, 1979, lit. v pozn. 7, s. 632).

Bemerkungen zur Untersuchung romanischer Taufbecken

(Unbekannte und bekannte steinerne Taufbecken aus der Westslowakei)

Steinerne Taufbecken gehören zu den bescheidenen Belegen der Steinmetzkunst aus der Epoche der Romanik. Sie sind vor allem in den ländlichen Kirchen erhalten geblieben. Der Beitrag widmet sich der Problematik ihrer Untersuchung, die sich in der Slowakei in ihren Anfängen befindet. Er informiert über die Grundtypen, Zierelemente und Ikonographie ihres Schmucks. Außer bereits bekannten Denkmälern stellt er auch mehrere unbekannte Taufbecken aus der Westslowakei vor.

Steinerne Taufbecken in einfachen Formen sind in allen Regionen der Slowakei gleichmäßig vertreten, und ihre Entstehung hängt mit den Hauptwellen der allmählichen Errichtung dörflicher Pfarrkirchen zusammen. Ihre genauere Reihung und Datierung wird häufig durch indifferente Formen und wenig artikulierte Stilmerkmale ihres Schmucks kompliziert.

Nur wenige romanische Taufbecken sind im Dienst ihrer ursprünglichen Funktion geblieben. Sie wurden allmählich aus den Interieurs der Kirchen entfernt und wurden zu nicht benötigten Gegenständen, deshalb ist ihre Grunderfassung und ihr Denkmalschutz notwendig.

Napoleonské kúpele č. I.,II., III. sú súbor troch samostatne stojacich objektov, čelnou fasádou orientovaných do spoločného priestoru, tvoriacich tak malé námestie.

Severnú stranu námestia vytvárajú vaňové kúpele, dnes Napoleonské kúpele č.I., východnú bývalé bahenné kúpele, dnes Napoleonské kúpele č.II a na južnej strane stoja bazénové kúpele, dnešné Napoleonské kúpele č.III.

Na objekte vaňových a bazénových kúpeľoch, ktoré sú v súčasnosti predmetom obnovy, bol v 80.-tych rokoch 20.storočia vykonaný Pamiatkovým ústavom architektonický výskum. Jeho nálezové možnosti boli obmedzené vzhľadom na nepretržitú prevádzku a špecifiká interiérových úprav kúpeľných priestorov, takže jeho výsledky neboli pre realizáciu obnovy dostatočné. Keďže prípravné a projektové práce na súčasnú plánovanú obnovu boli taktiež spracovávané počas prevádzky, obmedzili sme sa na vykonanie predstihového stavebno-historického výskumu len fasád s doskúmaním interiérov počas realizácie. Už výskum fasád, vykonaný v 1. polovici roku 2000, ktorý bol zameraný na zistenie staršej výzdoby exteriérov a prehĺbenie poznatkov o stavebnom vývoji, ukázal odlišnosti oproti dnešnému poznaniu.

Napoleonské kúpele č. I. - vaňové kúpele

Prízemný objekt pôdorysného

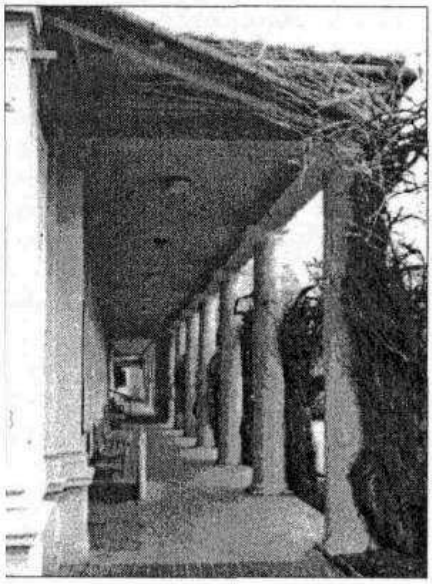

obr. 1. - pohľad na stĺporadie vaňových kúpeľov

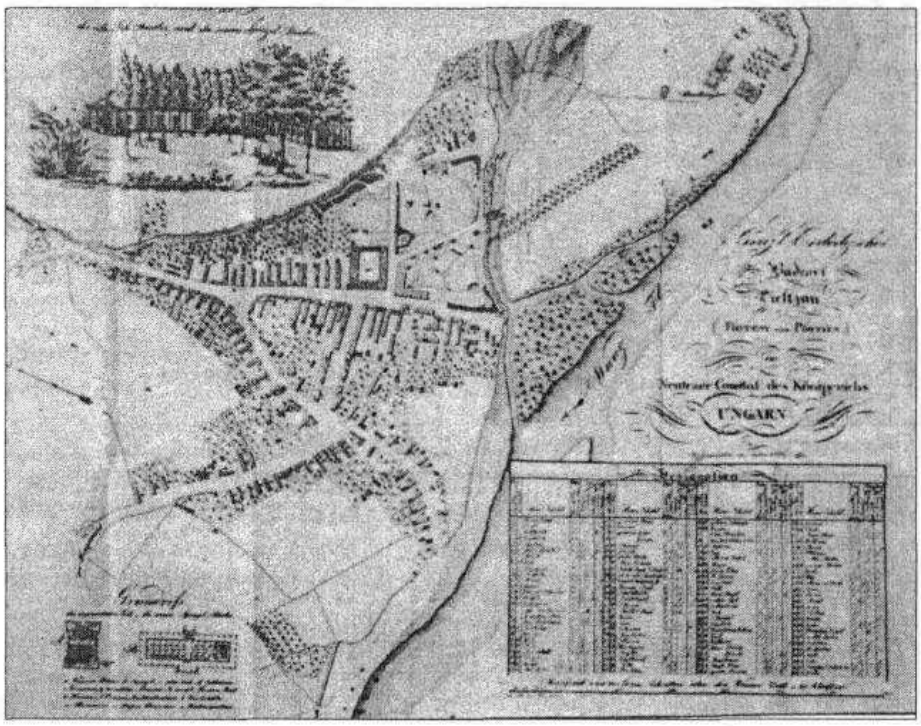

obr. .2. - Frauenfeldov územný plán z r. 1824

tvaru "h" sa skladá z dlhšieho južného krídla tvoriaceho severnú stranu námestia, (obr.1) na os symetrie napojeného spojovacieho krídla s bazénom a severného kratšieho krídla. Južné krídlo prekryté manzardovou valbovou strechou má na čelnej fasáde stĺporadie s predsadeným portikom nad hlavným vstupom na toskánskych stĺpoch. Bazén umiestnený v osi vstupu má pôdorys štvorcového tvaru s kupolou, na severnej strane s víťazným oblúkom a polkruhovou apsidou s konchou. Plastická geometrická výzdoba stien s rastlinnými prvkami prechádza až do kupole. Všetky priestory mimo bazéna sú plochostropé. Objekt vznikal postupným narastaním hmoty.

Prvá písomná zmienka o vaňových kúpeľoch je z r. 1780, v r.1809 sa spomína murovaná budova, ktorá bola počas povodne v r. 1813 zničená a v nasledujúcom roku obnovená, ale bez väčších zmien a zlepšení. Do r.1821 - 22 je datovaná výstavba novej murovanej budovy majiteľom kúpeľov grófom Jozefom Erdődym, v r.1861 sa uskutočnila rekonštrukcia, kedy bol vybudovaný nový bazén používaný dodnes.[1]

Najstarší dochovaný dokument s pôdorysom objektu je územný plán z roku 1824,(obr.2[2] na ktorom je zachytená osada Teplice (dnes centrum Piešťan) a Kúpeľný ostrov s dvoma budovami kúpeľov. V ľavom rohu je v spodnej časti pôdorys obidvoch kúpeľných budov, v hornej pohľad na ne. Vaňové kúpele sú tu znázornené ako obdĺžniková stavba obohnaná zo všetkých strán stĺporadím s vysunutým vstupným portikom nad vstupom. Výskumom bolo zistené, že táto stavba sa takmer intaktne zachovala dodnes v podobe južného krídla, avšak je zložená z 2 stavebných etáp.

Najstaršia murovaná stavba obdĺžnikového pôdorysu (obr.3) doposiaľ považovaná za zbúranú predstavuje podstatnú časť južného krídla bez stĺpovej ochodze a bez predsunutého portika. Bola kratšia o 3 okenné osi od "stĺpovej" fázy, čoho dôkazom je nález nárožia na čelnej fasáde, zmena stavebného materiálu a spôsobu murovania.[3] Z tejto etapy sú známe pozostatky okien na čelnej a zadnej fasáde šírky 80 cm, ktoré boli situované v osiach dnešných a sú zachované v exteriéri v podobe murovaných podokenných ríms vytvorených zo zvisle kladených tehál, a častí špaliet. Tehly ríms sú z čelnej strany zosekané, takže pôvodne vystupovali z líca fasády. V interiéri, po odstránení zámuroviek pod oknami, sa našli primárne vymurované odsadené parapety, zhodné so šírkou najstarších okien.

Vstup do objektu nebol v dnešnej

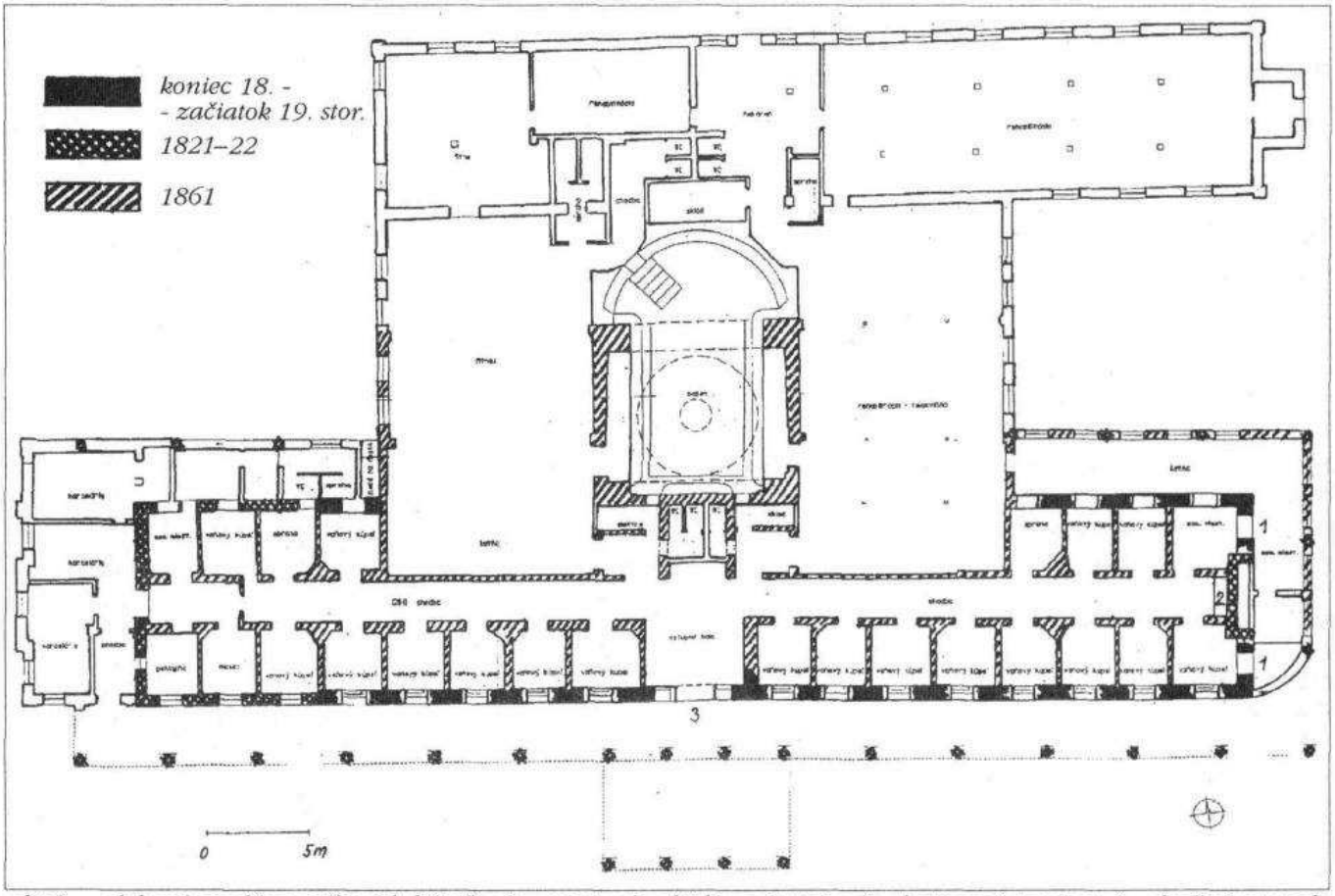

obr.3. - slohová analýza vaňových kúpeľov 1 - vstupy do objektu v 1.etape, 2 - kamenný parapet, 3 - dnešný vstup do objektu

polohe ani na čelnej fasáde, pretože po celej jej dĺžke sú v pravidelných odstupoch rozmiestnené otvory súvisiace s 1. etapou, pri dnešnom vstupe sekundárne zamurované kvôli kolízii s ním. Kde však pôvodný vstup bol, sa nepodarilo s určitosťou zistiť. Západná fasáda totiž už neexistuje, zo severnej sú zachované len krajné úseky s oknami. Na východnej fasáde sú zachované dva dverné otvory so segmentovým záklenkom, ktorých primárnosť voči najstaršiemu murivu sa však, pre mladšie zásahy, nepodarilo jednoznačne doložiť. Nepriamym dôkazom ich existencie už v 1.stavebnej fáze by mohla byť skutočnosť, že v tejto časti objektu v 2.etape bolo zrkadlisko, ktorého hladina vody (ako bude neskôr uvedené), bola vyššia ako prah uvedených dverí.

Predstavu o výraze objektu si môžme urobiť aj z medirytiny zo zač. 19.storočia[4] (obr.4), kde je vidieť jednoduchú obdĺžnikovú budovu s malými okienkami bez výzdoby, prekrytú valbovou strechou.

Presný rok vzniku objektu nevieme. Podľa doterajšej historiografie položil základný kameň prvých kúpeľných budov gróf Ján Nepomuk Erdődy medzi rokmi 1773 až 1778, nie je však jasné, o ktorú budovu kúpeľov ide. Od r. 1780 sa už spomínajú vaňové kúpele, avšak bez udania materiálu, alebo ako drevená budova. Je možné, že sa jedná o popisovanú murovanú budovu, v ktorej interiéri však museli byť len drevené priečky, pretože okrem jednej v strede dispozície sú všetky existujúce priečky sekundárne voči obvodovému múru. Murovaná budova je však archívne doložená až v roku 1809,[5] čo je horná časová hranica pre jej výstavbu.

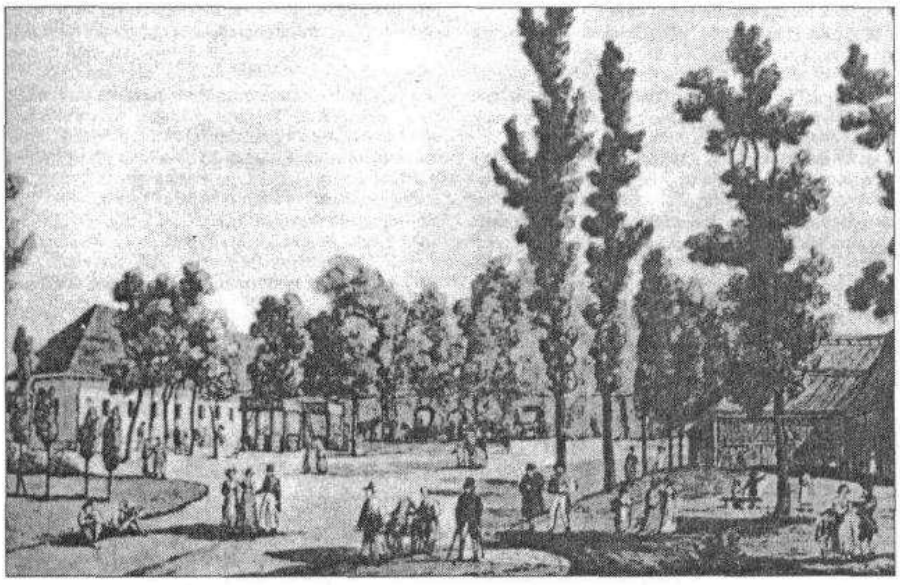

obr.4. - kúpele začiatkom 19.storočia. Vľavo murovaná budova vaňových kúpeľov, vpravo bazénové kúpele

Výstavba nových vaňových kúpeľov po zbúraní starých sa všeobecne udáva do rokov 1821-22. Jedná sa však len o prestavbu a dostavbu jestvujúceho objektu pričom zo staršieho bola zbúraná západná obvodová stena a pôdorys sa rozšíril smerom západným opäť do tvaru obdĺžnika. Vybudovalo sa spomínané stĺporadie na spôsob antických chrámov a pred južnú fasádu bol umiestnený do centrálnej polohy portikus s trojuholníkovým štítom.[6] Celotehlové omietané toskánske stĺpy majú kamenný plintus. Výraz fasády bol zmenený i keď šírka okenných výrezov sa zachovala. Pôvodná predsadená parapetná rímsa z tehál sa osekala na úroveň líca steny, a orámovanie segmentového okna bolo riešené vysekaním niky so záklenkom polkruhového tvaru.

Vstup do objektu situovaný do

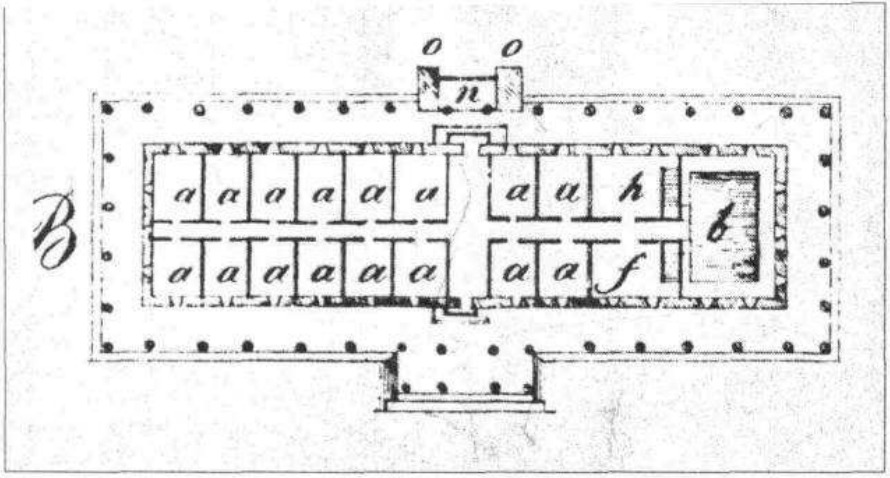

obr..5. - Detail Frauenfeldovho plánu z r. 1824 - pôdorys vaňových kúpeľov

dnešnej polohy pod predsadeným portikom musel byť užší ako dnešný, pretože sa v kolizii s ním našli z oboch strán okná z 1.etapy, zmenené do výrazu etapy druhej, takže v tom období museli byť ešte funkčné. Počet okien nájdených výskumom nekorešponduje s už spomínaným zameraním z r. 1824, (obr.5) no tak isto nie je totožný ani počet stĺpov ochodze, z toho dôvodu uvedený pôdorys pri vyhodnocovaní detailov nemožno považovať za smerodajný.

V pravej časti tohto pôdorysu je zakreslené dnes už neexistujúce zrkadlisko, nazývané Alžbetin kúpeľ. Výskumom sa nezistil rozsah tohto bazéna, no nález kamenného, z interiéru profilovaného parapetu, v ktorého spodnej časti sa nachádza odtoková rúra spájajúca interiér s exteriérom, je dôkazom prítomnosti bazéna v tejto časti. (obr.6)

Parapet je osadený v celej šírke medzi dvojicou dverí v ktorých prah je podstatne nižšie ako rúra, cez ktorú pravdepodobne vytekala von prebytočná voda z bazéna. Z toho usudzujeme že dvere už museli byť zamurované a teda nefunkčné.[7] Taktiež túto skutočnosť potvrdzuje Schererov opis z r. 1837, podľa ktorého bol bazén dookola obkolesený galériou. Ak dochovaný kamenný prvok bol jej súčasťou, dvere by boli s konštrukciou galérie v kolízii.

Interiér objektu bol ešte delený drevenými priečkami, pravdepodobne len bazén s priľahlými prezliekárňami, ktoré podľa literatúry mali byť už vykurované, boli vymurované. Tieto múry však boli zrejme v čase likvidácie bazéna pri ďalšej väčšej obnove zrušené.

Historiografiou doložená ďalšia obnova je datovaná do r.1861, kedy sa bazén premiestnil do prístavby situovanej kolmo na vstup k zadnej stene objektu, do dnešnej polohy. Zástavba sa rozšírila aj po stranách bazéna, pričom sa zrušili stredné stĺpy ochodze severnej fasády. Vľavo sa vybudovala sústava ochladzovacích bazénov, čím sa zastavala časť exteriérových stĺpov, avšak len do výšky cca 120 cm.

Zrkadlisko štvorcového pôdorysu, ešte bez apsidy, bolo sprístupnené dvoma schodiskami umiestnenými ešte v starej budove. Tieto sú pod podlahou zachované dodnes, taktiež sa zachovali vstupné otvory do bazéna, ktoré sú však zamurované. Keďže dnešná hladina vody prekrýva tieto otvory takmer do polovice, buď bol bazén založený hlbšie, alebo voda pretekala z bazéna cez otvory až na schodište, ktoré bolo zo všetkých strán obmurované a zhora uzatvorené dverami.

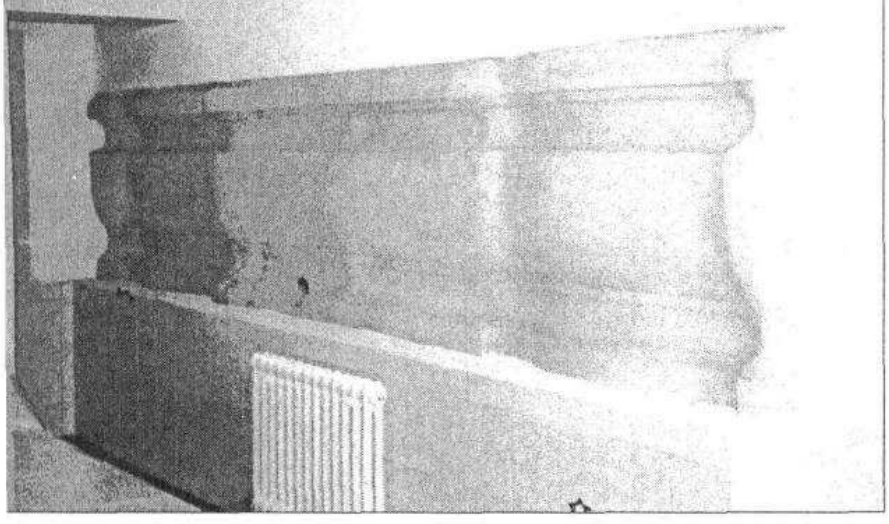

obr.6. - kamenný parapet na východnom obvodovom múre južného krídla vaňových kúpeľov

Trojtraktová vnútorná dispozícia z murovaných konštrukcií, nahrádzajúca drevené priečky, bola vymurovaná súčasne s bazénom.[8] Jej súčasťou bolo vykurovanie ústiace do dvoch komínov. Vykurovanie jednotlivých kabín vaňových kúpeľov bolo zabezpečené pravdepodobne nízkymi segmentovými otvormi v úrovni podlahy, cez ktoré zrejme teplý vzduch prúdil z jednej miestnosti do duhej.

Podľa pôdorysu z roku 1890[9] bol zo zadnej strany objektu taktiež vytvorený predsadený portikus. Potvrdiť alebo vyvrátiť jeho existenciu nebolo možné, pretože v tejto časti bol bazén v neskoršom období rozšírený o apsidu s konchou. Polkruhová apsida s priľahlými priestormi severne od nej musela byť teda pristavaná až po roku 1890, avšak z roku 1828 existuje projekt na zbúranie priľahlých priestorov k apside a ich nahradenie severným krídlom[10], zachovaným dodnes.

Do ktorého obdobia spadá rozšírenie vstupného portálu, s tým súvisiace zrušenie k nemu priľahlých okien a kompletné rozšírenie všetkých okien na fasáde do dnešnej šírky (i keď výrazovo zostali podobné) nie je možné presne určiť. V zameraní z r.1890 je už vstup rozšírený a k nemu priľahlé okná zarámované, takže časový priestor pre jeho zmenu je od r.1822 do 1890. Okná podľa kóty v zameraní sú ešte šírky pôvodnej (80 cm), no nie sú tu zakreslené výplne. Z toho možno dedukovať, že v čase zamerania objektu sa už okná menili, no nie je to dôkaz ich rozširovania.[11]

20.storočie znamenalo zbúranie stĺpov na západnej fasáde v súvislosti s plochostrešnou dostavbou v šírke najstaršieho objektu (1913), zastavanie stĺpovej ochodze zo všetkých strán okrem čelnej fasády, zbúranie krídiel priľahlých zo západu a východu k bazénu a nahradenie stavbami na kovových stĺpoch[12] a pristavanie už spomínaného severného krídla s plochou strechou. Ako vyplýva z výskumu, názory deklarované v odbornej lite-

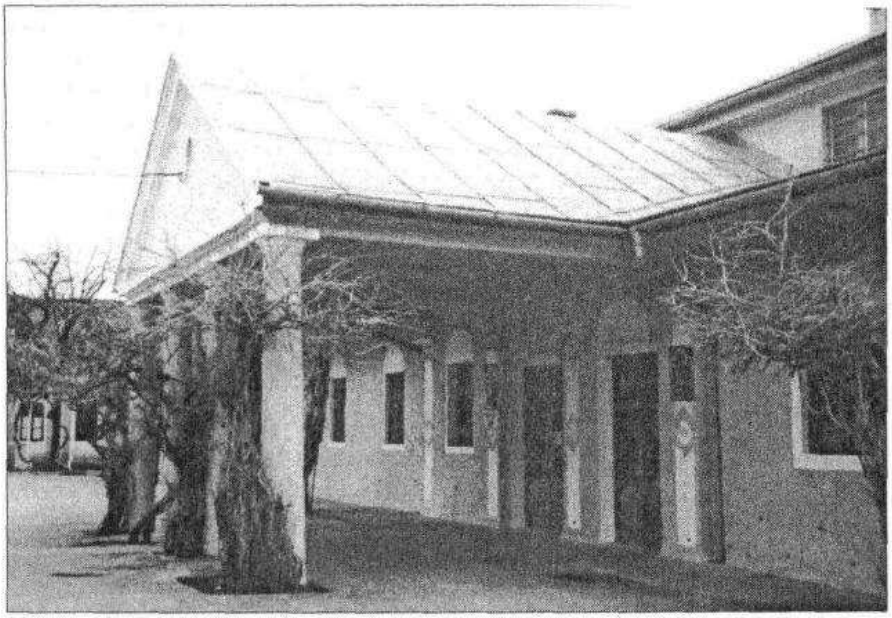

obr.7. - pohľad na bazénové kúpele

ratúre, že pôvodná murovaná stavba zachytená na Fischerovej medirytine je zbúraná, sú neopodstatnené. Stavba je zabudovaná do južného krídla a tvorí podstatnú časť jeho obvodového muriva.

Napoleonské kúpele III. - bazénové kúpele

Prízemný objekt so severným poschodovým krídlom nepravidelného pôdorysu približujúcemu sa tvaru písmena "L" má v strede dispozície štyri bazény zaklenuté valenými klenbami so svetlíkmi. Priestory južnej časti objektu priľahlé k bazénom sú zaklenuté pruskými klenbami, z východnej strany traverzovým stropom. Ostatné miestnosti sú plochostropé. Pred severnú fasádu severného krídla predstupuje stĺpový portikus so štítom a sedlovou strechou, (obr.7) severozápadné nárožie zdobí picí pavilón na stĺpoch prekrytý kupolou s lucernou. Sedlová strecha nad prízemnou časťou sa prelína s oblúkovou strechou poschodového krídla.

Výraz objektu č.III. (pred obnovou v r. 2000-2001) je v prevažnej miere prispôsobovaný architektúre a koncepčnej úprave objektu č.I. Je to budova, ktorá vznikala postupne narastaním hmoty čo do pôdorysu, tak aj v časti do výšky.

Publikované archívne údaje uvádzajú nasledovné skutočnosti, týkajúce sa stavebného vývoja :

V r.1787 stála blízko hlavného prameňa 4 - hranná budova na spoločné bazénové kúpele, dookola ohradená stenami z dosák. K nej

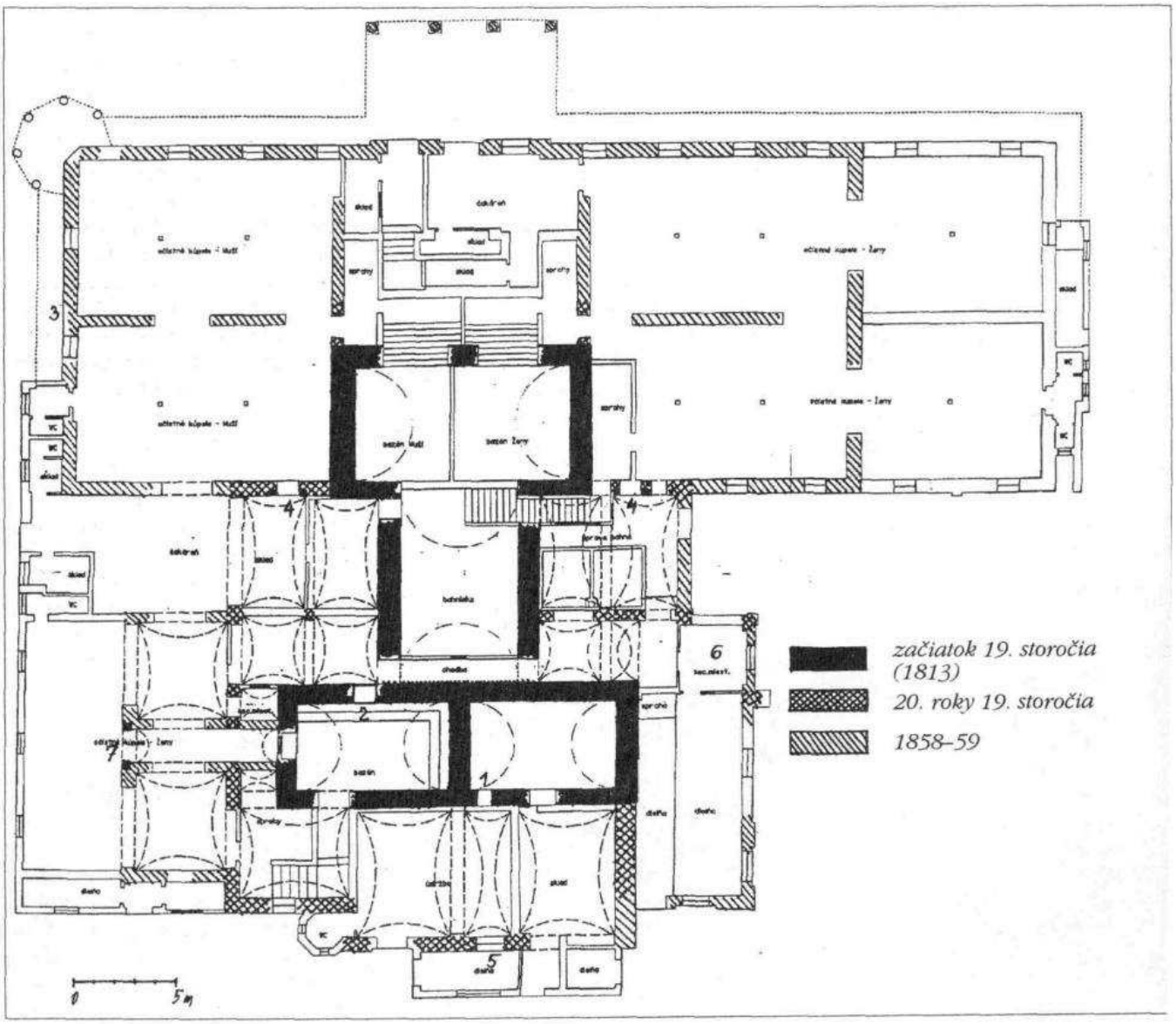

obr.8. - slohová analýza bazénových kúpeľov
1 - okno z 1.etapy, 2 - kamenné ostenie dverí do bazéna, 3 - štuková tabuľa s datovaním 1813, 4 - pravouhlý kamenný portál 2.etapy, 5 - pilastrové orámovanie vstupu z 2.etapy, 6 - prameň Crato, 7 - segmentový kamenný portál s prútom

dal Jozef Erdődy pravdepodobne začiatkom 90.rokov 18.storočia pristavať ďalší drevený krytý bazén. Pri povodni v r.1813 drevené budovy spoločných bazénových kúpeľov voda odplavila, no už do roka stáli na pôvodnom mieste bez významnejších zmien. V r. 1821 je budova opisovaná ako drevená, ktorá zvonku pripomína rakúsku tehelňu. Pravdepodobne do tejto doby spadá stavba novej, ale zase len drevenej budovy bazénových kúpeľov, postavenej na pôdoryse štvorca. V r.1858 nechal správca kúpeľov zrúcať starú budovu bazénových kúpeľov z r.1822 a vystavať novú, ktorá mohla byť otvorená na jar v r.1859.[1]

Tento časový údaj je všeobecne považovaný za obdobie vzniku pevnej murovanej stavby.

Z výsledkov sondážneho výskumu vyplynulo, že objekt postavený v r.1859 nebol novostavbou, ale rozsiahlou rekonštrukciou staršieho objektu spojenou aj s búracími prácami a dostavbou.

Z dobových vyobrazení a zameraní po r. 1859[13] a výsledkov výskumu môžme určiť rozsah ob-jektu z tejto fázy, ktorá je už druhou prestavbou bazénových kúpeľov. Dve predchádzajúce, výskumom zistené stavebné etapy, sú dodnes zachované v jadre dispozície.

Najstaršiu stavebnú etapu (obr.8) predstavujú štyri bazény vymurované z kamenného muriva do pôdorysného tvaru písmena "H" zaklenuté valenou klenbou v nábehoch kamennou, vo vrchole tehlovou, vrátane svetlíka. Jediný známy otvor, primárne murovaný v 1. etape, je okno na zadnej - južnej fasáde, avšak bez výplne či pôvodných omietok. Keďže sa omietky nenašli na žiadnom murive, je možné predpokladať, že objekt bol v celom rozsahu (vnútri i vonku) obložený drevom, čo by vysvetľovalo jeho doterajšie opisovanie ako "dreveného kúpeľného domu". Nášľapná vrstva bazénov bola oproti dnešnej úrovni podstatne nižšie, čo dokazuje nález vrchnej časti kamenného ostenia pravdepodobe vstupných dverí do jedného z bazénov nachádzajúci sa tesne nad podlahou.[14] (obr.9) Či patril vstup primárne k prvej alebo až druhej etape, sa nepodarilo zistiť. Podľa muriva nad otvorom, ktoré je v tejto časti zmiešané, čiže charakteristické pre 2.etapu, ho považujeme za sekundárny.

Presný rok výstavby prvých murovaných bazénových kúpeľov nevieme. Štyri bazény sa síce spomínajú od konca 18.storočia, avšak na západnej fasáde objektu je zachovaná štuková tabuľa s rokom výstavby 1813, ktorá je tu osadená pri realizácii nadstavby v r.1922, kedy mali kúpele v generálnom prenájme Winterovci od ich majiteľov - Erdődyovcov.[15] Možno práve tento údaj sa stotožňuje s výstavbou murovaných bazénov.[16]

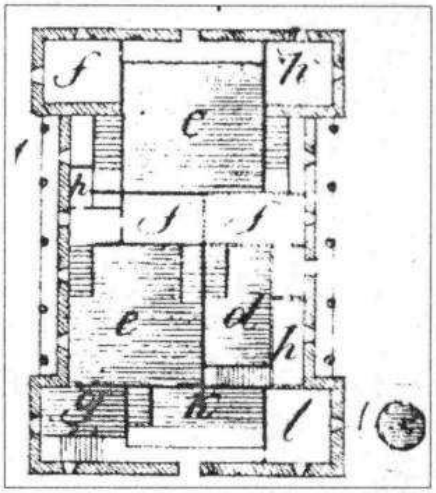

obr.10. - detail Frauenfeldovho plánu z r.1824 - pôdorys bazénových kúpeľov

V 2.etape, ktorej rozsah je zachytený na prvom územnom pláne mesta[17] (obr.10) boli popravované niektoré múry bazénov a pristavané priestory priľahlé zo všetkých strán k staršej budove.[18] Keďže z kamennotehlových murív 2.etapy zostalo v úrovni prízemia len malé percento, pri určení rozsahu objektu nám pomohli nálezy v podkroví. Tu sa objavili omietnuté murivá vychádzajúce spoza mladších klenieb a mierne sa zatáčajúce do tvaru fabiónu na už odstránený rovný strop. Zo stropu sa zachovali len kapsy pre drevené trámy vytvorené v primurovke ku kamennému murivu 1. etapy. Toto miesto, kde sa stretajú kamenný múr 1.etapy, primurovka s kapsami pre strop 2. etapy a klenby rušiace drevený trámový strop, je jedným z dôkazov etapovitosti výstavby do roku 1858.

Napriek malému rozsahu zacho-

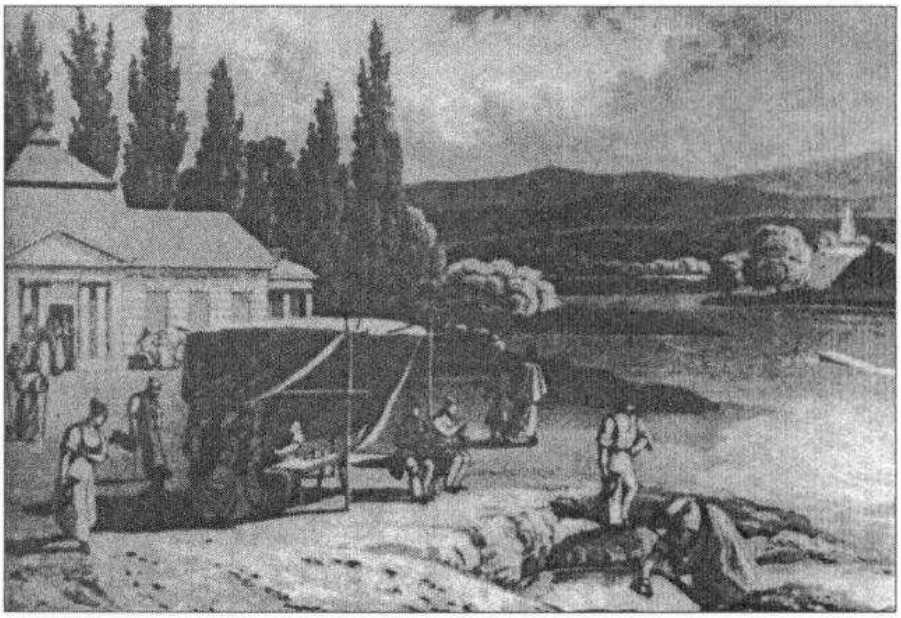

obr. 11. - Rytina E.Gurka okolo r.1837 zachytáva bazénové kúpele z pohľadu od Váhu

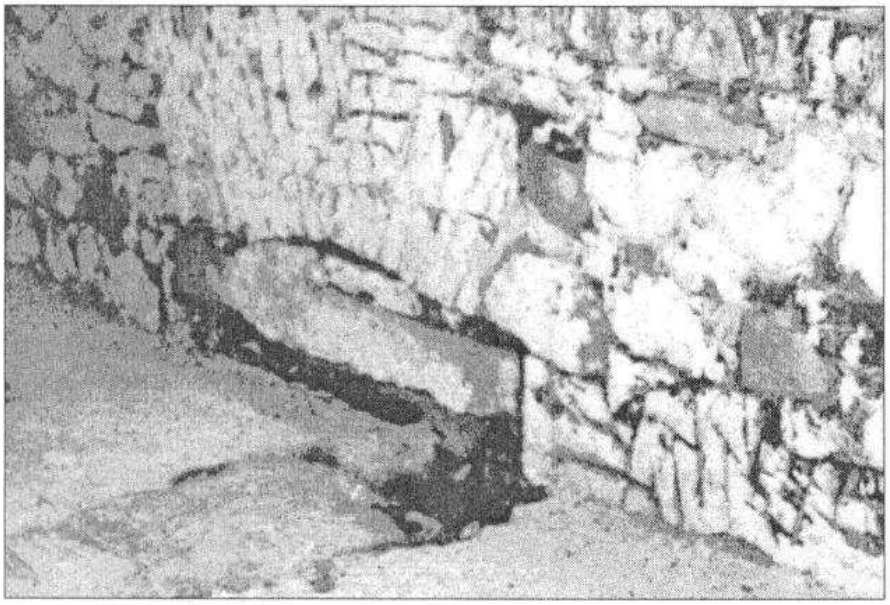

obr.9 - kamenné nadpražie dverí do bazéna

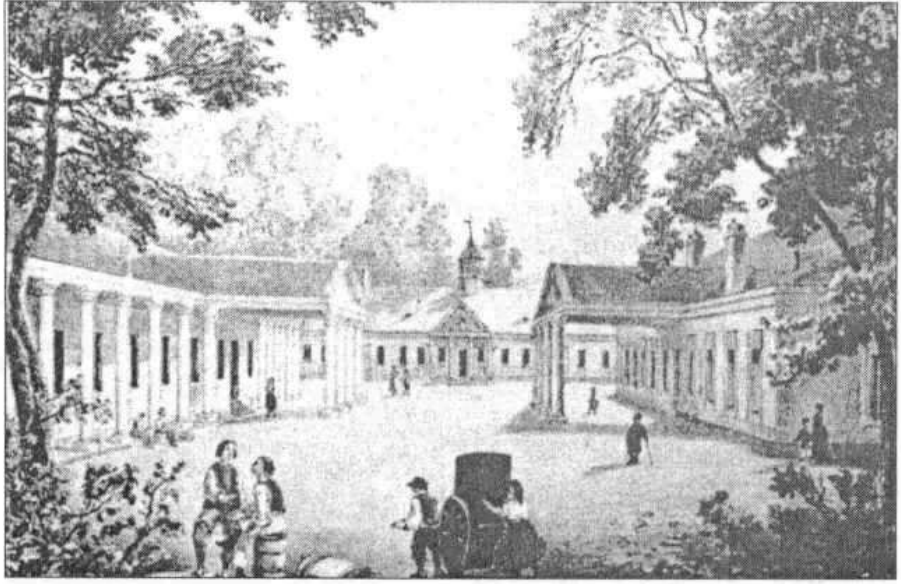

obr. 12. - kúpeľné budovy, litografia L.Kerpela z r. 1865, vľavo vaňové kúpele, vzadu - babenné kúpele, vpravo - bazénové kúpele

vania murív z tejto etapy sa našli v úrovni prízemia 2 kamenné portály s rovným nadpražím spájajúce priestory v prístavbe a jediný zo štyroch, literatúrou uvádzaných, vstupov do objektu, orientovaný smerom k Váhu a orámovaný dvojicami pilastrov[19]. Napriek tomu, že exteriér bol už v tomto období omietaný, nezachovali sa žiadne fragmenty povrchových úprav, takže predstavu o výraze objektu si môžme urobiť len z dobových vyobrazení. (obr.11) Interiér bol v suchých prevádzkach omietnutý vápennou omietkou s bielym náterom, mokré boli pravdepodobne naďalej obité drevom.[20] Zo zmiešaného muriva sú vymurované taktiež tri piliere tzv. "Cratovho prameňa"; ktoré majú skosené hrany a sú pôdorysne rozmiestnené do štvorca. Dve strany prameňa, dnes tvoriace obvodové múry budovy, boli neskôr domuro-

obr. 13. - kamenný portál s prútom

vané, vnútorná situácia, čo sa týka murív, samotnej studne i prestropenia, bola zničená sekundárnymi zásahmi. Z toho dôvodu nebolo

možné zistiť súvis s 2.etapou výstavby.

Koncepčná úprava, ktorá vtlačila budove charakteristický výraz na dlhé obdobie, pochádza z rokov 1858-59. (obr.12) Tieto sú doposiaľ považované za výstavbu bazénových kúpeľov ako novostavby. Zbúrané boli všetky stropy z 2.etapy a nahradené pruskými klenbami, zbúrala sa veľká časť murív 2.etapy a objekt sa rozšíril takmer do dnešného pôdorysu. Všetky novovytvárané priestory v južnej časti, sa zaklenuli pruskými klenbami. Dostavba severného krídla bola zrejme plochostropá[21]. Nad vstupom zo severu sa zrealizoval portikus na štyroch toskánskych stĺpoch, tvarovo aj výrazovo sa prispôsobujúci už existujúcemu podobnému nástupu do vaňových kupeľov stojacich oproti. Trojica vstupov do objektu, nachádzajúca sa pod portikom, bola zdôraznená pilastrami, ktoré sú takmer kompletne zachované dodnes. Západný vstupný portál (od Balneoterapie Irma) (obr.13), ktorý sa neskôr dostal do interiéru, má kamenné orámovanie so segmentovým záklenkom. Portál je pravouhlo profilovaný, kombinovaný s oblúnovým prútom. Na zadný južný vstup, využívajúc otvor z 2.etapy, bola nanesená omietková šambrána obdobnej profilácie ako na západnom kamennom vstupnom portáli.

Výraz fasád sa Napoleonským kúpeľom č.1 prispôsobil až v 2. polovici 20.storočia a pretrval takto až do terajšej obnovy (obr.14). Pôvodná výzdoba sa našla pod mladšími zámurovkami a omietkami pri výskume. (obr.15). Okná so

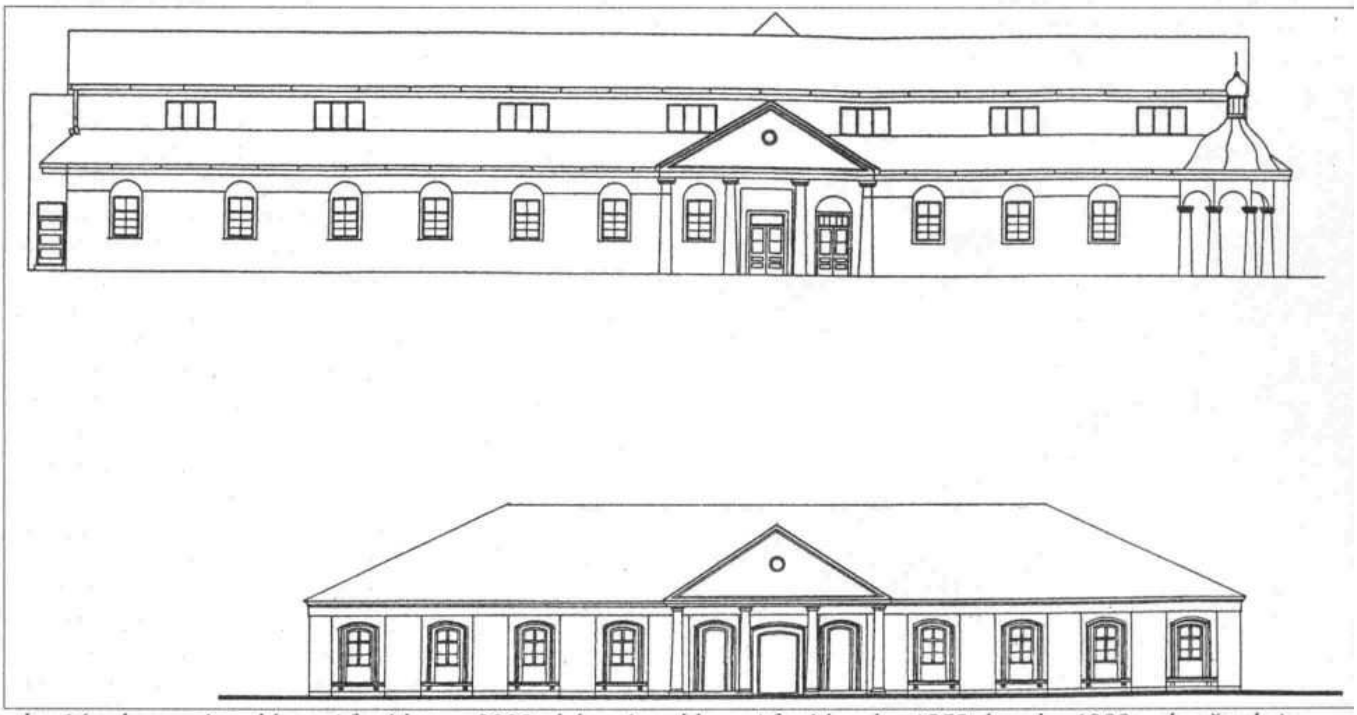

obr. 14. - hore: výraz hlavnej fasády z r. 2000; dole: výraz hlavnej fasády od r. 1859 do roku 1922, rekonštrukcia

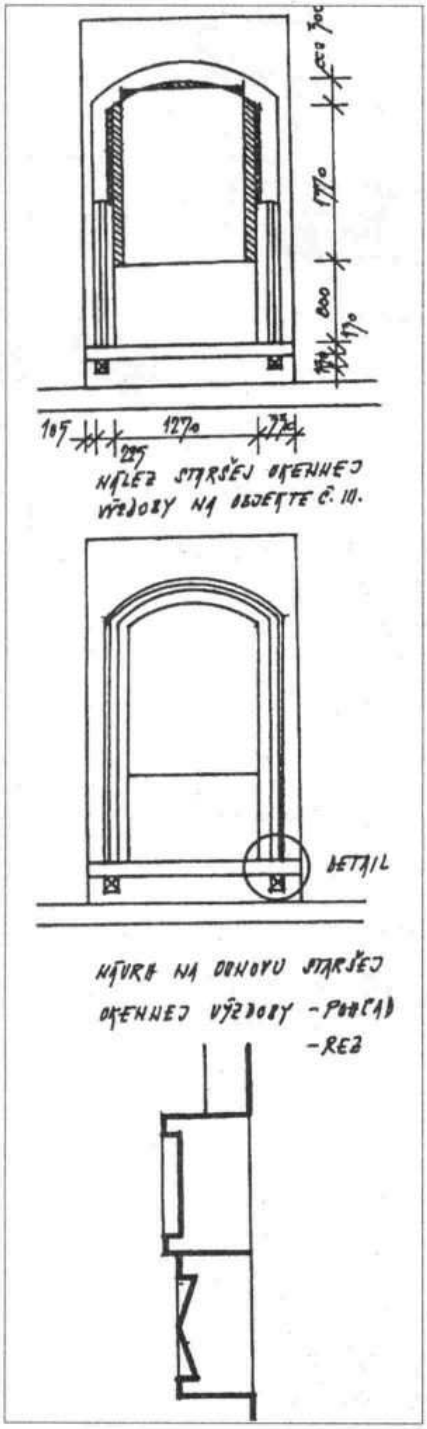

obr. 15/1. - staršia okenná výzdoba

obr. 15 - nález okennej výzdoby z roku 1859

segmentovým záklenkom, orámované plastickou štukovou šambránou obdobnej profilácie ako kamenný portál a parapetnou rímsou uloženou na konzolách s čelom v tvare diamantového rezu, boli osadené do výklenkov, ustupujúcich z obvodového muriva v celej výške objektu až po korunnú rímsu.[22]

Výraz čelnej fasády je zachytený na zameraní z r.1890, ale aj na dobových vyobrazeniach po r. 1865. V 20.storočí bolo severné krídlo, nadstavané o 1 podlažie a v nároží vytvorený pici pavilón. Podstatná časť západnej fasády a časť južnej sa mladšími prístavbami dostali do interiéru objektu, obvodové múry priľahlé k pôvodnému kamennému segmentovému portálu, boli zbúrané a nahradené oblúkovými vynášacími pásmi. Vo východnej časti budovy boli vytvorené nové rovné, resp. traverzové stropy nad prameňom Crato a priľahlou bahennou kuchyňou. Fasády (ako už bolo vyššie spomínané) sa výrazovo prispôsobili vaňovým kúpeľom tak, že všetky výklenky boli vyplnené tehlovou plentou a v mieste starších otvorov sa vytvorili okná s novým nadpražím vložené do plytkého výklenku polkruhového tvaru.

Rozdiel medzi stavebným vývojom objektu prezentovaným na základe zistení pri skúmaní stavebných konštrukcií a doterajšou literatúrou je v tom, že prvé dve etapy sa doposiaľ považovali za drevené a teda zbúrané a prvá murovaná budova bazénových kúpeľov sa kladie až do roku 1859.

Na otázku, prečo sa v literatúre spomínajú na mieste objektu č.3 do roku 1858 len drevené budovy, dáva čiastočne odpoveď preklad Schererovej monografie o kúpeľoch, písanej v r. 1837, ktorý opisuje jestvujúci objekt bazénových kúpeľov, no nezmieňuje sa o jeho nosnom stavebnom materiáli, ale len o povrchových úpravách miestností a tie boli z dreva. Tým mohla vzniknúť mylná interpretácia, že objekt bol drevený.

K premenovaniu kúpeľných budov na Napoleonské kúpele I.,II.,III. je taktiež v literatúre zmienka a odôvodňované je to vplyvom zahraničnopolitickej orientácie republiky po 1.sv.vojne najmä na Francúzsko.[23] Táto interpretácia súvisí s doterajším predpokladom výstavby objektov a to v rokoch 1821 (vaňové kúpele), 1859 (bazénové kúpele), 1862 (bahenné kúpele), čo podľa autora nesúvisí ani s Napoleónom, ani s obdobím jeho vlády. Pri posune vzniku objektov na koniec 18., resp. začiatok 19. storočia je možnosť súvisu s vládou Napoleóna, avšak z dôvodu, že sa toto pomenovanie začalo používať

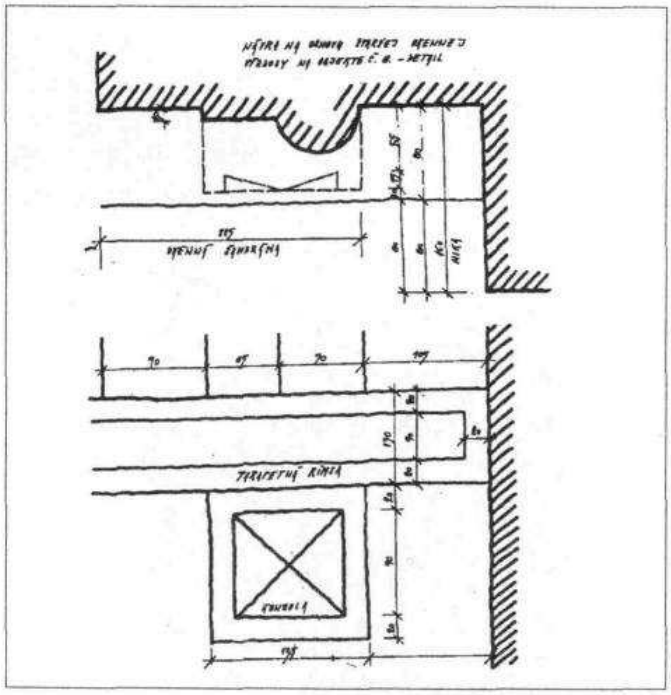

Obr. 15/2. staršia okenná výzdoba

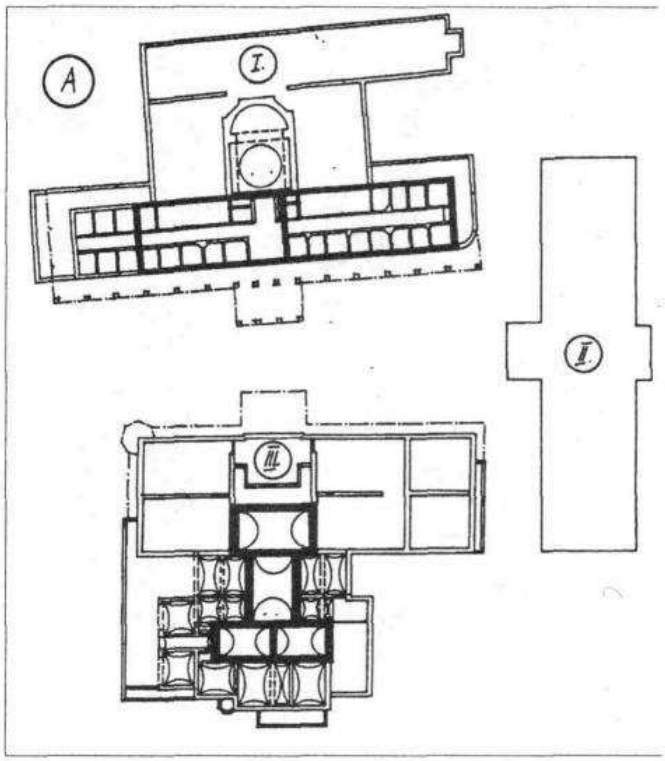

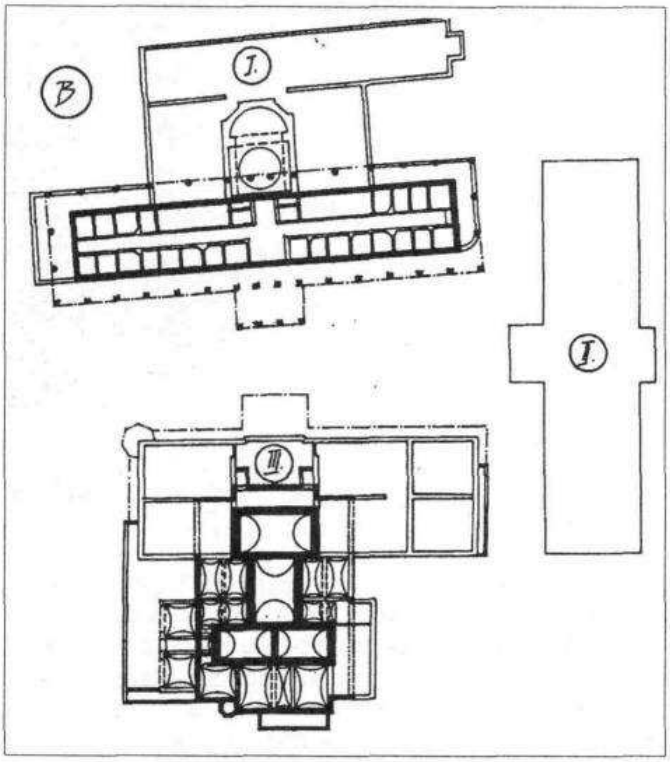

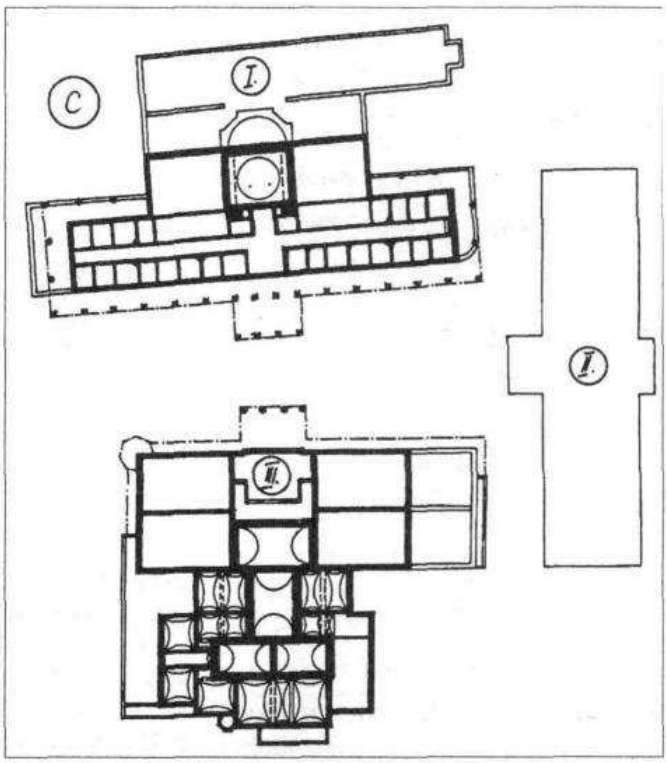

obr. 16 - Vývoj kúpeľných budov; A - 1.etapa - koniec 18., zač. 19.stor.; B - 2.etapa - 1821 - 1824; C - 3.etapa - 1858 - 1862

až v 20.storočí, je možná aj vyššie uvedená interpretácia. Architektonický sloh začiatku 19.stor. sa však stal (hlavne vo Francúzsku) slohom vyjadrujúcim cisársku moc, nazývaným empírom, alebo tiež slohom Napoleon-ským. Možno práve toto pomenovanie slohu, v období ktorého kúpele vznikali, im neskôr vtlačili dnešné pomenovanie.

Stručné zhrnutie stavebného vývoja komplexu Napoleonských kúpeľov

Niekedy koncom 18. storočia, najneskôr v roku 1809 stála na kúpeľnom ostrove prvá murovaná budova vaňových kúpeľov. (obr.16) Pravdepodobne po povodni v r. 1813 boli postavené murované bazénové kúpele v rozsahu štyroch bazénov, ktoré mohli byť obložené drevenou exteriérovou konštrukciou. V roku 1821-22 boli rozšírené a do dnešného charakteristického výrazu privedené vaňové kúpele, vzápätí sa rozšíril aj objekt bazénových kúpeľov, ktorého interiér bazénov ešte stále bol obložený drevom. Do roku 1858-59 je datovaná prestavba a rozsiahla dostavba bazénových a následne prestavba a prístavba vaňových kúpeľov.

Objekt č. 2, bahenné kúpele, nebol skúmaný, podľa archívnych materiálov je dodnes zachovaná hmota objektu, postavená ako novostavba, z roku 1862.

Do dnešného rozsahu sa vaňové aj bazénové kúpele dostali stavebnou činnosťou v 20. storočí.

Poznámky :

[1] - Kopáčiková,J.: Kúpeľná architektúra v Piešťanoch z rokov 1822-1916,str.149

[2] - Frauenfeldov územný plán mesta, originál vo vlastníctve Balneologického múzea v Piešťanoch

[3] - Najstaršia etapa je zo zmiešaného muriva z pravidelne sa striedajúceho radu nahrubo opracovaných obdĺžnikových kameňov s troma radmi tehál. Všetky ďalšie etapy sú z tehlového muriva.

[4] - Autorom je medirytec, maliar a litograf Jozef Fischer, (Šípoš,Piešťany v premenách vekov,str.65)

[5] - Šípoš,J.: Piešťany v premenách rokov, str. 66

[6] - V ploche tympanónu sa predpokladá prítomnosť nápisu "Humanitati P.P.Josephus et Elisabetha conjuges comitesque Erdődy",nebol však predmetom skúmania,takže jeho prítomnosť predbežne nie je potvrdená

[7] - Napúšťanie vody je podľa Scherera (1837) z rezervoára umiestneného v zadnej časti budovy cez uzatvárateľnú rúru, takže cez otvor v parapete voda zrejme vytekala von.

[8] - Konštrukcie sú murované z tehál označených G.F.E., čiže vymurované za Františka Xavera Erdődyho, ktorý vlastnil kúpele od r.1856 (kol.autorov: Hlohovec a jeho okolie,str.132)

[9] - Zameranie všetkých kúpeľných budov bolo vypracované po nástupe Winterovcov, ktorí prevzali v r.1889 kúpele do generálneho prenájmu od Erdődyovcov. Originály sa nachádzajú Balneologickom múzeu Piešťany a za možnosť ich preštudovania a poskytnutie kópií vďačím p.riaditeľovi PhDr. Vladimírovi Krupovi.

[10] - Návrh pro adaptaci starého koupelu č.1 pro titl.koup.ředitelství v Piešťanech, autor Pitter a Brausewetter, Trnava, říjen 1928 - archív SLK a.s.Piešťany

[11] - Výmenu okien potvrdzuje aj archívny materiál, podľa ktorého Winterovci po prevzatí kúpeľov okamžite povymieňali dožité prvky v kúpeľoch. Obnovenie fasád sa však spomína aj v roku 1904.

[12] - Z týchto priestorov pristavaných r.1861 sa zachoval len drevený preklad v mieste obvodového múru severnej fasády najstaršieho objektu.

[13] - napr. rytina L.Rohbocka po r. 1859, litografia L.Kerpela z r.1865,(zbierky Balneologického múzea) nedatovaný plán mesta pravdepodobne z r. 1884 publikovaný Dr.Kopáčikovou, Zameranie kúpeľov v r.1890 (archív BM)

[14] - Otvor sa nachádza na severnej stene Ľudového kúpeľa. Z vonkajšej strany bazéna sa pri búracích prácach našlo prístupové schodište vedúce k otvoru, ktoré je zachytené aj na zameraní z r. 1890.

[15] - Erdődyovci vlastnili kúpele, resp. polovicu mestečka Piešťany, od r.1720 (Krupa: Kúpele Piešťany,str.16)

[16] - Mednyanský píše : "Len s ohromným úsilím podarilo sa obnoviť (povodňou r.1813) zasypané pramene i zničené kúpele a do budúceho leta ich už natoľko upraviť, že sa tu mohli liečiť okrem iných chorých početní obrancovia vlasti zranení v práve skončenej vojne".

[17] - Frauenfeldov územný plán mesta z r.1824, spracovaný podľa topografického návrhu Lichternsterna In: Piešťany trocha inak. Jedine kúpeľné budovy sú na ňom, mimo vlastného situovania zachytené v pôdoryse a perspektíve. Dôvod zatiaľ nie je známy, preto čisto hypoteticky možno uvažovať o tom, že slúžil zároveň ako projekt na výstavbu kúpeľov, ktorý nebol do detailov zrealizovaný. (Územný plán je aj návrh nie len zameranie jestvujúceho stavu). K takejto myšlienke zvádza jednak poznámka A. Mednyanského k Piešťanom : "po požiari r.1822 mnoho domov zväčšovali a prestavali podľa všeobecného predpísaného plánu", jednak skutočnosť, že dispozičné riešenie nezodpovedá celkom vtedajšiemu stavu podľa nálezov z výskumu ani podľa Schererovho opisu (napr. na rozdiel od skutočnosti a popisu je tu zakreslených 5 bazénov namiesto štyroch),

[18] - Okrem výskumu potvrdzuje prestavbu a nie novostavbu aj Scherer...."budova.... vytvára rozsiahly, takmer pravidelný štvoruholník, na každej jeho strane sa nachádzajú stĺpmi zdobené vchody... Ibaže, tak ako často v živote, aj tu len líčidlo zakrýva zvädnuté, zostarnuté líca".

[19] - Zachovaná je len hmota pilastrov v konštrukcii, omietkové vrstvy boli odstránené. Že sa jedná o pilastre je zrejmé z dobového vyobrazenia tejto fasády z r.1837.

[20] - Schererov opis kúpeľa na chodenie "Dno tvoria vedľa seba uložené otesané dosky, bočné steny dosky nad sebou".

[21] - V zameraní z r.1890 sú rovné stropy, ktoré boli pravdepodobne v r.1922, pri realizácii nadstavby, vymenené.

[22] - V hornej časti okna je zo šambrány zachovaná len vonkajšia riska, pretože sem bolo sekundárne vložené širšie okno ako pôvodné. V spodnej časti sa vertikálne stojky omietkovej šambrány zachovali bez prútu, ktorého oblúnový tvar sme vydedukovali z otlačku na parapetnej rímse. Rímsy boli takmer všetky osekané až po úroveň muriva, z rímsových konzol sa zachovala len jedna.

[23] - Šípoš,J.c.d.,str.130

Použitá literatúra a dokumentácia:

- Šípoš, J.: Piešťany v premenách vekov, Obzor Bratislava, 1992
- Kopáčiková,J.: Kúpeľná architektúra v Piešťanoch z rokov 1822-1916, Balneologický spravodajca, 1990
- Mrňa, Ľ.: Zameranie 22 stavebných objektov v r. 1890, Balneologický spravodajca, 1993-1994 kolektív autorov: Piešťany trocha inak, PMDD Piešťany, 1993
- Scherer, F. E.: Horúce pramene a kúpele Piešťan, Balneologické múzeum Piešťany, 2000, podľa originálu z r.1837
- Mednyanský, A.: Malebná cesta dolu Váhom, Tatran Bratislava 1962, podľa originálu z r.1826
- Krupa, V.: Kúpele Piešťany, Pamiatky a múzeá 1/2001
- Pekárová, M.: Ľudovít Winter a jeho pamätný spis, Balneologický spravodajca, 1993-94 Architektonický výskum a program pamiatkových úprav, Piešťany, Napoleonské kúpele, objekt č.I. a III. - KÚŠPSOP Bratislava, 1984, Hriadelová R., Vácha Z.
- Pechar, J.: Vývoj architektúry v 19. a 20.století, ČVUT Praha, 1974
- kolektív autorov: Klasicistická architektúra na Slovensku, Tvar Bratislava 1955
- kol. autorov: Hlohovec a jeho okolie

Die Napoleon-Bäder in Piešťany

Der Komplex der Napoleonbäder besteht aus drei in den gemeinsamen Raum platzierten Gebäuden und zwar dem Wannenbad (Obj. Nr. 1), dem ehemaligen Schlammbad (Obj. Nr. 2) und dem Schwimmbad (Obj. Nr. 3). Im Jahre 2000 wurde an den Fassaden der Objekte Nr. 1 und 3 eine Untersuchung vor Baubeginn vorgenommen, das erfolgte in den Interieurs erst während der Bauarbeiten.

Bei der Untersuchung wurden an beiden Objekten ältere bestehende Bauetappen festgestellt als die Literatur annimmt. Das erste gemauerte Wannenbad, zu Beginn des 19. Jh. als einfacher rechteckiger Bau dargestellt, wurde laut Literatur in den Jahren 1821-22 abgetragen und als Neubau im Stil antiker Kathedralen neu errichtet. Das erwähnte Gebäude ist aber erhalten geblieben und bildet einen bedeutenden Teil des zum Platz hin orientierten Flügels.

Im Zusammenhang mit dem Schwimmbad werden in der Literatur bis zur Mitte des 19. Jh. lediglich Holzgebäude erwähnt, der Bau eines gemauerten Gebäudes aber erst mit den Jahren 1858-59 datiert. Die Untersuchung stellte dem gegenüber zwei Bauetappen fest, die aus der angegebenen Zeit stammen.

Der erste Bau ist bis heute in Form zweier Schwimmbäder erhalten. Wir datieren sie laut Tafel, die an der Fassade bei dem jüngeren Umbau angebracht worden ist, in das Jahr 1813. Das Objekt wurde nach seiner ersten Erweiterung bereits 1824 auf dem Flächenplan Piešťanys erfasst, und sein Umfang stimmt fast mit den Ergebnissen der Untersuchung überein. Der Bau der Jahre 1958-59 ist lediglich eine umfangreicher Zubau und die Erneuerung der älteren Gebäude des Schwimmbades gewesen.